

Tartalom

LII. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM

1998. OKTÓBER

HATÁR GYŐZŐ: Tiborc szól; Tarisznya; Hústest; Orován úr	3
KOVÁCS ANDRÁS FERENC: Szirventesz erdélyi köl- tőkről; Calvus Apollóhoz fohászkodik	7
TORNAI JÓZSEF: Állkapcsok; Fájdalom-madarak; Ha- lállal együtt ölelő; Az összes emlék; Titkos betűk	11
GERGELY ÁGNES: Sztatika	14
VÖRÖS ISTVÁN: Kutyavadászat	15
KRISTÓ GYULA: Fiúk és apák (Egy történész szín- műve, egy színmű történései)	17
PINTÉR LAJOS: A fekete vár katonái; A hó és a csönd festője (Elkalandozó sorok Piroska Jánosról); Stéhlik Lajos ünnepe; Egy pohár kóla (Bodri Ferenc ki- állítására elé); „Sír a király”; Szárszó fotósa volt (Bérci Laci bácsi emlékére); Ideiglenes otthonok (A Liberté)	41
KASS JÁNOS: Ecce poeta	50
JUHÁSZ FERENC: És mit tehet a festő?	52

ÖRÖKSÉG

KOVÁCS ISTVÁN: Dembiński visszavonulása Szeged és Temesvár között 1849 augusztusában	56
---	----

KRITIKA

TÜSKÉS TIBOR: Nolite timere (Jókai Anna: Ne féljete- tek)	68
SZAKOLCZAY LAJOS: Páskándi Géza, az önéletrajzíró (A Begyűjtött vallomásaim margójára)	71
BEDECS LÁSZLÓ: A születés szomorúsága (Lator László összes versei)	74
H. NAGY PÉTER: Krisztinka-tinta (Kovács András Fe- renc: Adventi fagyban angyalok)	78
ALFÖLDY JENŐ: Annus József: A meggyfa magasában	82
BÜKY LÁSZLÓ: Empirizmustól a KONstruktivizmusig (Odorics Ferenc könyvéről)	86

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „A régészet logikai játéknak tűnt” (Beszélgetés Trogmayer Ottó muzeológussal)	89
---	----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

KASS JÁNOS rajza az 51. oldalon,
SCHÉNER MIHÁLY munkái az 55. és a 96. oldalon.

DIÁKMELLÉKLET

KELEMEN ZOLTÁN: Krúdy Gyula „királyregényei”

HATÁR GYÓZŐ

Tiborc szól

(Domokos Mátyásnak – hetven utánra)

*mit is mondhatnék hogy arcod ne ránduljon undorgó grimaszra
átkot-szitkot szórni kipöffenőben megannyi pimaszra*

*ugyan mi nagysok szépet is mondhatnék hogy ne keveselljed
a hozzád szállást és szólásért ne rúgnál sírgödrömbe beljebb*

*ha összeszámlálnám a sok kisemmizhetnéket igaztalanságot
mit a kor hebrencse igen a kor hebrencse a pofánkba vágott*

*nem e kiskevés hetvenre de hétszáz esztendőre is elegendő!
ím itt állsz hétszáz év undortapasztalatával mint leendő*

*Matuzsálem: ennyivel telült ez a nehezen múlt hetven esztendő
(nesze marcangolda – nesze korbács – ne: Veronika-kendő)*

*Kit átvészeltél a Nagykán Sátrában téve parancsolatja ellenére
míglen sárkányuralma eldőglött s véle pocsolóba folyott a vére*

*– hetven: mi jeles-bósz forduló! hadd ünnepelje meg
bennük – s általunk a kort ádáz dübe mely gyomrunkban remeg*

*vérvecsernyéinket nem érti sem angol se burkus se francia:
magyari néped tudja csak melyminő száz-év-pesztíliencia*

*ez a döntve-dühöngő országos Ámokfutás a Magasba'
mi meggyakva-gyilkol kedélyes homályszivajban akár a Kashba*

*hol ismeretlen a megesett szív a könnyör-sírám a Jó Szó
s már a főhatalomra tör pár kormányképes Maffioso*

*de még van Kőszikla amelyre egyanyaszentegyház adatott:
rút visszavonás közt konokul megállnod – ez lőn te feladatod*

*mely sömörögések puruttyaságok árját nézned is tereh:
így légy te betvenszer-betven évig Új Aiónok példaembere*

Tarisznnya

*hóttón-hófehér tarisznnyával indult neki
az útnak amelynek neve Sehovaság
hágdal erdőn hegyen s mentül feljebbre hág
nyomtalan elkallódását vesztét rettegi*

*hamuban-sült pogácsája fogytán: ott lapult
fehér tarisznnyája élés-oldalában
morzsáin ment-mendegélt kiveret-bazátlan
dombrája pendült húrján marjult a múlt*

*jobbról balra balról jobbra próbál szerencsét
de se keresztút se ösvény elágazás
csupa toronyiránt bozotos vadcsapás
fekete éj éjfelete jövőtelenség*

*hátravetve vitte nyútte gyűröttre hordta
fakó deres tarisznnya verte oldalát
túrta: tarisznnyamorzsát hátha lel-ha lát
ami fehér volt rajt markával elkoszolta*

*ólhoz? istállóhoz? ki tudja – nagy elkésve
hová se nem indult se nem törekedett
mert annak aki ilyen istenverése
nincs ne is legyen bocsánat se könnyörület:*

fekete tarisznnyával volt megérkezése

Hústest

*test – hasztalan dúlsz-fúlsz pörölsz magadba'
egy-tagban vagyunk: egy-tagba szakadva*

*test: benned vagyok honn' és nem másban
– magamban volnék felmondásban?*

*ős-idilli egy-pásztor-egy-akolnak
vége: a tulajdon testem kilakoltat*

*rámtámad üvölt megújra-megesten:
ki! kifele! – csak kilakoltat a testem*

*lopódnék ő jön megfog rámtámad:
sipirc! (erre bitorolja a számát)*

*eddig közöttünk nem volt semmi patvar
s most hogy kettőnk közé ő éket ver*

*az ostobája! nem tudja hogy a bajban
egyek vagyunk – az ő tulajdon*

*léte van belém hüvelyezve
én vagyok ő és ő a tiszta eszme*

*ílyes maga-farkába-harapó féreg
ő: bennem él – én benn rajta eszmélek*

*a karjával kalimpál üt-ver kaszál
s nem tudja: nincs két – csak egy szalmaszál*

*van: én benne ő bennem lel tutajt talajt
ha kilakoltat késő: megbánja majd*

*megtudja nem csiklik csuklik másban
rostélyra hull pernyéje kialuvásban*

*így jár a rusnya hűtlen dög-test aki
ennen-hűséges magát lakoltatja ki*

Orován úr

*majd kidörzsölte a szemét jó Orován:
„hová megyen vélem e tevekaraván?”*

*mire hajcsárai hosszú karavánnak
tisztos szerrel néki jóreggelt kívánnak*

*„jöllehet nem értünk ó-rhétórománul
mi Mekkába megyünk kedves Orován úr”*

*mire Orován úr a hitetlen gyaúr
mézes hangon így szólt de mostmár magyarul:*

*„száz Arábiának ha vón’ száz Mekkája
s Allah kábakőből százat rakna rája*

*én az Üdvöt nem ott – csak Püspökladányon
keresném: ott lakik nejem vejem lányom*

*olyik zarándokút Misztikus Folyamat:
ringó tevehátról meglátnom fiamat!*

*ki-ki maga Mekkájába! én majd suttyom-
ba eltérek látni szittyá pereputtyom*

*dünék alatt vádik medrén – illaberek! –
Túrig meg sem állok addig tevegelek”*

*kantárt ránt – hajcsárság mind utánabámul
s Gyoma-Endrőd felé indult Orován úr*

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Szirventesz erdélyi költőkről

Klasszikus portré-vázlatok:
változat a valahai Peire d'Alvernha
„Cantarai d'aquestz trobadors”
kezdetű szatirikus cansójára

*Ihlet, ne hagyd, hogy nyers legyek,
Hisz dúlnak majd holtversenyek!
De most dalnoki seregszemle
Mellett kell itt hitet tegyek,
Mert megindultak a hegyek –
Szórt prézli lón a kerek zsemle!*

*Kezdetben volt remény s Reményik,
Zengette hős erény, kemény hit:
Vátesz volt, első rétorunk!
Rideg szó, mely nem ég, de fénylik:
Lidércként nép sírján serénylik...
Akár tükörkép – széttörünk.*

*Aztán a zordon Tompa László!
Elfojtott, folyton gondba gyászló,
Székely, komorló, hű fenyő
Volt – hó alatt olykor parázsló,
Konok lovakkal sorsba gázló,
Magányos szirt, hol fű se nő.*

*Szelíd poéta, dallamos
Puritán Áprily Lajos –
Vad elemekkel háborog,
S ha zeng: világít, villanyoz!
Zenéje kábít, illatos,
Mint gordonkázó záporok.*

*Szeretni dévajt s angyalit:
Dsidát, ki ifjan andalít,
Élettől megszentül, vidámul,
S a Rémmre rímmel kancsalít!
Jaj, elshant egy angyal itt,
De arca lelkemből kibámul...*

*S mivel nekem még tart a listám,
Ráférhet Berde, Bartalis tán,
Bözödi György s a lány Olosz,
No meg két Horváth: Imre s István,
Habár nem ettek egy tarisnyán –
A múlt mindent elfátyoloz.*

*Múzsállnak új, merész kegyencek,
Kiket koruk keblén melenget –
Zengvén se henceg Kiss Jenő...
(Kizökkent a szemlém!) Merengek
Finom során Szemlér Ferencnek:
Angol szabású, friss, menő...*

*S a költőnek túl bölcs Szabédit,
Tüzet ki vízzel összebékít,
Vádolhatják vakult statiszták:
Vétkét lelkével egybevetik,
Eszméit ellenére védik –
Szabadnak mégis ő a tisztább!*

*S a bús vagányos Jékelyt
Bármily jelzőkkel spékelik,
De lelkét Erdély sarkantyúzta –
S röpiült a bájos lételig,
Hol éterien bételik
Lírája, mint víg angyalcsúszda!*

*S ki nemzé Horace Cockeryt,
Avantgárd forrás kóklerit –
Hetvenhét hopplá Méliusznak!*

*S Majtényi! Jaj, a jó Erik!
Imádják – majd agyonverik,
S a hátán mások célig úsznak.*

*És akkor jött Páskándi Géza –
Abszurdal szúrta, sárkányt igéze,
De néha zsenge gyermeket...
Nem tudta, hogy Einstein bigéz-e?
S így szólt toronyíránt kinézve:
„Inkább modernnek elmegyek.”*

*Ma Szent Domokost, Sziszt, Domit,
Ki nyelvet formál, idomít,
Még több szív vallja Mesterének,
Hisz vershez vajmit csak konyít,
Kit végtelen hit alkonyít,
S végül széttép a bestye ének...*

*Nem értjük Isten terveit:
Üveg-törékeny Hervayt
Hajszolt szeretni s lenni végre!
Lopott mosolyként hervad itt
Lelked: felad vagy elvakít,
S föl-vándorolsz a semmis égbe...*

*S a mackós Palocsay Zsigmond!
Feszt dörmög, kukkot is alig mond –
Felhőkön cammog egyedül...
Kerubfészekből kap ki tikmonyt,
Fény konzervéből friss csalit bont –
Már csak az Úrnak hegedül.*

*Mindennel torkig betele:
Divattól finnyás remete,
Székely János elhallgatott.
Egy gőgös költőt temete:
„Korunk csak hagymáz szemete.
A költészet, kérem, halott.”*

*De hopp! Épp verset tákolok!
Mindig találok pár okot
Rá – persze, többen rajtakapnak.
A líra él még. Tán konok?
Működnek minden kánonok –
Bocsássatok meg majd a Kafnak...*

*Ki költ – halálra vált jogot,
S azoknak jobb, kik adva kapnak:
Tályogra váltok vályogot,
S a mennyben ördögök kacagnak!*

Calvus Apollóhoz fohászkodik

Műfordítás a Kapitóliumi Kódexből:
Mózes Attila barátomnak küldöm

*Phoebus, segíts a becstelen, rút firkászok,
bősz, botcsinálta rétorok, zugügyvédek,
s még botfúlúbb akarnokok, bűnrossz költők,
sok aljasul nyomulni kész perctörténész
ellen, kik itt csak elvakult falmázgálók:
művészetük bordélyok és szűk közvécék
szintjén rekedt! Apollo, most mutass példát!
Mint Marsyast te, őket én – hadd nyúzzam meg!*

TORNAI JÓZSEF

Állkapcsok

*Nem szeretted ha belédkarolok
kérdezted szemrehányó hangon
talán némi csalódással is mikor
Chopin után a várból gyalog
indultunk lefelé a Moszkva-térre
különben olyan lebegő-zöld hangulatban
voltál amilyennek már régen nem
láttalak azt feleltem dehogy csak
a kezemmel is érezni akartam a kezedet
és mentünk tovább az ismerős kőkövön
aszfaltos az aznap éjjel lassan
kinyitódó és azóta összecsattant
kétségbeesés állkapcsai felé*

Fájdalom-madarak

*Csak mostanában sőt csak a legutóbbi
hetekben s akkor is csak kutakodó
kérdéseimre kezdted mondani hogy
afféle szóke kékszemű férfi volna az
ideál-típusod de mikor egy fogadáson
bemutattam neked egy szóke kékszemű férfit
fölhorkanva hánytottad el a föltételezést
hogy tetszett de vajon tetszettem-e én
az eredetileg azaz az ismeretségünk elején
még barna hajammal és sárgásbarna
szememmel erről soha nem mondtál
véleményt azt viszont többször éjjel
és szeretkezés vacsorázás közben is
mondtad szép vagy kár hogy nincs film
a fényképezőgépben néha még azt is hozzá-*

*tetted milyen fiatal vagy a dunaparton
nemrég míg lenéztünk az ágaskodó árvízre
azt magyaráztad akkor látszom tíz évvel
fiatalabbnak ha teljes erővel téged nézlek
különös mércéje ez az életkornak férfi és
női lélek elegyülésének gondoltam én
akkor a vadgesztenyék betegesen rozsdásodó
lombját vizsgálgatva olyanok voltak mint
állva megégetett fájdalom-madarak*

Halállal együtt ölelő

*Hogy lehetne a megfelelő
szavakat mots justes megtalálni
arra amit én irántad éreztem
az angolban néha animal
love-nak mondják szenvedélyes
szerelemnek szokták fordítani
én a téboly fölemelkedő napjának
neveztem egyik legelső rólad írt
versemben később ilyenformán
próbálkoztam kísértés az agyamon-ölelem
kopár örökimádat ez volt a harmadik
terminus technikus-om egy
pillanatban ezt is pontosnak éreztem
végülis nincs jobb mint
amit a halál írt halállal
együtt ölelő szerelem igen azt hiszem*

Az összes emlék

*Enni és inni elmondta már valaki
mekkora istenkáromlás vágni a
húst szánkba rakni rizzsel
salátával és inni rá*

*mintha a halottunkat akarnánk
belefojtani a borba
milyen ocsmányul
mozog a kítátott szánk és gyász-roncsolta
arcunk ahogy zabálunk
temetés után mindjárt mintha
attól félnénk megjelenik
a halott és legyömösöli
torkunkon az összes emléket
amit sose tudunk megemészteni*

Titkos betűk

*Nem tökéletes
szerelem siratása a gyászom
kagylód csak félig nyitottad ki
aki most túl vagy minden tenger-lázon*

*nem sóvárgásunk torony-hulláma
volt ez a csavarodó hat év
sose engedted egészen fölmagasodni
a tetejét*

*jaj ha végig együtt lobogott volna
vérünk és napunk
de benned gyors kitörések után
az ősvad mindig kimúlt*

*és megint üldözni kezdte
egymást az éjszakai igen és a nappali nem
titkos betűk vagyunk a halált
nem szabad számon kérnem elégetett szíveden*

GERGELY ÁGNES

Sztatika

*Semmi sem függ a holdtól
(nehéz megérteni),
tengert dagaszt, nőt roncsol,
van benne isteni;*

*Akteonnak erőt ad
(Diána nincs sehol),
nyakát nyújtja a rőt vad,
és verset szimatol.*

*Fehér fények lobognak
vak történés helyett.
A név nem márka holnap,
csak az óvóhelyed,*

*elrejtőzöl Korinthosz
sziklái tetején,
beszélsz és meg sem ingasz,
én te vagyok, s te én.*

*Nem változunk. A hold sem.
Az inga megmered.
Körülfogja a holttest
a hátgerincedet,*

*és idéznéd napestig
a tengermormolást –
mint temetőők felejtik
az időszámítást.*

VÖRÖS ISTVÁN

Kutyavadászat

Végig a falak mentén. Az utca hosszában. Óvatosan lopózkodni a sarokig. Kutyavadászat. A kézben két kő. Óvatosan elmegyek a sarokig. Mögöttem Ferike és Imi. A kutyák az előbb fordultak be a köznek. Talán ott még utolérhetjük őket.

Amióta Imiékhez került Szutyer, a szukakutya, nagy kutyatalálkozók színhelye félvényként a környék. Olyankor falkában rohangálnak mindenféle. Mint most is. Hatalmas, loncsos burkuskutyák, közepes termetű rövidszőrűek, falusi snauzerek és tacsokószertű rövidlábúak, fehérek, foltosak meg persze a feketék. Akármilyenek is, de egytől egyig kanok, affektáló vagy agresszív herékkel, az utcasarkon felkapott lábakkal. Feltűnnek az ismeretlenből és rögtön a környék rémei lesznek. Nem szent előttük se palánk, se kerítés, talán csak a vaskosabb kőfalak előtt hátrálnak meg. Nem tisztelik a magántulajdont. Mindenütt ott vannak, bejutnak a kertekbe, szőlőkbe, megriasztják a baromfiudvarban a kacsákat, meghajtják a csirkéket, az etetni induló gazdaasszony sokszor szőlőkaróval kénytelen elkergetni őket, összejárákálják a veteményt, leverik a tőkéről a szőlőt. A baromfiudvarban általában nem tesznek kárt, a közhangulat mégis ellenük fordul. Szidják Imiéket, szidják Szutyert, aki idecsődíti a kutyákat. A férfiak megállnak a kukoricagóré előtt, leverik a csizmájukról a sarat, szimatolnak, mi lehet a levegőben, de nem érznek semmit, és ez bosszantja őket. Titokban kételkedni kezdenek magukban, húznak egyet az övükön. Csalódottak, mintha kimerült elemű zsebrádió kerekét forgatnák. A fejük fölött közben a kutyákhoz messzire elviszi az üzenetet a szél. Talán a szőrükbe tapad, mint a bolha, és egyikről a másikra ugrál, talán az ugatásuk, az a jellegzetes éjszakai ugatás, ami itt a csendet jelenti, az szól ilyesmikről. Ahogy az emberek a táncdalfesztivált, úgy hallgatják a többiek egy komondor szerelmes énekét, és fölbátorodva bele is kapcsolódnak. Ki tudja, hogyan, de mindent tudnak egymásról. Ki tudja, hogyan, de a megfelelő pillanatban mindig itt vannak.

Szutyer ilyen díszkísérettel vonul a környéken Imiék nagy szégyenére. Próbáltak tőle megszabadulni. Akármilyen messze is vitte el Jani bácsi a motorjával, végül csak vissza kellett fordulnia. Akármilyen jól is kötötték be a zsák száját a fuvar alatt, végül csak ki kellett oldani. Akármennyi borsot is szórt el maga után, amikor elhajtott, estére a kutya már ott kapart a küszöbön. Még tüszögött a futástól, a szőrébe tapadt hideg víztől, meg a borstól, de már hálásan csóválta a farkát. Mit láthatott bennük, azt már ők maguk se értették. Nahát ez a kutya, mondta Rózsi néni, mikor az ágyat megbontotta. Nahát, morgott Jani bácsi. Nahát, roppant az ebédlőasztal, mozdult a bor a pincében, bújt egymáshoz két tyúk a birsalmafaágon. Nahát.

Megszabadulni nem lehetett tőle, agyoncsapni pedig nem volt szívük. A sánta Tóthnak persze oda lehetett volna adni, aki egy húszasért kivitte volna a Mélyútba, de az ember akkor inkább maga üti agyon, szokta mondogatni Jani bácsi, és biztos igaza is volt.

Mi viszont hadat üzentünk a kutyáknak. Nem olyan veszélyes népség az, mint hiszik. Inkább gyávák. Ütéstől ételig sokmindent kaphatnak tőlünk, de sose lehetnek biztosak benne, hogy épp mikor mit. Bámulatosan ismerik az embert, mégsem tudnak kiigazodni rajta. Elég kővel megdobálni őket, és eltakarodnak. Vigyázni kell azonban, nehogy eltaláld őket. Nem a haragjukat kell kiváltani, hanem az ijedelmüket. Ilyen elvek szerint követtük és üldöztük a környéken engedély nélkül tartózkodó egyedeiket.

Igazam volt. Valóban ott vannak a saroknál. Ahol egy földút vezet a kiskápolna felé, a Futár köz. Itt a fölső sarkon meglehetősen meredek. Mozdíthatatlan fehér kövekkel van kirakva, hogy a néha arra hajtó szekerek ki tudjanak kanyarodni az utcára. Ezek a kövek talán valami régi út maradványai, mára a víz gömbölyűre koptatta őket, biciklivel rájuk se lehet hajtani, de télen annál jobb szánkópályát jelentenek, mikor jéggé áll össze közöttük a hó. Kicsit odébb aztán a lejtő esése csökken, kukoricások közé ér az út, a lecsorgó víz pedig az árokban iszapot halmoz, és tócsákba gyűlik, amelyek még napokkal az eső után se száradnak ki. Már ott szaladnak a kutyák. Az egyik előrefut, a vizet lefetyeli. Intek Iminek, kétoldalról kerítünk. Az unokaöcsém, Ferike, szorosan a nyomomban marad. Lassítunk megállunk. Most a bodzabokor túloldalán vannak. Lopózkodva megyünk közelebb és közelebb. Bár lopózkodni tulajdonképpen nem is kéne. A kutyák ilyenkor ügyet se vetnek az emberre. A túloldalon meglátom Imi. Jelt adok neki. Szutyer, kiáltja. A kutya odafut hozzá. Abban a pillanatban kőzapor zúdul a faképnél hagyott kanokra. Menekül, melyik merre lát. A lábamnál szerencsére nagyobbacska kavicsok hevernek, leguggolok, egymás után kapkodom föl őket. Imi készlete már elfogyott, ő most fölfelé nyargal a meredéken a házuk felé, mellette Szutyer ugrál, igyekszik elébe kerülni, jó kedve van. Én még fölkapok néhány követ, és mintha a kegyelemdöfést akarnám megadni, egyet a borjúnagyságú vezérkutya után vágok. Nagyot puffan a hátán. Rosszul céloztam. A kutya abban a pillanatban megáll. Gondolkodik. A haragját szedi össze. Hátrafordul. Lassan elindul felém. Még nem morog. Egyedül maradtam. Imiék már messze járnak. Ferike pedig túl kicsi, különben meg már ő is épp Imiék után iramodott. Egy pillanat alatt összeomlani látszik a legenda, hogy mi tisztítjuk meg a környéket a kutyáktól. Pedig erről már nagymamának is beszéltem. A vezér hátracsapja a fülét. Közelít.

Van még nálam egy utolsó kő. Bátortalanul eldobom felé. A pofája előtt esik le. Megáll. Megértette a figyelmeztetést. Visszafordul. Elfut. Én is sarkonfordulok, és a véghezvitt hőstett tudatával indulok a többiek után, már futomban kiabálva a nagy eseményt. Imi és Ferike a porban térdelnek. Szutyert, az egyetlen legálisan itt levő kutyát simogatják.

KRISTÓ GYULA

Fiúk és apák

EGY TÖRTÉNÉS SZÍNŰVE, EGY SZÍNŰ TÖRTÉNÉSZEI

Sietve előre kell bocsátanom: a „Fiúk és apák” egy színmű két felvonásban, amelyet én, Kristó Gyula történész írtam, s amelynek – ki csodálkozhat ezen – történészek a főszereplői. Nem szokásom drámát írni, sőt egyáltalán semmiféle szépirodalmi művet nem alkottam már vagy 40 esztendeje ennek az egy színműnek a kivételével. Ettől eltekintve tizenéves koromban hoztam létre utoljára belletrisztikai alkotásokat (verset és prózát), de ezzel abban az életkorban a legtöbb tinédzser megpróbálkozik, s én rövid kísérletezés után hosszú időre felhagytam az effélével. Az 1958/1959 óta eltelt négy évtized alatt mindössze egyszer estem „bűnbe”, akkor, amikor a „Fiúk és apák”-at megírtam, 1984-ben. Ha hatvanadik életévem felé közeledve nem láttam volna hozzá személyes irataim rendezéséhez (jó, ha az ember még a szinte lehetetlenre is számít, hogy ne készülne fel hát arra, ami bizonyosan bekövetkezik, legfeljebb az ideje kérdéses), sem a színmű kézírata nem került volna kezembe, sem pedig pusztán létének tudata nem tört volna emlékezetem felszínére. Egyszerűen évtizedes dokumentumok között turkálva került kezembe a munka. Átfutottam. Kérésemre e folyóirat szerkesztője is elolvasta. Összeültünk, s ennek a megbeszélésnek az eredménye a jelen írás.

Kétségtelenül van valami bizarr abban, hogy egy történészprofesszor 1984 nyarán írógépet ragad, s azon a régi Continental masinán, amelyen a magyar középkort tárgyaló könyveit és tanulmányait szokta lekopogni, színművet kezd írni. (Nem egyedül vagyok e téren az irodalmár szakmán kívüli szegedi egyetemi tanárok között. „Tótágas” címmel az 1920-as években színpadi művet írt Mészöly Gedeon nyelvészprofesszor.) Miért tettem? Mi történt 1984-ben? Vajon van-e egyáltalán a színmű megírásának és az 1984. esztendőnek lényegi köze egymáshoz? Ha felütjük a magyar történeti kronológiát, hogy megtudjuk, mi történt 1984-ben, ilyeneket olvashatunk: januárban áremelések, a hús és húskészítmények, a konzervek, a szolgáltatások, az építőanyagok ára 20–21 %-kal nő. Az azonban nincs benne a kronológiában (nem is feladata, hogy benne legyen): már amennyiben kapható a kívánt építőanyag, vagy elérhető (a színvonalas) szolgáltatás. Áprilisban a szocialista országok képviselői Moszkvában megvitadják a nemzetközi olimpiai mozgalom időszerű kérdéseit. 1984 olimpiai év, a láng Los Angelesben lobban fel. Azután a Szovjetunió május 8-án közli: sportolói nem vesznek részt az olimpián. Alig egy hét, és a független Magyarország is egészen függetlenül ugyanezt közli. (A függetlenségre vonatkozó dolgokat nem a kronológiából veszem.) Olvasom továbbá ott, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága április közepén a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésének feladatairól tárgyal. Megint nem a kronológiából tudom, hogy soha ennél aktuálisabb napirend nem volt (a gazdaságirányítást szűk lobbyk voluntarista módon végzik, a nemzeti jövedelem nem nő, az államadósság nagy, az ipari termelés stagnál, a mezőgazdaság produktuma csökken, az építőipar hanyatlik, a belföldi fogyasztás visszaesik), és tudom,

a KB-ülés hatására semmi nem fog változni, szép lassan csúszunk tovább lefelé, de ez a KB-tól független mozgás.

Olvasom, hogy június 6-án Szegeden felavatják a Somogyi-könyvtár (meg a levéltár) új épületét. Nem a kronológia közli, személyes élményem: nem férek be az előcsarnokba, ahol az avatási ceremónia zajlik, ott állok a tömegben a lépcsőn, és hallgatom Aczél György szavait. Olyasfélét mondott, hogy nehéz gazdasági helyzetben nem üzemcsarnokot kellene-e építeni művelődési intézmény helyett, de azután a szónok megnyugtatja önmagát is, bennünket is: távlatokban kell gondolkodnunk, tartósan megalapozott gazdasági fejlődés csak kulturális, szellemi gyarapodással együtt lehet. Még e hónapban magyar-csehszlovák-szovjet hadgyakorlat zajlik az országban, szigorúan a béke védelmének jegyében. Megélt élményem, hogy Kádár János ekkortájt minden beszédét így fejezi be: „Eljen a szocializmus és a béke!” Nem tudom eldönteni, melyik a fontosabb számára a kettő közül, az-e, amelyik elől van, vagy a csattanó okán az utóbbi. A szocializmust valóban éltetni kell (mert immár súlyos beteg). De a békét ki veszélyezteti? Igyekeznek azzal vigasztalni, hogy ha bárki rosszat forral is a fejében, a Varsói Szerződés három országának közös hadműveleti-harcászati gyakorlata a békét védi. Aztán június végén újabb KB-ülés: napirenden a gazdasági helyzet, meghirdetik a XIII. pártkongresszus összehívását, amely majd úgy fog gyorsítani, hogy elfelejtette (vagy nem tudta) rükvercből kivenni a seb.-váltót. Indulnak a szocialista munkaversenyek a felszabadulás közelgő 40. évfordulója és a pártkongresszus tiszteletére. Ha 84-ben még lubickolunk a külföldi kölcsönökben, 1985 után majd fuldoklunk benne. Aztán: a hónap legvégén törvényerejű rendelet a TEHO (településfejlesztési hozzájárulás, minden idők egyik legostobább járuléka) bevezetéséről. Az ország rohamosan szegényedik, az állam mohón adóztat. Július 1-jétől államosítják a társadalombiztosítást, július 12-én újabb központi áremelkedéseket jelentenek be (a nyári szünetre való tekintettel az egyetemi pártszervek nem adnak a sajtóközlemény megjelenése előtt néhány órával „bizalmas” tájékoztatást, hogy mit kellene még gyorsan megvásárolniuk a párttagoknak). Talán éppen azon a napon, amikor elkezdtem a színművet írni, július közepén jelent meg az a belső vezércikk a „Délmagyarország” című napilapban, amely szerint „Ha ma valaki minden panasza ellenére azt mondja: csak rosszabb soha ne legyen, a legmagasabb elismerést nyugtazza szocialista társadalmunk erőfeszítéséért”. Jaj annak a társadalomnak, amely azért vár hálát (még hozzá a legmagasabb fokon), hogy nem szegényedünk, nem parlagiasodunk tovább. Hát körülbelül itt tartott 1984, amikor leültem az írógép elé. Volt-e tehát köze 1984-nek írásomhoz? Nem lehet egyszavas választ adni. E hat-hét hónap rövid objektív-szubjektív krónikája azt villantja fel, hogy így teltek akkortájt esztendőink, voltaképpen nem történt semmi különös. Létezett és így létezett (működött) a szocializmus. 1984 egy volt a gyötrődő, hosszú és súlyos válsággal küszködő szocialista berendezkedés éve közül. Önmagában tehát aligha szolgál rá, hogy színművem megírását ráfogjam. De mégsem tehetem, hogy ne ezt tegyen. Sok év óta ment a „verkli”, a szavak és a tettek egyre messzebb kerültek egymástól, s aki vagy csak mondta, vagy csak csinálta a magáét, az ellentmondást kevésbé érezte. (Kádár és Aczél szintjéről nyilván kevésbé látszott a válság, főleg ha nem is akarták látni, akiket viszont kevésbé vagy egyáltalán nem vakítottak el az ideológia petárdái, vagyis azok, akik a rendszer hallatlanul alacsony béreiből éltek, bőrükön érezték a krízist.) Ha magam anyagilag jól eleresztett magánzó lettem volna, bizonytal kevésbé ráztak volna meg a lecsúszás szimptomái.

Én azonban nem számítottam sem (anyagilag) jól eleresztettnek, sem magánzónak. Párttag voltam, és immár harmadik éve a szegedi tudományegyetem rektora. Mondanom is kellett és tennem is. 1983. szeptember 14-én az egyetemi tanévet megnyitó beszédemben például ezt mondtam: „Az egyetem bérszínvonalának emelésére 1982-ben csupán 4 %-os központi bérfejlesztési kerettel rendelkezünk, amely 1983-ra 3,5 %-ra redukálódott. Kár lenne tagadni, az elmúlt tanév során az egyetemi oktatók, dolgozók érdeklődésének homlokterébe a bérkérdések kerültek. Törvényszerűen feszültségek keletkeztek, mivel a 3,5 %-os központi bérfejlesztési keret az egyetemi alkalmazottak jelentős része számára... nem biztosította elért életszínvonaluk megőrzését.” Az infláció magas volt, az életszínvonal pedig alacsony. Az előbbi nőtt, az utóbbi csökkent. 1984 nyarán már erősen gondolkodtam azon, komolyan foglalkoztatott az, mit mondok a közelgő újabb tanévnyitón erről. Végül is 1984. szeptember 11-én ez hangzott el: „Az életszínvonal az egyetemen elmaradt a tervezettől, emiatt a feszültség – helyenként és alkalmanként robbanásveszélyes – az egyetemen belül egyre érezhetőbbé vált.” Pedig igen szerényen terveztünk, de még azt sem tudtuk teljesíteni. A privát hangulatom rossz volt, a köz- (tehát közéleti) érzetem hasonlóan.

A történészek egy része érzelmeit történeti műveibe írja bele. Magam világléteemben racionálisan, értelem alapján nyúltam a történelemhez, nekem mindig a források voltak abszolút meghatározók. Számomra tehát az az út, hogy a szakma burkába csomagolva helyezzem el aktuális életérzéseimet, szóba sem jöhetett. Egyetlen megoldás maradt: az érzelmet olyan műfajban fejezem ki, ami az érzelem kinyilvánítására első renden alkalmas. Szépirodalmi alkotásban. Noha az egyetemet nemcsak történelem és latin szakon végeztem, hanem magyar szakosként is, de dramaturgiát, színházelméletet vagy -történetet soha nem tanultam. 1984 nyarán azonban úgy éreztem: ha az íróasztalom fiókjá számára is, de ki kell írnom magam. Így jutottam arra az elhatározásra, hogy színpadi alkotást készítek. Nem megélt élmények vezettek, hanem fikciót alkotam. Mivel a társadalom egyetlen, annál szűkebb csoportjáról voltak néminemű ismereteim, a régi és a fiatalabb évszázadú történészprofesszorokról, így ők, a Kóhalmi család három generációjának egy-egy tagja lett a színmű három főszereplője (a negyedik nemzedék is megjelenik a színen, de igazi szerephez nem jut). Ekkortájt jöttem rá arra, hogy a rendszer legitimitációja 1956-on alapul. 1956 volt a rendszer szent tehene, amelyet csak elmarasztaló, legfeljebb semleges minősítéssel lehetett említeni (hivatalosan az „ellenforradalom”, illetve az „októberi események” kifejezések járták, népfelkelésnek vagy netán forradalomnak nevezni főbenjáró bűnnek számított). Színművemben voltaképpen 1956-ot állítottam a középpontba, a második és a harmadik generáció egy-egy tagjának összecsapásával jellemezve az álláspontokat. 1956-ban éppen a forradalom értelmezése körül lecsapódó családi konfliktust egészen 1984-ig elkísérem. Ennek a drámai összecsapásnak az ellenpontjaként alkottam meg és villantottam fel a nagyapa, az első generáció történészprofesszora alakját. Erre többszörösen szükségem volt. Mindig is érdekelték a régi professzorok, akik anyagi jólétben éltek, és tudtam róluk, hogy egy részük politikai értelemben nem maradt intakt. Bizonyára dolgozott bennem tudat alatt az, hogy egyetemista koromban kedvvel olvastam Szekfű Gyula „Három nemzedék”-ét, s ha – erre határozottan emlékszem – 1984-ben a megírás motívumaként ez nem is játszott szerepet, engem szintén izgatott, hogy egy majdnem másik három nemzedék hogyan foglal állást a történelem új kihívásaival szemben. Végső soron a színmű három időmetszetben (1934-ben, 1956-ban és 1984-ben), vagyis éppen fél évszázadot, 50 esztendő-t fogva át, három nemzedék többféle válaszát fogalmazta meg.

A történet 1984-ben játszódik, de két betétkép 1934-be és 1956-ba visz vissza bennünket. A kérdésekre, amelyek az értelmiségi lét viszonyai között tétettek fel, természetesen tipikus értelmiségi válaszok születtek. A cím tudatosan *pendant*-ja a szintén nemzedéki kérdést boncolgató turgenyevi műnek, de minden egyéb párhuzam Turgenyevvel véletlenszerű.

Nem lehet feladatomban, hogy a továbbiakban magam értékeljem vagy magyarázzam színművemet. A történésznek mentegetnie kellett magát „botlásáért” (a darab megírásáért), ennek során szándékaimról nem hallgathattam, de hogy a megvalósulás mennyire adekvát a szándékkal, avagy más olvasatok is lehetségesek-e, arról az olvasónak (a darab esetleges bemutatás esetén a nézőnek) kell döntenie. E folyóirat szerkesztőjének tanácsára a két felvonás egy-egy hosszabb részletét 1984. évi megfogalmazásban szó szerint közlöm, annak érdekében pedig, hogy ezek érthetőek legyenek, az összekötő részek tartalmát saját mostani szavaimmal erősen rövidített formában mondom el. A darab 12 szereplős. Az első generációt Kózhalmi Károly képviseli, fia, János az, aki mind apjával, mind fiával, Vilmostal megvívja a maga csatáját. A dráma az ő három történészprofesszor összeütközése. A Kózhalmiak családfája így fest:

1. nemzedék: Károly,
2. nemzedék: Károly fia: János (szerepel még János felesége),
3. nemzedék: János gyermekei: Vilmos és Olga (színre lép még Vilmos felesége, Ica), továbbá János unokaöccse, Kálmán,
4. nemzedék: Vilmos és Ica fia: Hans, valamint Olga fia: Tibor.

A Kózhalmi családba tartozó kilenc személy mellett epizódszerep jut a szomszéd Géza bácsinak, az újságírónak és a cselédlánynak. A helyszín végig ugyanaz a szoba, a falakat könyvek borítják, az előtérben heverő (amely 1934-ben nincs ott), dohányzóasztal, fotelok, oldalt íróasztal. Az egyik szabad falfelületen naptár, ez mutatja az éppen aktuális évet.

ELSŐ FELVONÁS

A naptáron 1984. János, Olga és Tibor beszélget. A kriptai csendet a Tibor által bekapcsolt rádió hangja töri meg. A vontatottan induló beszélgetés a pedagógus-fizetésemelés (Olga tanár), valamint a nyugdíjemelés (János nyugdíjas) esélyei és várható mértéke körül forog. Tibor (orvostanhallgató) jópofáskodik egy kicsit, de a levegőben szinte vibrál a feszültség. Tibor egyre nagyobb hangerőre csavarja a rádió gombját, János csendet parancsol. A beszélgetés elejtett megjegyzései és megszólaló telefon hívásának fogadása körüli zavar sejtetni engedi, hogy vendége(ke)t várnak. János vonakodik felvenni a kagylót, Olga már örül, hogy az telefonál, akit várnak, de amikor Tibor bejelentkezik, kiderül, téves a hívás. János aggályoskodik: hátha mégis vendégük volt, aki puhatolózni akart. Tibor lassan vacsorázni szeretne, de anyja türelemre inti: már biztosan leszállt a Lufthansa-gép a Ferihegyen, mindjárt itt lesznek. Lassan kiderül, hogy János 75. születésnapjának tiszteletére ünnepi vacsorára várják a családtagokat, Nyugat-Németországból Vilmost, német feleségét és azok leányát, no meg a Duna másik partjáról, Pestről jövő Kálmánt. János szemrehányásokkal illeti leányát, amiért ragaszkodott Vilmos és családja meghívásához. Érezhetően fél ettől a találkozástól. A feddést éles csengetés szakítja félbe. János – elkerülendő a hirtelen találkozást fiákkal – visszavonul. A szomszéd Géza bácsi jött megkérdezni, adáshiba van-e a tévében. Döbben-

ten hallja, hogy a Kőhalmi család Vilmost várja, s hitetlenkedve mondja: 56 óta, azaz 28 éve van Vilmos távol, aki 20 évesen hagyta el az országot. Amikor hárman megint magukra maradnak, újra Vilmosra terelődik a szó. Tibor évődik azon, hogy tegezheti-e vagy magázhatja soha nem látott nagybátyját, egyáltalán miként szólítsa, továbbá hogyan tud szót váltani Vilmos német feleségével meg Ingriddel, a leányukkal. Jánost zavarja ez a téma. Tibor könnyedre veszi a dolgot: „De nagyapu, igazán nem értem magát. Vilmos bácsi, ugye, jól mondom, kiment Nyugatra mondjuk huszonnyolc évvel ezelőtt. Most hazajön. A maga hetvenötödik születésnapjára jön haza. (Gúnyosan:) Hazatér. Mi ebben a ciki? Elment. Visszajön. Újra elmegy. Vagy nem?” János ezt válaszolja: „Tibor, hosszú lenne ezt elmagyarázni. De mégis röviden két dolgot. Először: huszonnyolc éve ment el. Ez emberöltőnyi idő. Nem fogom megismerni. Azóta nem láttam. Érted? A tulajdon fiamat... Másodszor: elment, elment. De ahogyan elment. Apai átokkal... Aki ide ma visszatér, az csak vér szerint a fiam, de valójában nem a gyermekem. Eh, de nem is tudom, mit magyarázok itt nektek, vagy neked, Tibor”. János kimegy. Olga elmondja a fiának: ő kardoskodott Vilmosék meghívása mellett, a 75. születésnap még egyszer és talán utoljára összehozhatná néhány napra a családot. Tibor kérleli anyját, fedje fel a titkot, hogyan ment ki Vilmos. Olga közli, maga sem tudja a részleteket. Erről az azóta eltelt 28 év alatt soha nem lehetett ebben a házban beszélni. Tibor kideríti, hogy nagyapja a lakás legtávolabbi zugában, a cselédszobában, újságot az arcára fektetve alvást tett. A visszatérő Tibor a magnót kapcsolja be, ahonnan nagy hangerővel harsan fel a Szózat: „Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar”. Nem érti a dolgot, azonnal kikapcsolja a készüléket. A visszatérő János is sürgetni kezdi a vacsorát. Újabb távozását használja fel Olga arra, hogy elmondja a titokból azt a keveset, amit tud: Vilmos egy évfolyamtársnőjével, egy bölcsészklánnyal elment 56 legvégén. Tibor a részletekre kíváncsi: „És hogy ment el? Csak mondott valamit, csak megcsókolt benneteket, nem? Hogy mentek el akkor?” Olga próbálja megmagyarázni: Vilmos nem turistaútra ment, akkor más volt a helyzet. Tibor nem érti: „Hogy-hogy mi más? Hát hiszen csak elment?! Nyilván szólt, hogy én most elmegyek, hogy mi most elmegyünk. Vagy haraggal váltak el? Esetleg össze is vesztek?” Anyja ezt válaszolta: „Naiv vagy, fiam. Ötvenhat nem közönséges év volt Magyarországon, nem egy a sok közül. Szembeállított az sok apát a fiával, testvért a testvérrel. Vilmost az apjával állította szembe”. Tibor még mindig akadékoskodik: „De hát hiszen Vilmos bácsi csak elköszönt, vagy még azt sem? Netán nem azért zabos a nagyapu? Hogy csak úgy, uk-muk-fuk, szó nélkül, a csajjal? S ők csak később tudták meg, amikor már kint voltak Nyugaton? Anyu, nem így volt?” A visszatérő János azt az ötletét vezeti elő, hogy legalább a vacsora után elmegy Kálmán legénylakására, ha már a vacsoráról semmiképpen nem szökhet el. János újra távozik. Amikor megint magukra maradtak, Olga elárulja fiának: ő, a 13 éves kislány, aludt azon az éjszakán, csak annyit tud, amit apja 56 végén egy reggelen mondott neki: „Az éjjel itt járt a bátyád, és elment”. Tibor újabb érdeklődésére Olga közli: Vilmos azért „járt” itt, mert már hetek óta másutt volt, másutt aludt, nem a bölcsészlánynál, hanem egy ügy mellett állt ki a testvére. Mivel a repülőgép már lassan két órája leszállhatott, s Vilmosék még nem jöttek meg, János lassal felszabadul a nagy nyomás alól, kéri az italt, várja leánya és unokája felköszöntését. Koccintanak. A gátlásait vesztő János elárulja: bár nem volt félnivalója, mégis félt a találkozástól, illetve a helyzettől, attól, hogy párbeszédük Vilmost ott folytatódik, ahol 28 éve abbamaradt. Bevallja, kezdetben évekig epekedett fia látásáért, de ő nem alázkodhatott meg. Vilmos első feleségének a halálhíre sebeket tépett

fel. Ennek nagy szerepe volt abban, hogy leírta Vilmost. Elismeri: „Hosszú évek óta először ma pergettem le lelki szemem előtt azt az éjszakát, azaz mindig csak elkezdtem, de nem tudtam végiggondolni... Jobb, ha nem jönnek. A lelkem nyugalmanak jobb ez így. Hetvenöt éves ember már nehezen viseli a stresszeket... Már nem jöttek, már nem szabad, hogy jöjjenek. Ujra megvan a lélek békéje... Es a testé is. A pax corporis”. Olga váltig állítja, ne ringassa apja magát illúziókba, Vilmosék meg fognak érkezni. Kéri apját, ha megjönnek a vendégek, bocsásson meg a Vilmosnak. Nagypapa kérésére Tibor felhívja Ferihegyet, kiderül, a gép pontosan érkezett. János azzal vágja el leánya szóáradatát: „Tudod mit, lányom, hagyjuk most már tényleg abba. Az én hetvenöt éves születésnapomra ittunk, s egy távollévő a főszereplő. Ez nincs így jól”. Tibor kérleli a nagypapát, legyen ő a főszereplő, meséljen valamit az életéből, s hogy könnyebben oldódjon a nyelve, újra tölt neki.

A színpad elsötétül, s János elkezd mesélni egy régi születésnap, tulajdon apja, Károly, a neves ókortörténész-professzor 60. születésnapja ünnepét, amikor ő 25 éves ifjú volt, díjazták gyakornok az egyetemen. A kivilágosodó színpadon a naptár 1934-et mutat. János értesül, hogy apja újságíró vár, akit apja hajdani kollégája, a mostani államtitkár küldött. A cseléd lány rögvést be is jelenti az újságíró, akinek Károly elmondja: családja német eredetű, Steinhügel nevet viselt, ő már Kőhalmiként végezte iskoláit. Családja a német és a magyar ember évszázados történelmi sorsközösségét szimbolizálja. Mint ókortörténész hivatkozik arra, hogy az etruszok, e művelt és kis nép beleolvadt a latinba. Sorsuk azt példázza: „a történelem nem a magányos farkasoknak kedvez, hanem az egységbe tömörült nagy népeknek. Akiknek nemcsak eszük van, hanem erejük is”. Pályája másik tanulságaként azt vonta le, hogy a demokratikus köztársaság zűrzavart, anarchiát idéz elő. „A római nép megmutatta a világnak, hogy az önmagát túlélt, pipogya polgári berendezkedést csak a császári hatalom diktatúrája képes megújítani, amikor egy nép egyetlen nagy birodalmat alkot egyetlen fő, a császár vezetése alatt”. Végül lelkesülten számolt be friss római és berlini útja tapasztalatairól. Amikor az újságíró távozott, Kálmán és János között heves vita robban ki, mivel János egyszer közbeszólt az interjú során, de a polémia általánosabb kérdésekre csúszik át. A múlt és a jelen kapcsolata, a történelem aktualizálhatósága kérdéseit feszegetik. Kálmán szerint „a jelen ezernyi szállal kötődik a múlthoz”, ezzel szemben János hevesen védi a történész objektivitását, pártatlanságát. János karrierizmust vet apja szemére, mivel azt olvassa ki a történelemből, ami a rezsimnek tetszik, és még véletlenül sem az ellenkezőjét. A vita hevében János elragadtatja magát, szellemi prostitúcióval vádolja apját, aki pofon üti fiát, s kiutasítja házából. János azonban bevallja: nincs hová mennie. Károly diadalittasan oktatja Jánost: „Gyáva kukac. Csak a szád jár. Finnyás vagy. Én nagyritkán tettem egy-egy gesztust a rendszernek... Ez nem jött rosszul a rezsimnek..., s nem jött rosszul nekem. Levegőm van. Utazhatok. Nincsenek filléres gondjaim. Ez kompromisszum, és nem prostitúció. Mindketten jól járunk. Sőt, ti is jól jártok. Még a meg sem született unokáim is jól járnak. Beülhetnek a készbe. Ölükbe hull a budai villa, a nagypapjuk hírneve, az anyagi jólét. Hol itt a prostitúció, te nagyokos?!” Kioktatja fiát, hogy a paktumot kölcsönösen kötötték a rendszerrel, egymásnak adták a lapokat. „Ők lassan tudták, hogy számíthatnak rám, én lassan tudtam, hogy számíthatok rá. Soha nem tárgyaltam erről senkivel, soha nem kötöttem paktumot senkivel. Magától ment. Nem hagytuk cserben egymást”. János elfogadja a kioktatást, elnézést kér tiszteletlenségéért, de felveti: nem biztos, hogy minden útszakaszon szorosán együtt fog menni apjával. Persze, igéri, maradni fog a családi körben. János az

elsötétülő színpadon azzal fejezi be a történetet: ilyen kérdésekről apjával soha többé nem váltottak szót, apja 39-ben súlyosan megbetegedett, 41-ben meghalt.

A színpad naptára újra 1984-et mutat. A 75 éves János úgy magyarázza vitáját apjával, hogy nem is volt az valódi összecsapás, hiszen már az igazi ütközet előtt visszavonult, megadta magát. De azért nem követte apja útját: tőle nem kérnek újságírók interjút, születésnapján nincs ott a kormány, az akadémia, de még a professzortársak sem. Ezt mondta: „Én békében éltem az állammal és a társadalommal. Igaz, nem kötött össze erős szövetségi szál bennünket, de hadban sem álltunk egymással soha... Ha valami fáj, akkor az az, hogy apám is és a fiam is győzött fölöttem”. Olga szemrehányóan veti közbe: miért nem veszi észre az apja, hogy őt, másik gyermekét viszont egy életre magához kötötte. Olga kimegy a teljesen elhűlt vacsorát újramelegíteni. A magukra maradt férfiak beszélgetnek. Tibor megkérdezi nagyapját: nagy megkönnyebbülés volt, hogy Vilmosék nem jöttek? János őszintén felfedi: ha soha nem jönnek többé, jó, hogy nem jöttek. De ha egyáltalán jönnek még valaha, akkor kár, hogy nem ma jöttek. „A magam módján készültem. Átkozódva, szívszorongva, félve, gyötrelmesen, mindegy, de készültem rá. Most leengedek majd. S ha bármikor később, váratlanul jönnek, készületlenül törnek rám. Fegyvertelen leszek. Nem lesz bennem, hogy is mondjam, Spannung”. Amikor Tibor elkezdzi kérlelni nagyapját, hogy mesélje el annak az éjszakának a történetét, két rövid, éles csengetés szakítja félbe szavait. János megretten, de unokája megnyugtatja: Kálmán szokott kettőt csöngetni. Valóban ő jött meg. A belépő és a Vilmosékat hiányoló Kálmán első dolga, hogy felhívja a repülőteret, s megérdeklődik: a frankfurti Lufthansa-járat utasai között volt-e Kőhalmi Vilmos nevezetű. Kiderül, nem volt ilyen utas a gépen. Kálmán (ügyvéd) mentegeti magát, hogy ügyfeleivel folytatott tárgyalásai miatt késett, bár a vacsorát nem késte le. Kálmán itallal felköszönti Jánost. Tibor újra előhozza a kérést, nagyapja mesélje el a 28 évvel korábbi éjszaka történetét. János az újabb pohár italtól felbátorodva és attól az immár biztos tudattól vezérelve, hogy Vilmosék nem jöttek, rááll erre.

KŐHALMI JÁNOS: Hadd tudjátok meg majd harminc év távlatából az igazságot! A feleséget le kell valahogy vezetnem. Szóval... *(A színpad elsötétül.)* Szóval 1956 utolsó napjaiban voltunk. Alig fűtött lakások, gyér világítás. Vilmos, aki akkor bölcsészhallgató volt az egyetemen, október vége óta nem járt otthon. Már ötvenhat tavaszától sokat vitakoztunk, s ez az ősz felé tartva egyre csak erősödött. Amikor eljött október huszonharmadika, a fiam azt mondta: a tett halála az okoskodás, ütött a cselekvés órája. Felszólított, menjek én is vele, az én helyem is ott van, ahol az övé. Persze, nem mentem. Az ajtóból visszaszólt: „Halványul a gyáva, szavamra... dalom, viharodnak előjele, forradalom!” Így mondta, ahogy én, ezzel a hangsúllyal... Két hónapig nem láttuk... A poklok poklát álltuk ki a feleségemmel. Egy ideig hírek sem jöttek. Aztán jöttek... Alhírek, vaklármák... Borzalmas heteket éltünk át. S akkor az egyik késő este csengettek. Lehet, hogy karácsony este volt, lehet, hogy nem. Ki tartotta akkor számon a karácsonyt, ki tudott akkor a béke és a szeretet jeleként fenyőfát állítani... Az idegőrlő monoton napok egyhangúságában csak arra emlékszem, karácsony tája lehetett, még ötvenhatban jártunk... Olga már aludt a dolgozótól távoli cselédszobában. Feleségem ment ajtót nyitni. Az ajtóban ketten álltak, a fiam meg egy fiatal nő, egy csitri, szinte még gyereklány. *(A színpad kivilágosodik. A heverő ott van a helyén, a naptár jól láthatóan mutatja az évet: 1956. Az ajtóban a két*

- fiatal, mellettük Kőhalmi Jánosné. A fotelben Kőhalmi János ül, aki lassan felemelkedik, s a fiatalok felé lép.)*
- KŐHALMI JÁNOS: Csakhogy, csakhogy... Édes fiam... Te nem tudod, min mentünk keresztül az elmúlt hetekben. Csakhogy élsz... *(Ölélsre lendül karja.)*
- KŐHALMI VILMOS: Nem apa érdeme, ha élek is. *(Durván ellöki az öléző apai kart.)*
- KŐHALMI JÁNOSNÉ: Ejnye, kisfiam, mit álltok ott az ajtóban? Ki ez a kislány? Gyertek beljebb... Istenem, hiszen ti át vagytok fagyva, ugyanakkor szakad a víz rólatok, zihál a tüdőötök... Gyertek, keresünk ruhát, öltözzetek át, készíték vacsorát... Gyertek, gyertek beljebb...
- KŐHALMI VILMOS: Ne bajlódjon velünk, anya. Csak felugrottunk egy szóra, elköszönni.
- KŐHALMI JÁNOSNÉ: Elköszönni? Hiszen még alig hogy hazajöttél, kisfiam, két hónap után hazajöttél?! És ki ez a kislány? És hová akarsz menni?
- KŐHALMI JÁNOS *(bangot váltva)*: Hol voltál két hónapig? Nem gondoltál a szüleidre, akik a poklok minden bugarát megjárták ezalatt? Azt sem tudtuk, élsz-e, halsz-e. Mondd, hol jártál?
- KŐHALMI VILMOS: Hol voltál, hová akarsz menni? Ez az én dolgom, egyedül az én dolgom meg Icaé. A harcostársamé... A bajtársamé... A szabadságharcos társamé...
- KŐHALMI JÁNOSNÉ *(megfogja fia kezét)*: Kisfiam, jéghideg a kezed, veritékes az arcod... Hová akarsz menni, hová? Nem engedlek el! Itt kell maradnod! Velünk!
- KŐHALMI VILMOS *(kirántja a kezét anyja kezéből)*: Eresszen, anya! Menni kell, sürgősen! Csak felszaladtunk: ne keressenek, mi most elmegyünk.
- KŐHALMI JÁNOSNÉ: Mondd már, hová mentek?
- KŐHALMI VILMOS *(mélységes gúnyjal)*: Nagy a mi bűnünk, anya. Fegyvert fogtunk a szabadságért... S rajtunk is beteljesedett az ősi magyar átok: mint ahogy elődeink, mi sem tudtuk megnyerni a szabadságküzdelmünket...
- KŐHALMI JÁNOSNÉ: Te, fegyvert, amikor eddig még csak toll volt a kezedben?
- KŐHALMI VILMOS: Petőfivel tudok felelni: „Kardot fogék kezembe lant helyett”.
- KŐHALMI JÁNOS: Hagyd a frázisokat! Inkább azt mondd, hol voltál, mit csináltál két hónapig?
- KŐHALMI VILMOS: Harcoltam, apa, harcoltam... Maga helyett is, minden magyar helyett, aki gyáva volt zászlónk alá állni, aki félt fegyvert fogni a szabadság nevében... Aki odujában meghúzódva, elfogadva a zsarnokságot nem kelt fel ellene.
- KŐHALMI JÁNOS: Miért kellett helyettem harcolnod? Ki kért fel erre? És honnan tudod, hogy te a szabadságért harcoltál a zsarnokság ellen?
- KŐHALMI VILMOS: Apa, az idő drága! Üldöznek, a sarkunkban vannak... Ne áltassuk egymást...
- KŐHALMI JÁNOSNÉ: Nem értem, ezt nem értem... Mit csinálnak, üldöznek? Kik? Kit?
- KŐHALMI VILMOS: Anya, ez most nem fontos...
- KŐHALMI JÁNOSNÉ: De fontos, igenis, nagyon fontos... Tudni akarom!
- KŐHALMI VILMOS: Mi vagyunk az utolsó mohikánok. *(Kabátja belső zsebéből pisztolyt húz elő.)* Még meleg a csöve, még harcolunk... De ez már, tudjuk, utóvédharc. Már nem győzhetünk, magunkra hagytak bennünket, megint, mint már annyiszor, magunkra hagyták a maroknyi harcoló magyart.
- KŐHALMI JÁNOS *(mélységes megdöbbenéssel)*: Fiam, nem ismerek rád. Hát ide vezettek vitáink? Hát ezt melengtetted magadban?

KÓHALMI VILMOS: Apa, hagyjuk most ezt. Felgyorsultak a dolgok. Eljött a perc, amikor elég volt az üres fecsegésből. Tenni kellett. Mi vállaltuk ezt. Azt hittük, egy ország, mit egy ország, egy világ áll ki mellettünk! Azt hittük, mi vívjuk meg Magyarország első győztes szabadságharcát. Minden magyarra számítottunk. Magára is, apa. De mit tett ehelyett maga? Bezárkózott a szűk kis lakásába. Ebbe a száros háromszobás Trianonba. Ami alig egy évtizede még nyolcszobás volt, tágas. Élettere volt a családnak. Helye mindennek és mindenkinek. Aztán jött a mi kis Trianonunk... A nagyobb részét elvették, érdemtelen senkiknek adták, a balkáni csőcseléknek, Kovács Gézának meg a földszintinek, hogy is hívják. Nem is érdekes. Nagyapám, dédapám ezért a villáért küzdött két emberéleten át. Ez lett a vége. Az új rezsim kegyeltjei, a munkásurak beleültek a készbe. S maga, apa, ezt tudomásul vette. Mit tudomásul vette, fegyelmezetten vette tudomásul. Talán még el is járt: még egy szobát vegyenek el tőlünk, esetleg kettőt, vagy hogy jó lesz nekünk a pince.

KÓHALMI JÁNOS: Ezt nem tűröm. Így nem beszélhetsz az apáddal!

KÓHALMI VILMOS: Maga kényszerített rá, hogy elmondjam. Nem maga kérdezte, hogy mi vezetett engem idáig, hogy mit melengettem magamban? Hát ezt... Apa, velünk történelmi igazságtalanság történt. Még emlékszem arra, cselédünk volt. Kizsákmányoltuk? Emberi életet élt. Anya tudott a gyerekekkel foglalkozni, apa tudott a hivatásának élni. Azóta? Anya sort áll a boltok előtt, hogy legyen betevő falat. Tönkremegy, elkopik. Apa Szabad Nép felolvasásokra jár, szemináriumokon vesz részt, átképzésen, fejtágítón, szabad idejében nem könyvet vesz a kezébe, amiért tanult, hanem fejszét. Gyújtóst aprít, szemet cipel. Értetek fogtam fegyvert, értetek is...

KÓHALMI JÁNOS: Már mondtam fiam, nem kértelek rá. S most nyíltan megmondom: hasztalan tetted.

KÓHALMI VILMOS: Apa, csak a gyávák mérlegelik előre tettük súlyát és következményeit.

KÓHALMI JÁNOS: Fiam, te semmit nem tudsz a világról. A tettek súlyát és következményét elsősorban az okosok szokták mérlegelni, sőt, általában az ember szokta mérlegelni. Fiam, te háromszobás budai villában laksz. Egyetemre jársz. Apád docense annak az egyetemnek. Hol ért téged sérelem? Mondd, hol?

KÓHALMI VILMOS: Apa, ne kezdjük előlről, amit már a tavasszal meg a nyáron unásig megvitattunk. Szorít az idő, mennünk kell! (*Kóhalmi Jánosné sírva kimegy.*)

KÓHALMI JÁNOS: De igenis, újrakezdem, mindig is újrakezdem. Neked nem volt igazi okod a másik oldalra állni. Fiam, téged félrevezettek. Elhitették veled, s utóbb már magad is szajkóztad, hogy te igaz ügy érdekében harcolsz, sőt, talán még ölsz is...

KÓHALMI VILMOS: Igen, ölk és öltem... Mert itt harc volt. Ezt maguk nem értik. Maguk behúzódtak a saját odújukba, leeresztették a rolettát. Ide nem jutottak be a külvilág zajai, pedig kint fegyverek ropogtak, tankok dübörögtek. Egy új, szabad Magyarország vívta élet-halálharcát. S maguk, apámék, közömbösen, közönyösen nézték ennek az igaz ügynek az elvérzését. Sőt, még nem is nézték, elfordították a fejüket. Vajon mit gondoltak, mit csinállok immár két hónapja? Hogy az egyetemi könyvtárba járok szemináriumi dolgozatot írni? A bukásunkat az okozta, hogy maguk közönyösekk maradtak. Nem az orosz tankok gyűrték le bennünket. Milyen igazat írt Petőfi: „És ott elől a háború csak a kisebb baj, szomorúbb, mi hátul áll, a dög-halál.” Ez a forradalom nem termett új Petőfit, mi hát Petőfit írtuk zászlónkra.

KÓHALMI JÁNOS (*méla undorral*): Azt hiszem, fiam, noha már sok mindenre felhasználták egy évszázadon át Petőfit, de ennél galádabbul még aligha éltek vissza a nevével.

KÓHALMI VILMOS: Apa, maga már éppen úgy beszél, mint egy kommunista! Vagy talán már be is lépett a pártba? Hallom, újra szerveződik a kommunista párt.

KÓHALMI JÁNOS: Tudod, fiam, hisz sokat beszéltünk róla, soha semmilyen pártnak nem voltam tagja. Negyvenöt előtt sem, azt követően sem. Most sem. Nem is leszek. Én történész vagyok. Sine ira et studio, harag és részrehajlás nélkül kell ítélnem a múlttól. Hogy tudnám ezt megtenni, ha párthoz való csatlakozással magam mondanék le erről. Párttag nem vagyok, de realista vagyok.

KÓHALMI VILMOS: Milyen történész az, akinek nincs füle meghallani a jelen szavát!? A múltat ismerő történésznek kellene elsősorban éreznie a jelen teendőit. Különbösen buta és öncélú játszadozás a történelem. És apa, maga most rossz történész volt... Nem érezte meg, hogy mi következik a történelemből. A magyar történelemből a mi szabadságharcunk következett.

KÓHALMI JÁNOS: Ne mondj ítéletet, és ne törj pálcát felettem. A történelem egy dolog, és a politika más dolog. Én történész vagyok, de nem politikus.

KÓHALMI VILMOS: Lári-fári! Nincs történelem politika nélkül. De hagyjuk, hagyjuk ezt. A tavasszal meg a nyáron volt idő ezt megvitatni. És mi meg is vitattuk. Aztán az élet túllépett ezen a vitán. Menni kell, gyere, Ica.

KÓHALMI JÁNOS: Nem addig az! Innen le nem mentek. Hová mennétek? A vesztektekbe rohantok!

KÓHALMI VILMOS: Márpedig mi megyünk, nincs az a hatalom, ami visszatarthatna bennünket!

KÓHALMI JÁNOS: Gyáva, gyáva szájhős. És még azt mondja, szabadsághős. Pedig közönséges szájhős csak. Az előbb Petőfihez hasonlítottad magad. Petőfi nem szaladt el a csatáerről. Ott esett el, karddal a kezében. Az ő ügye valóban igaz ügy volt, vállalta érte mindazt, ami egy ember számára a legszentebb, az életét. Mert abból csak egy van. S te? Futsz a magad egérlyukába! Ha egyáltalán van az is. Nincs bátorságod szembenézni tetteiddel. Emlékezz, az aradi tizenhárom szembenézett cselekedeteivel. S te? Menekülsz, mint egy patkány! És hová? Mondd, hová? Te vádolsz engem gyávasággal, hogy közel ötven éves fejjel nem rohantam az utcára be nem nőtt fejelagyú, taknyos suhancok közé? Én vagyok a gyáva? Te, te vagy az!

KÓHALMI VILMOS: Nincs értelme a vitának, apa. Bennünket tengerek, sőt óceánok választanak el. Hát ezentúl országhatárok is el fognak választani. Nyugatra megyünk Icával!

KÓHALMI JÁNOS: Megtudhatnám végre, ki az az Ica?

KÓHALMI VILMOS: Munkáslány, apa, munkáskáder, első éves bölcsészhallgató. Mert nehogy azt higgye, magányába bezárkózva, hogy aki az elmúlt hetekben a pesti őszben harcolt, fegyvert fogott, életét kockáztatta, egyszóval a magyar szabadsághősök, mind levitézlett, osztályidegen figurák voltak. Ica apja esztergályos, igazi munkás, anyja betanított munkás. Őt ez a rendszer, az állítólagos munkáshatalom vitte az egyetemre. S mégis a mi oldalunkon kötött ki. Heteken át váll-vállvetve együtt harcoltunk.

KÓHALMI JÁNOS: A szeretőd?

KÓHALMI VILMOS: Több annál, apa, a bajtársam, a harcostársam, s mellesleg...

ICA: Vilmos, azt ne mondd, az nem tartozik másra, az csak a kettőnk dolga!

KÓHALMI VILMOS: Miért ne mondjam? Nem kell ezt szégyenlenem. Ica születendő gyermekem anyja lesz...

KÓHALMI JÁNOSNÉ (*beront*): Fiam, édes, kicsi fiam, mit kell hallanom?

KÓHALMI VILMOS: Hagyjon, anya. Hiába volt a sok szeminárium, átképzés, fejtágító, agy mosás. Nem tudnak csak a maguk kategóriájában gondolkozni! Ica nem a feleségem, nem az élettársam, ő a bajtársam, harcostársam. És mellesleg, ezt sem értették meg. Ő nem évek múlva lesz születendő gyermekem anyja, ő most kéthónapos terhes... Gyermekünk lesz... Nem majd, hanem most, hét hónap múlva...

KÓHALMI JÁNOSNÉ: Úristen! Mit kell hallanom! Mekkora szégyen! Az én fiam! Csak úgy. Miért büntetsz engem?

KÓHALMI JÁNOS: Elég! Fiam (*kesernyés gúnnyal*), te sok dologban akarnál Petőfihez hasonlítani, de csak egy dologban közelíted meg. Petőfi fia ezernyolcszáznegyvennyolc december tizenötödikén született, tehát, ha visszaszámolok kilenc hónapot, éppen március tizenötödikén fogant. A te gyereked meg, meglehet, éppen október huszonharmadikán vagy huszonnegyedikén. De Petőfinek volt felesége, törvényes hitvese, megharcolt érte. De te még ehhez is pipogya voltál. Leszakajtottál hát egyet, egy... egy ringyót, aki az első szóra odaadta magát.

KÓHALMI VILMOS (*odaugrik apjához, megüti*): Aki ilyent mond, az nem apa... Egy percet sem maradok itt... Többet nem látnak, nem vagyok a maga fia...

KÓHALMI JÁNOS: Valóban nem vagy a fiam... (*Ütésre emeli a kezét.*)

KÓHALMI JÁNOSNÉ (*odalép, lefogja férje kezét*): Elment az eszed? A tulajdon gyereked átkozod? Ahelyett, hogy azon gondolkodnál, hogy mit tehetnél az érdekében? Hogy itt tartsd, hogy ne taszítsd ki a világba. János, az egyetlen fiad! Kérj tőle bocsánatot!

KÓHALMI JÁNOS: Még hogy én!? Soha! Itt most megesküszöm mindenre, ami szent előttem, többet nem a fiam. Idegenként megyek el mellette, ha még valaha az életben találkozunk. Megütötte a tulajdon apját, s még én esdjek a bocsánatáért? Pusztulj a házamból, pusztuljatok mindketten, ki a házamból!

KÓHALMI JÁNOSNÉ: János, János! Nem vagy eszednél! Nem tudod, mit cselekszel. Csillapodj!

KÓHALMI VILMOS: Minden hiába, anya... Mi elmegyünk... Ha itt maradok, felakasztanak. Emberölésért. Vagy életfogytiglan börtönbe zárnak... Élni akarok... Tenni még valamit Magyarorszáért. Gyerekem lesz, érzem, fiam, csak fiam lehet... Fel kell őt nevelnem. Igaz magyarnak, jó hazafinak. S ha nem lehet ezt Magyarországon, hát megteszem Magyarországon kívül... Anya, most Rodostó következik. A száműzetés. Rákóczinak sok-sok év múltával csak a hamvai tértek haza a magyar földre... Én hiszek abban, mi még életünkben visszajövünk ide... Most nem sikerült, de újrakezdjük... Sikerülni fog... Megverten, de nem legyőzötteen távoztunk. Emelt fővel megyünk, s majd egyszer győztesen még visszatérünk.

KÓHALMI JÁNOSNÉ: Ne menjetek el, nem engedem. Nézzetek szembe itt a jövőtökkel... Szenvedjünk együtt a bűnökért, s megtisztulunk... Ez a mi hazánk. Most ezer sebből vérzik, de nekünk itt kell élnünk. A sebek begyógyulnak. Idővel a börtönkapuk is kinyílnak. Fiam, mi tudunk várni, együtt szenvedni, s ha kell, együtt bűnhődni elkövetett és el nem követett bűnökért... Ne hagyd el bennünket!!

KÓHALMI VILMOS: Anya, ez lehetetlenség. Nem akarom élve eltemetni magam. A bitófáról pedig nincs visszatérés.

KÓHALMI JÁNOS: Eredj is, eredj! S vidd magaddal apád átkát. Magyar szabadsághős! Árudd el magyart hazádat! Pusztulj előlem!

KÓHALMI JÁNOSNÉ (*letérdel fia elé, átkulcsolja a térdét*): Kicsi fiam, drága, egyetlen fiam! Ne menj el... Ne hagyj itt örökre bennünket! Meg nem ölhetnek ifjú virágodban... S a börtönkapuk majd kinyílnak. Kérvényezünk, amnesztiát kérünk. Apád majd közbenjár...

KÓHALMI JÁNOS: Én? Soha!

KÓHALMI JÁNOSNÉ: Köztünk kell maradnod. Idegenben elpusztulsz, itt meg élhetsz. Az élet, a te életed itt van. Ott kint az ezernyi bizonytalanság, talán maga a halál...

KÓHALMI VILMOS (*ellöki magától anyját*): Eresszen, anya. Menni kell. A határok ma még nyitva vannak. Ki tudja, holnap talán már bezárulnak... S ha itt maradok, kelepcebe szorultam... Gyere, Ica. Olgát, Olgát csókolom... (*Az ajtó felé lép.*)

KÓHALMI JÁNOSNÉ (*bisztérikusan utána veti magát*): Fiam! Fiam! A magam életét adom oda a tied helyett. Maradj itt, maradj a szülői házban. Erősek vagyunk, erősek leszünk... Lesz erők elviselni a büntetést... Itt kell maradnod!

KÓHALMI VILMOS (*eltaszítja anyját*): A viszontlátásra. Ha lesz még viszontlátás!

KÓHALMI JÁNOS: Megállj! Egy szóra még megállj! E nélkül nem mehetsz el. (*Fia elé lép, közvetlen közelébe, s teli torokból énekelni kezdi*): Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar; bölcsőd az s majdan sírod is, mely ápol s eltakar.

KÓHALMI VILMOS: Hamis ennek a szövege is, dallama is!

KÓHALMI JÁNOS (*továbbéneke*): A nagy világon e kívül nincsen számodra hely; áldjon vagy verjen sors keze: itt élned, halnod kell.

KÓHALMI VILMOS: Hamis, velejéig hamis! A magyar otthon van szerte a világban. Onnan hozta be, kintről, nyugatról a kultúrát, a művelt civilizációt, a magasztos eszméket.

KÓHALMI JÁNOS (*szinte eszelősen újrakezdi*): Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar; bölcsőd az s majdan sírod is, mely ápol s eltakar.

KÓHALMI VILMOS: Isten áldja, anyám. (*Lehajol hozzá, megcsókolja.*) Őrizzen meg jó emlékezetében, s ha bármi rosszat tettem, bocsásson meg nekem. Gyere, Ica. (*Kóhalmi Jánosné még utánakap, de nem éri el. Térdén csúszik utána.*) Fiam, fiam, édes fiam! (*Kóhalmi Vilmos és Ica kimennek.*)

KÓHALMI JÁNOS (*közben továbbénekel*): A nagy világon e kívül nincsen számodra hely; áldjon vagy verjen sors keze: itt élned, halnod kell.

KÓHALMI JÁNOSNÉ (*kiszalad fia után*): Fiam, ne menj el. (*Visszafut. Férjéhez fordul.*) Hívd vissza! Azonnal hívd vissza! Még nem késő. (*Feltépi az ablakot. Kihajol. Kiabál.*) Vilmos! Gyere vissza, gyertek vissza! Vilmo-o-o-o-os! (*Becsukja az ablakot. Férjéhez.*) Elementek.

KÓHALMI JÁNOS: El, el. (*Leül a fotelbe.*) És erről köztünk több szó ne essék. Majd reggel egy mondattal megmondom Olgának, hogy a bátyja elment.

KÓHALMI JÁNOSNÉ: János, te vagy a kőszívű ember, te. (*Hangosan zokog.*) Ha te tartóztatod a fiad, ha védelmet ígértél volna neki. Ha kiálltál volna mellette. Ha nem sérted meg azt a kis gyereklányt. Akkor... Akkor Vilmos itt maradt volna... Tudom, itt maradt volna...

KÓHALMI JÁNOS: Klára, már mondtam neked. Erről többet egy szó se essék köztünk. Se most, se a jövőben. Ő mindenképpen elment volna. S azok után, amit tett, nem mehetett el apai áldással. Nem adhattam a tarisznyájába hamuba sült pogácsát. Eh, magam sem tudom már fegyelmezni magam. Ami volt, volt. Egy szó nem sok, annyi ne essék köztünk erről. És róla sem.

KÓHALMI JÁNOSNÉ: Szívtelen zsarnok vagy...

KŐHALMI JÁNOS: Elég! Eredj a szobádba! Sírd ki magad! Gondolj végig mindent! S aztán rájössz, ennek így kellett lennie, ez nem lehetett másképpen. De több szó ne esék köztünk erről soha többé.

KŐHALMI JÁNOSNÉ: Úristen. Ez borzasztó. Ez maga a borzalom. Úristen. *(Zokogás rázza. Kimegy. A színpad elsötétül.)*

János beszéli el a történet végét: egy részét a lány szüleitől tudja. Ica ausztriai táborban szülte meg fiát. Vilmosék azután Nyugat-Németországba kerültek. Vilmos – nagyapja hírnevét kihasználva – elvégezte az egyetemet, Ica pedig haza akart jönni. Ica szülei többször jártak kint, haza akarták hozni a lányukat, de Vilmos nem engedte. Icával a kábítószer végzett. Fiuk, János, vagy inkább Hans, intézetbe került, Vilmos újra nősült, második feleségétől, egy német professzor leányától született Ingrid. János felesége időnként telefonon beszélt a fiával, Olga pedig egyszer IBUSZ-úton találkozott odakint vele.

A színpad kivilágosodik, a naptár újra 1984-et mutat. Olga megjegyzi: most már ért mindent, a Szózatot is a magnón. Olga indul újramelegíteni a vacsorát, amikor hosszú, éles csengetés hallik.

MÁSODIK FELVONÁS

János tiltakozik az ellen, hogy ajtót nyissanak e kései órán: ő már elmúlt 75 éves. Kálmán átvezeti nagybátyját a másik szobába. Olga engedi be Vilmost meg a fiát, Hansot. Tibornak nagybátyja Wilhelm Steinhügelként mutatkozik be, kiderül, ezért nem szerepelt Kőhalmiként az utaslistán. Olga elképedt azt hallván, hogy testvére visszavette az eredeti családnevet. Kiderül, a német feleség nem vállalkozott a magyarországi útra, és Ingridet sem engedte el, így Vilmos a fiát hozta magával. Késése magyarázatául azt említi, hogy már elfoglalták szobáikat a szállóban. Olga megsértődik, hogy a magyarországi napokat miért nem a családi fészkekben tölti a bátyja. Vilmos azonban elutasító: ez már nem az a lakás, ahol felnőtt, különben is csak erről az egy éjszakáról van szó, holnap repülnek vissza. Hans tört magyarsággal elkotyogja, hogy útban ide taxival még elmentek valahová, s apja hosszasan elmaradt. Olga számon kéri bátyjától, miért nem sietett apját felköszönteni. Vilmos, nem látva apját, azzal riosztózik: „én nem tudtam úgy nem sietni, hogy apám el ne késsen a saját születésnapjáról”. A kettesben maradó Olga és Vilmos, a két testvér, hosszasan beszélgetnek. Szóba kerül a vendégjog, a család (az, hogy az ember beleszületik egy családba, és hogy van egy választott családja), az érzelmek, a haza. Olga azzal próbálja sarokba szorítani Vilmost, hogy neki Magyarország már nem is hazája talán. Vilmos folyton azt hangoztatja, hogy apja felköszöntésével magának tartozik, nem apjának, aki kitagadta őt, ezzel megszünt az adósa lenni. Olga önzéssel vádolja Vilmost, ördögi gondolatai, szívtelensége miatt. Vilmos türelmetlen, szeretne túlesni a dolgon, felköszönteni az apját s aztán távozni. A bejövő Kálmán kérdésére Vilmos elmondja, hogy Németországban politikatudománnyal foglalkozik. Az ugyancsak visszatérő Tibor azt a kérdést veti fel: hogy viszonylik egymáshoz a történelem és a politika?

KŐHALMI VILMOS: A történelem, mármint a régebbi korok története, meglehetősen meddő dolog. Kevés a forrás, túlságosan sok a hézag, az űr, amit a kutató történész tölt ki fantáziájá mértékében. A fantáziátlan történésznél egysíkú, a dús fantáziájú

történelemnél igen változatos kép rajzolódik ki a múlt egy-egy darabjáról. Ami, persze, egyik esetben sem jelent hitelességet. A múlt nem ismerhető meg, legalábbis alaposan, a maga megközelítő teljességében nem ismerhető meg. És ebből következik, hogy a történelemből a jelenre nézve nem következik szinte semmi.

KÓHALMI TIBOR: Nagyapu az imént mesélte el annak az éjszakának a történetét, amikor maga azzal a lánnyal kiment nyugatra. Akkor maga azt mondta, hogy a magyar történelemből ezerkilencszázötvenhat következett. Hát mégis következik valami a történelemből? Vagy ha jól esik, akkor következik, ha kellemetlen, akkor semmi nem következik?

KÓHALMI VILMOS: Ejnye, de megtanultatok ti itt Magyarországon káderezni. Kálmán is, te is. Nem múltak el nyomtalanul felettetek a káderezés klasszikus évei. Előbb Kálmán jött a keresztkérdéseivel, most te. Mi vagy te voltaképpen? Érettségiztél már?

KÓHALMI TIBOR: Orvostanhallgató vagyok, de nagyapu történészprofesszor. Van némi érzékem a történelem iránt. Családi örökség... Ezért hát a kérdésem is. Következik-e valami a történelemből vagy nem? Avagy ötvenhatban következett, nyolcvannégyben már nem következik?

KÓHALMI VILMOS: Hogy én ilyent mondtam volna akkor, már nem emlékszem. Ki zártnak sem tarthatom. Én akkor történelem szakos egyetemista voltam. Az egyetemen azt sulykolták belénk, hogy a történelem nagyon széles folyamai mind egyetlen tenger, a kommunizmus óceánja felé haladnak. Vagyis azt, hogy a történelemnek, a történelem mozgásának meghatározott, célzatos iránya van. Vagyis hogy a történelemből mindig valami következik. Én ezeken az emléken nőttem fel a középiskolában és ezt hallgattam egyetemistaként is. Huszonévesen mi sem természetesebb, mint azt mondani: a történelemből igenis következik valami, de éppen nem az, amit ti tanítotok és szeretnétek, hanem annak az ellenkezője. Ha mondtam is ilyent ötvenhatban, hát bizonyára ezért mondtam. Ma már tudom, hogy nem a történelem irányával van baj, nem azzal, hogy meghatározott irányban mozog-e a történelem, hanem egyáltalán azzal, hogy mozog-e a történelem.

KÓHALMI TIBOR: Tehát a múlt és a jelen között nincsenek is összekötő vonalak? A múlt nem is él tovább a jelenben?

KÓHALMI VILMOS: A dolog ennél sokkal bonyolultabb. A jelen, persze, a múltból nő ki mindig, de csak a közelmúltból. Éppen ezért a jelen számára mindig csak a közelmúltnak van üzenete. A közelmúlt számára az ahhoz képesti közelmúltnak, e közelmúlt számára pedig az ezt közvetlenül megelőző múltnak és így tovább. Mindegyik természetszerűleg hasonlít egymásra, de a kezdet és a vég, vagyis az egymástól távoli időmetszetek már semmi hasonlatosságot nem mutatnak.

KÓHALMI KÁLMÁN: Ezt nem teljesen értem.

KÓHALMI VILMOS: Mondok egy példát. Elindulsz Hamburgból dél felé. Mégy faluról falura. Minden falu megérti a szomszéd falu nyelvét, de Hamburg már nem érti meg a legdélibb német falu nyelvét.

KÓHALMI TIBOR: Álljon meg a menet! A falvak között nincsenek szakadékok.

KÓHALMI VILMOS: Ezt meg most én nem értem teljesen.

KÓHALMI TIBOR: Pedig teljesen világos. A maga példája rossz, a hasonlata több mint sánta.

KÓHALMI VILMOS: Hogy-hogy?

KÓHALMI TIBOR: A falvak között általában tényleg nincsenek szakadékok, de az egyes történelmi korszakok között igenis vannak. Forradalom a nevük. Ami éppen azt célozza, hogy a jelen ne hasonlítson a múltra. S ami előremutat ebből a törekvésből, az a forradalom, ami pedig hátra, az az ellenforradalom.

KÓHALMI VILMOS: Nem kívánok vitát folytatni egy medikussal történelmi szakkérdésekről. Csak annyit; ki vállalja a felelősséget annak megállapításáért, hogy mi mutat előre és mi hátra? Én nem veszem magamra a felelősséget, nem fogadom el, hogy a történelemnek meghatározott mozgásiránya van.

KÓHALMI TIBOR: Csodálom, hogy ebben éppen maga kételkedik. Maga, akinek a nagyapja neves ókorász professzor volt, aki a rabszolgatartó társadalmat kutatta. Azt, amelyik az akkori művelt világ élenjáró, általánosan elterjedt társadalmi formációja volt. Maga, akinek az apja a feudalizmust kutatja, azt a társadalmi rendet, amely szerte a világon, Európában és Ázsiában felváltotta a rabszolgaságot. S maga, aki a kapitalizmus kutatója, amely megintcsak elterjedt a föld nagy részén, s éppen a feudalizmus helyére lépett. Nem furcsa, hogy éppen maga nem hisz abban, hogy a történelem kontinentális méretekben is meghatározott irányban fejlődik?

KÓHALMI KÁLMÁN: Hagyjátok már abba ezeket a magasröptű, filozofikus vitákat. Én már régen jártam egyetemre, s ott a történelemből amúgy is csak egy szeletet tanulunk: az állam és a jog történelmét. De igaz is, Vilmos, a te almád közel is meg-mesze is esett a fájától. Tibor jól vette észre: nagyapád ókorász volt, apád középkorász, te is megmaradtál némiképpen történésznek, csak éppen napjainkkal foglalkozol. Nagyapádhoz képest kétezer évet, apádhoz képest is vagy háromszáz esztendő-t léptél időben előre. Mi vitt téged a jelenkorhoz?

KÓHALMI VILMOS: A saját életem, Kálmán. Hogy én ötvenhatos disszidens vagyok Németországban. Aki egy sajátos kelet-európai kultúrkörből jutott el egy egészen más tölteű, más ihletésű világba. Akaratlanul össze kellett hasonlítani. Ki hol tart? Honnan jött? Miért alakult itt és ott úgy, ahogyan alakult? Én történelmet kezdem Magyarországon tanulni az egyetemen. Kint Németországban nem volt módom se, kedvem se váltani. Ugyanakkor rájöttem valamire. A régebbi múlt kutatója ábrándokat kerget. Áltatja magát, hogy megismerheti saját tárgyát. A legtöbb történész száználmas kreatúra. Aki Julius Caesart kutatja, többnyire azt írja meg, ő mit tett volna Julius Caesarként, aki meg Napóleonnal foglalkozik, az azt veti papírra: ő hogyan viselkedett volna Napoleonként. A történelmi források nem örökítették ránk a történelmet formáló emberek pszichéjét. Mindegyik vagy legalábbis sok történész a saját lelke alkatára színezi Julius Caesar vagy Napoleon pszichéjét. Én egyvalamihhez érttem valamennyire, amikor kimentem Németországba, a történelemhez, még-hozzá a magyar történelemhez, ugyanakkor mélységes csömör kerített hatalmába a hagyományos történelemnek már csak a szagára is. Én nem leírni szerettem volna és szeretném a történelmet, hanem alakítani is. Az igazi történelemformáláshoz, persze, nincs lehetőségem. Ehhez hiányzik a társadalmi pozíció, a pénz, a befolyás. De azért céljaimból valamit mégiscsak elértem.

KÓHALMI KÁLMÁN: Ezt viszont végképpen nem értem.

KÓHALMI TIBOR: Én sem túlzottan.

KÓHALMI VILMOS: Hát akkor maradjunk is ennyiben.

KÓHALMI TIBOR: Nem addig az! Most már kezdek valamit érteni. Maga odakint mai magyar történelemmel foglalkozik. Ez oké. De hogy történelmet is tud valamenynyire formálni, az csak egyféle módon lehetséges. A politika rendre kikéri a maga vé-

leményét kelet-európai ügyekben. Kálmán bácsi, lehetséges az, hogy a maga unokatestvére a nyugatnémet politikában magyar szakértő, aki tanácsokkal szolgál megbízóinak Magyarországgal kapcsolatban?

KÓHALMI KÁLMÁN: Tibor, ez bravúros nyomozás volt. Miért nem jogásznak mentél.

Ezt az okfejtést még egy ügyvéd is megirigyelheti tőled.

KÓHALMI VILMOS: Csak, persze, kérdés, igaz-e. Először is...

KÓHALMI TIBOR: Olyan premisszákat adott, amelyekből csak egyfajta konklúzió adódhat. Az, amit elmondtam. Ha magának hazája lenne Magyarország, azt mondanám, hazaáruló. Így csak azt mondom, dicstelen szerepet játszik.

KÓHALMI VILMOS: Túlságosan messzire szaladt a fantáziád, öcsi.

KÓHALMI TIBOR: Maga csak ne öcsizzen engem!

KÓHALMI VILMOS: Te meg ne rágalmazz, és ne diszkreditálj. Én egyetemi tanár vagyok Németországban.

KÓHALMI TIBOR: Láttunk már karón varjút. Az a professzorság lehet álarc is, vagy a jól végzett piszkos munkájának júdási jutalma.

KÓHALMI VILMOS: Elég, most már elég legyen!

KÓHALMI OLGA (*beszalad*): Mi ez: Mi van itt? Mind veszekedtek? Hát öt perccel nem bírtok ki szóváltás nélkül?!

KÓHALMI TIBOR: Anyu, képzeld, a drágalátos bátyád professzori mezben magyar politikai szakértő Nyugat-Németországban. Tudod mit jelent ez? Időről időre megkérdezik a véleményét, hogyan lehetne ártani Magyarországnak.

(*Közben bejön Kóhalmi János.*)

KÓHALMI TIBOR: Hát ezért olvassa oly buzgón a magyar sajtót, ezért beszél olyan kiválóan magyarul!? Ezért olyan választékos a stílusa!?

KÓHALMI VILMOS: Elég! Egy szó sem igaz ebből. Nem tagadom, kelet-európai történelemmel foglalkozom, főleg magyar történelemmel, nem is történelemmel a szó szorosabb értelmében. Inkább jelenkor-történelemmel... Magyarország és Kelet-Európa utolsó három évtizedének történelmével és politikájával. Hogy hogyan politizál Magyarország és Kelet-Európa az ötvenes évek óta.

KÓHALMI TIBOR: És hogy hogyan kell politizálnia a Nyugatnak Magyarország és egyáltalán a Kelet ellen?! Ugye?

KÓHALMI VILMOS: Miért bűn az, ha én nem nagyapámat követtem, aki ókortörténész volt, vagy apámat, aki a tizenhetedik századi török birodalmat próbálta kutatni. Én a magyar történelmi és politikai viszonyokat kutatom a huszadik század második felében. Hát bűn ez? Nem tehetek róla, ha én csak ehhez értek... (*Ekkor látja meg apját. Feléje siet.*) Apa, maga itt? Észre sem vettem. Engedje meg, hogy hetvenötödik születésnapja alkalmából... (*kézfogásra nyújtja kezét*).

KÓHALMI JÁNOS (*félrelöki a feléje nyújtott kezét*): Ne tovább! Nem tartok igényt a te felköszöntésedre. Ha te azt hiszed, hogy értesz a magyar viszonyokhoz, nagyon, de nagyon, még pontosabban fogalmazva: végzetesen tévedsz. Hogy mennyire nem értesz a mi történelmünkhöz, már ötvenhat telén bizonyítottad. Amikor dicsőséges szabadságharcról szónokoltál, meg arról, hogy emelt fővel még el, s egyszer még győztesen visszatérsz. Hát ez lenne az a győzelmes visszatérés?

KÓHALMI VILMOS: Apa, miért szítja a tüzet? Nem tudja elviselni a jelenlételem egy este néhány percre még huszonnyolc év után sem? Ami pedig a kérdését illeti, azt kell mondanom, először is: most nem annak a vitának a folytatására jöttem, másod-

szor: ha már maga mindenáron folytatni akarja, annyit mondhatok: bizonyosan nem vesztesként jöttem ide.

KÓHALMI JÁNOS: Azt mered állítani, hogy nem vesztesként jöttél ide? Van képed ezt állítani? Szemenszedett hazugság. Erkölcsei hullaként állsz itt előttem.

KÓHALMI VILMOS: Miért, mert nem vállalom sorsközösséget eleve elrendelt családdal? Mert volt erőm, bátorságom váltani? Választott családdal élni a magam külön, de magukétól eltérő életét?

KÓHALMI JÁNOS: Ezt kár volt mondanod. Fiad, Hans példája az élő cáfolat erre. Épp az imént mondtad, hogy Hans anyja halála óta intézetben volt...

KÓHALMI VILMOS: Apa, maga hallgatózott!

KÓHALMI JÁNOS: Nem hallgatóztam. Hallottam. Ebben a pici lakásban, ebben a szaros kis Trianonban áthallatszanak a hangok. Szóval te mondtad: Hans intézetben volt. Eltaszítottad magadtól. Pedig ő választott családdal volt. Mit is mondtál ötvenhat utolsó heteiben, napjaiban? Érzed, hogy fiad lesz, akit fel kell nevelned igaz magyarnak, jó hazafinak. Hát jól felnevelted... Igaz magyarnak is... Jó hazafinak is... Hans annyit tud magyarul, amit az anyjától tanult. Te mondtad: német az anyanyelve. Így kötődött a választott családdal? Így teljesítetted ötvenhatos nagy fogadalmadat? És Ica az első feleséged, ő nem választott családdal volt? Azt mondtad róla: a bajtársad, a harcostársad, mi több: szabadságharcos-társad. S mi lett vége? Ugye, te adtad a kezébe a narkotikumot?

KÓHALMI VILMOS: Ez nem igaz! Ezt csak Ica szülei akasztották a nyakamba!

KÓHALMI JÁNOS: Én ezt valóban nem tudom. De hogy Ica narkós lett, s a kábítószer végzett vele, tény. S az is tény, hogy a szerelem mézeshónapjai után útszéli módon éltetek. Hogy szabadulni akartál tőle, de mégsem engedted haza. A karriered érdekében terhes volt már számodra Ica, de nem akartad, hogy megfutamodjon Magyarországra, s ezzel elárulja a saját és főleg a te gyengeségedet. Hogy már nincs hatalmad felette. A tudatától, a normális gondolkodásától, tettei mérlegelésének elemi emberi jogától fosztottad meg.

KÓHALMI VILMOS: Apa, próbálgon megérteni. Vadidegenben egy állandóan hazavágyó asszonnal az oldalamon. Lehúzott, megbéklyózott. Nem találta a helyét, ment volna állandóan haza. Főleg amikor a szülei először jártak kint nála. Nem engedhettem. Itt börtön várt volna rá...

KÓHALMI JÁNOS: Te nem hallottál amnesztiáról?

KÓHALMI VILMOS: Biztosan börtön várt volna rá. Gyermekeim anyját nem engedhettem a vesztébe rohanni.

HANS: Entschuldigung. Bocsánat. Nem egészen így lenni. Én akkor még kicsi lenni, de már sokára... sokra emlékezni. Apa verni anyát, ütni, verni, sokat veszekedni. És verni engem is. Én lenni rossz gyerek, de anya lenni jó anya.

KÓHALMI JÁNOS: Hallod? A koronatanú ellened vall!

KÓHALMI VILMOS: Apa, maga hisz egy nyolc-kilenc éves gyerek, valóban rossz, vásott kölyök emlékezet-foszlányainak? Persze, hogy ezek maradtak meg benne, és nem a meghitt családi élet harmóniája.

HANS: Ezt nem érteni. Mi van az, hogy meghitt családi élet harmóniája?

KÓHALMI TIBOR: Ez azt jelenti, hogy a szüleid, apád és anyád, szépen éltek, nem veszekedtek, neked kedveztek, a hajadat simogatták, cirkuszba, játszótérre vittek.

HANS: Ilyen nem lenni minknél.

KÓHALMI TIBOR: Minálunk, ugye?

HANS: Igen. Minálunk. Also... Minálunk ilyen nem lenni. De lenni veszekedés, verekedés. Sok hang.

KÓHALMI TIBOR: Nagy hangoskodás.

HANS: Ja. Nagy hang. Anya sírni sokat, és én is sírni övele. Apa sokat verni engemet és őtet. Anya korán meghalni...

KÓHALMI JÁNOS: Mit akarsz még? A fiad emlékezetében nyoma sincs a meghitt családi élet harmóniájának. Ilyen nem volt. Önző módon törtél egyéni érvényesülésed felé. Aki utadban állt, és hatalmad volt hozzá, félreállítottad. A feleséged a sírba küldted, a fiad intézetbe.

KÓHALMI VILMOS: Apa, próbálgon megérteni. Vadidegen országban. Nyűgös feleséggel...

KÓHALMI TIBOR: Miért, akkor már nem volt szabadságharcos? Vagy ötvenhatban sem volt az, csak egy egyszerű, félrevezetett kislány?

KÓHALMI OLGA: Tibor, ebbe ne szólj bele!

KÓHALMI JÁNOS: Miért ne szólna bele. Ica szülei elmondták: Ica megtévedt, meggyőződés nélkül, hit nélkül csinálta végig ötvenhatot. S főleg azért vállalta a fiammal a disszidálást, mert már a fiam gyermekét hordta a szíve alatt. Tibor jól látja: Ica nem bátor szabadsághős volt, hanem megtévesztett, félrevezetett gyereklány, aki utóbb állandóan helyre akarta hozni botlását. Jönni akart vissza, de *(fiához fordul)* te nem engedted. Halálra ítélted, és az ítéletet végre is hajtottad rajta.

KÓHALMI VILMOS: Apa, hát nem engedi végigmondani? Vadidegen országban, nyűgös feleséggel, piciny gyerekekkel. Állástalanság, pénztelenség, kilátástalanság. És élni kellett... Ica szinte élni sem engedett. Állandóan rágta a fülem: haza, haza, haza. Őt börtön várta itthon, engem bitófa. Nem lehetett jönni, én nem is akartam jönni. Ő viszont, mint az imamalom: haza, haza, haza. Én pedig: ott kint megkapaszkodni, egzisztenciát teremteni, élni és megélni. Jól megélni. Kint rengetegen élnek jól. Nem különbek, mint én. Ha nekik sikerült, nekem is sikerülni kell. Csak eszközt kell megtalálni...

KÓHALMI JÁNOS: Ne folytasd... Ezt mi itthon legalább olyan jól tudjuk, mint te kint. Mindenekelőtt meg kellett szabadulnod a feleségedtől, hogy szabad légy. Aztán jó házasságot kellett kötnöd. Ehhez jó ajánlólevélre volt szükséged. Bizonyos körökben a Kóhalmi név, apám tudományos hírneve jól ismert volt.

KÓHALMI VILMOS: Apa rosszul rakja össze a mozaiklapokat.

KÓHALMI JÁNOS: Pedig még a legfontosabbat nem is mondtam. Te azt használtad ki, azt az egyetlen, amihez értesz: hogy magyar vagy, s történész létedre ismered, legalábbis azt hiszed, ismered a magyar történelmet. Egy ponton magad is dicstelenül bevonultál ebbe a történelembe. Ötvenhat őszén. Te ebből az egyetlen dologból csináltál tőkét. Eladtad magad és a magyarságodat.

KÓHALMI VILMOS: Apa!

KÓHALMI JÁNOS: Ne szólj, ne válaszolj! Tudom, hogy így volt. Évtizedek alatt a rólad hozzám eljutott szilánkokból, mert ezek még mozaiklapoknak sem nevezhetők, teljes kép kerekedett ki rólad. De az NSZK-ban kinek kellett a hazafiságtól túlhevített magyarság? Diszkreditáló, kompromittáló lett volna. Ott nem magyar szabadsághősökre volt szükség, azokból ugyanis akadt elég, hanem világos fejű, okosan számító és irányukban elkötelezetten gondolkodó németekre, akik tudnak az álobjektivitás és az el nem kötelezett tiszta tudományosság mezében tetszelegni. Így lett Kóhalmiból (noha ez igen jól csengő név volt bizonyos tudományos körökben) Stein-

hügel (mert ez a politikum számára biztosította a németiség minimumát), a Vilmosból pedig immár kötelezően Wilhelm.

KÓHALMI OLGA: Hát apa tudta ezt a névváltást?

KÓHALMI JÁNOS: Természetesen. Már régóta. Ezt nem az imént hallgattam ki a kulcslyukon. Történész vagyok. Olvasom a szaksajtót. A németet is. Feltűnt a Steinhügel név. Saját családom nevére csak-csak felfigyelek. Tudtam: Wilhelm Steinhügel csak te lehetsz.

KÓHALMI OLGA: És ezt miért nem mondta eddig?

KÓHALMI JÁNOS: A mai napig ennek nem volt jelentősége. Szóval, így született meg Wilhelm Steinhügel, az ismert Kelet-Európa-, kiváltképpen Magyarország-szakértő, előbb Privatozent, utóbb, bár még mindig fiatalon, Professor.

KÓHALMI VILMOS: Apa, mekkora kombinátor maga! Ha ezt az elmeélt saját tudományos tevékenységében kamatoztatta volna, messze elhomályosította volna ókortörténész professzor apja hírnevét. Dehát amennyire lebilincselő lenne az forrástalan évszázadok történetjének megrajzolásában, ott, ahol a források hézagait kellene a fantázia termékeivel kitölteni, annyira velejéig hamis és konstruált az én életpályám bemutatása esetén. Ebben ugyanis nincsenek fehér foltok, amiket a fantázia szüleményeivel, merész kombinációkkal kellene kitölteni. Az imént már elkezdtem az igazság elmondását, de apa nem hagyta végigmondani. S nem is onnan kell kezdenem, hogy ötvenhat végén elmentem. Ott kell kezdenem, ha hagyja végigmondanom, hogy miért fogtam fegyvert ötvenhatban. Magáért fogtam fegyvert... Ugyanis azt a puskát magának kellett volna megfognia. Maga volt elsősorban ennek a rendszernek a kárvallottja. Nagyapja, apja egy élet szorgos munkájával hagytak magára egy nyolcszobás budai villát. Hogy ebből a pazar Versailles-ból egy szaros kis Trianon lett, ahogy maga mondta...

KÓHALMI JÁNOS: Emlékeztetni szeretnék, hogy ezt legelőször te mondtad huszonnyolc évvel ezelőtt... Én csak plagizáltalak.

KÓHALMI VILMOS: Mindegy... A maga lelkén szárad, hogy a nyolc szobából három lett, hogy a kerten még két, három, vagy mit tudom én, mennyi családdal kell osztoznuk. Ezért magának ötvenhatban fegyvert kellett volna fognia. De nem tette, beálltam hát én maga helyett...

KÓHALMI JÁNOS: Akkor is mondtam, ma is mondom: nem kértem tőled. Mi több: nem is vártam tőled. Még tovább megyek: huszonnyolc évvel ezelőtt világosan értésedre adtam: nem is értek egyet önként vállalt lépéseddél. Ma sem mondhatok mást: ostoba tett volt.

KÓHALMI VILMOS: Miért, apa, azóta már belépett a kommunista pártba? Sikerült nekik az agymosás? Hogy nyilatkozhat így apa léte arra az élethalálharcra, ahol egyetlen fia csaknem otthagya a fogát.

KÓHALMI JÁNOS: Én azt vallom: a történelem fordulataira oda kell figyelni. Itt Magyarországon negyvenötben vitathatatlanul új kezdődött. Nem álltam ugyan mellé, de nem is fordultam velem szembe. Nem kokettáltam a hatalommal, de nem is vártam apró előnyöket tőle. Élünk és élünk egymás mellett. Modus vivendi-t kötöttünk. Mert élni kell... Ennyit rólam... De te, fiam, te semmit nem tanulsz és sokat felejtasz. Már ötvenhatban is megmondtam neked: nem voltam, nem vagyok és nem leszek egyetlen párt tagja sem. ma is ehhez tartom magam. Az én történelmi objektivitásom nem viselné el a pártosságot...

KÓHALMI VILMOS: Ezt kár volt említenie, apa.

KÓHALMI JÁNOS: Mit? Mit volt kár említenem?

KÓHALMI VILMOS: A maga történész voltát. Maga ebben a rendszerben nem csupán villáját, kertjét, professzorhoz méltó és illő méltóságát, rangját, társadalmi pozícióját vesztette el, de elvesztette az igazi sanszot is arra, hogy egyáltalán történész, mármint jó, rangos, ismert történész legyen. Sokra mehet a maga objektivitásával! Különbösen is, miért nem tanulta meg a marxistáktól, hogy objektivitás és pártosság nem egymást kizáró fogalmak?

KÓHALMI JÁNOS: Ezt a hangot nem tűröm! Hogy van bátorságod kétségbe vonni az én fél évszázados szakmai tevékenységemet? Professzor vagyok!

KÓHALMI VILMOS: Apa bizonyára nincs tudatában annak, hogy Magyarországon ma minden ötödik, hatodik egyetemi oktató professzor. Ebben az országban professzornak lenni tucat jelenséggé vált. Erre nem hivatkozhat!

KÓHALMI JÁNOS: És a munkáim? Közel száz tudományos publikációm?

KÓHALMI VILMOS: Magának nem cikkeket, apró kis fecniket kellett volna írnia, hanem könyveket. Vaskos monográfiákat, alapmunkákat. Maga tud vagy fél tucat nyelvet. A legjobb iskolákat járta ki. Aztán fél évszázadon át csak cikkekre futotta...

KÓHALMI JÁNOS: Elég legyen! Mi jogon akarsz bírám lenni hetvenötödik születésnapomon?

KÓHALMI VILMOS: Nem magát teszem ezért felelőssé. Maga bizonyára ugyanúgy dolgozott volna, amint az apja dolgozott, meg sem állva a világhírnévig, ha hagyták volna.

KÓHALMI JÁNOS: Most már kezd érdekelni a dolog... Kik nem hagyták? Te honnan tudod ezer vagy kétezer kilométer távolságból, hogy hagytak-e avagy nem?

KÓHALMI VILMOS: Tudom... Itt egy tanárnak mindent kell csinálnia... A legfontosabb dolgok érik a legkevesebbet. Például az, hogy valaki professzor. Itt fontos az, hogy közéletet éljen, hogy a rendszert lojalitásáról lépten-nyomon biztosítsa. Fontos az, hogy maga takarítson, netán mosson és főzzön, mert bejárónőt nem tarthat. Nem alázhatja meg szocialista embertársát azzal, hogy állítólag kizsákmányolja... No meg pénze sincs rá. Sőt ha professzori életet akar élni, kulturálódni, művelődni, könyveket venni, főleg persze drága nyugatiakat, nem árt, ha félállást vállal. Ha már kivitatkozta magát a szakszervezetben vagy a pártban, ha kitakarította a lakást, felhordta a tüzelőt, ledolgozta az obligát félállást, és még van ereje, energiája, mellel lehet professzor is: oktathat, kutathat...

KÓHALMI JÁNOS: Látszik, fiam, hogy a mai Magyarországról csak homályos ismeretanyagod és nagyon ellenséges véleményed van...

KÓHALMI KÁLMÁN: János bácsi, azért tegye a szívére a kezét, nincs ez híjával minden igazságmagnak...

KÓHALMI JÁNOS: Aki mindent tagad, az eleve nem tévedhet százszázalékosan. Hiba mindenütt van... Nálunk is, másutt is... Itt azonban most nem erről van szó. Nem is arról, hogy a mai Magyarország hol tartott még száz vagy akár csak ötven évvel ezelőtt, s hogy mekkora az azóta elért fejlődés... Itt másról van szó... Arról, hogy a fiának, aki pedig állítólag történész, eszébe sem jut, engem vádolva, az objektív történelmi körülményeket szóba hozni. Hogy amikor éppen csak elindultam a pályán, jött a második világháború. Évek estek ki az életemből... Ha valamikor, úgy hát akkor bizonyosan nem a tudomány számított a legfontosabb teendőnek. A második világháború utáni tíz év alatt állandósult a politikai bizonytalanság. Én ugyan soha nem politizáltam, de a politikai viszonyok nem kíméltek engem sem. Megint eltelt

egy évtized, ami nem kedvezett a tudománynak. Amikor immár újra kedvezőbbekké váltak a körülmények, sokat javult a klíma, immár elértem az ötödik ikszet. Fiam, a te disszidálásod éppen a tudományos munkában évekre visszavet. Nem volt kedvem alkotni. Amikor vádolsz, erre nem gondolsz? Amikor talán valamelyest lecsillapodtam volna, jött Olga szerencsétlen házassága, majd gyors válása. És ekkor már hatvan éves voltam. Fiam, te ezekre nem gondolsz? Miért kell még az én tudományos termékenységem általad vélt alacsony szintje miatt is a rendszert keresztre feszítened?

KÓHALMI VILMOS: Mert meggyőződésem, hogy egy politikai kilengésektől mentes, szabad országban más tudományos pályát futott volna be... A maga felkészültségével, a maga iskolázottságával...

KÓHALMI JÁNOS: Még egyszer visszakérdezem: az nem jutott eszedbe, hogy a te disszidálásod többet ártott az én tudományos pályámnak, mert az életbe és az alkotásba vetett hitet vette el egy időre, mint az egész szocialista berendezkedés?

KÓHALMI VILMOS: Apa, a maga, hogy is mondjam, hogy ne legyen sértő, a maga halvérűsége, tartásnélkülisége már az egekbe kiált! Elveszik a villáját, a kertjét, a lehetőségét a normális élethez, a sanszot a tudományos munkához, szinte mindenét elveszik, s maga mindehhez jó képet vág. Megbocsátó, mi több, lojális...

KÓHALMI JÁNOS: Fiam, az én életemben a legnagyobb veszteség nem a villa, nem a kert, nem a néhány, meg nem írt könyv volt, hanem te vagy... Ezt miért nem veszed észre?

KÓHALMI VILMOS: Apa, én néhány perccel ezelőtt elmagyaráztam a húgomnak, hogy az embernek két családja van: egy eleve elrendelt és egy maga választotta.

KÓHALMI JÁNOS: Hallottam, nem kell ismételned...

KÓHALMI VILMOS: Nos, úgy alakult, hogy én az eleve rendelt családomat nem tekinthetem egyszersmind olyannak, amelyet szabad akaratomból is választottam volna. A mi szakításunk törvényszerű volt. Én képtelen lettem volna leélni úgy az életemet, ahogyan ezt, apa, maga megtette. Filléres gondokkal küzdve, emberi méltóságában állandóan megalázva.

KÓHALMI JÁNOS: Fiam, én nem vitatom, hogy te ma egy gazdag, Magyarországnál gazdagabb ország büszke polgára vagy. De jutott-e eszedbe valaha is, hogy te, személy szerint te, mit tettél azért, hogy erre a büszkeségre feljogosítva légy? Mit tettél hát? Mert abból, hogy te tanácsokat adsz megbízóidnak szülőhazád ellen, hogy tüzet okádsz Magyarországra, még nem lett és nem lesz gazdag a Német Szövetségi Köztársaság. Az az ország nem ettől, még pontosabban fogalmazva: nem a te munkád, eszed vagy kezed munkája által gazdag. Merőben idegen tollakkal ékeskedsz hát! De én igazából nem is ezért vetlek meg, hanem azért, mert engem keresztre feszítesz, magadat pedig, a nálam sokszorta nagyobb bűnököt elkövető embert, felmented.

KÓHALMI VILMOS: Most meg engem kezd érdekelni a dolog...

KÓHALMI JÁNOS: Te vádoltál engem már ötvenhatban meg most is azzal, hogy a kommunista párt tagja vagyok. Te, aki egyértelműen lepaktáltál a hatalommal, aki egy idegen, számomra, a magyar ember számára idegen hatalom fizetett bérence vagy... Én pártonkívüli vagyok, de te, te vajon melyik legális vagy titkos politikai csoportosulás tagja vagy?

KÓHALMI VILMOS: Nem engedni meg, hogy végigmondjam az utat, ami idáig vezetett...

KÓHALMI JÁNOS: Nem érdekel az út. A végállomás az érdekes. Az, hogy magad is elismerted most: az utad oda vezetett, ahhoz vezetett. Ha valakinek, úgy neked nincs erkölcsi alapod számon kérni tőlem a politikumot, a hatalom kiszolgáltatását. Tőlem,

aki kívül állok a politikai életen. Te, aki nyakig fürdesz a politika tengerében. Hát ezért vetlek meg, fiam... Te bizonyosan egy gazdag ország polgára vagy, de fiúnak szívtelen, apának kegyetlen, embernek pedig elvakult vagy.

KÓHALMI VILMOS: Mert apa nem tudta nekem soha megbocsátani ötvenhatot. Mert apában legalább akkora szívtelenség, kegyetlenség és elvakultság munkál irányomban, mint amekkora esetleg bujkál énbennem magával szemben.

KÓHALMI JÁNOS: Én tényleg soha nem bocsátottam meg neked és nem is fogom megbocsátani ötvenhatot...

KÓHALMI VILMOS: Egészen odáig, hogy kitagadott, kiátkozott, kiiktatott a gyermekei sorából.

KÓHALMI JÁNOS: Ha jól emlékszem, azon az éjszakán előbb te tagadtál meg engem, te tagadtad meg a saját apádat. Nekem már nem maradt más választásom, mint megtagadni téged...

KÓHALMI VILMOS: Ez nem így volt, apa... Előbb maga átkozott ki engem, sőt, én egyáltalán nem emlékszem arra, hogy megtagadtam volna magát...

KÓHALMI JÁNOS: Fiam, te azon az éjszakán olyan állapotban voltál, hogy kizártnak tartom, bármire is megbízhatóan emlékezz az akkor és ott történetek közül.

KÓHALMI VILMOS: Csoda, hogy apa huszonnyolc év után észrevette: milyen állapotban voltam én azon az éjszakán. De csak huszonnyolc év múltán. Mert akkor a legkisebb hajlandóságot sem mutatott erre... Csak azzal foglalkozott, hogy engem kiátkozzon.

KÓHALMI JÁNOS: Milyen igaztalan vagy. Azzal foglalkoztunk, anyád is, én is, hogy visszatartsunk. Hogy eltántorítsunk távozási szándékodtól.

KÓHALMI VILMOS: Megint nem érti, de hisz nem is értheti, hogy nekem akkor nem kellett. Nem is értheti, hiszen huszonnyolc év alatt egyszer sem ejtette szerét, hogy megtudakolja, mi is történt azon az éjszakán. Miért úgy állított be akkor a maga fia egy lánnyal az oldalán, ahogyan beállított. Ez magát soha nem érdekelte. Csak szórta a maga szentenciáit.

KÓHALMI JÁNOS: Valóban nem érdekelt. De azért nem érdekelt, mert akkor éjjel temagad mondtad el megjelenésed okát. Üldöztek, s te, illetve ti, Ica és te, egerutat akartatok nyerni. Le akartátok rázni üldözőiteket. Neked fél óra menedékre volt szükséged, azért jöttél hát.

KÓHALMI VILMOS: Apa, ez megint nem igaz...

KÓHALMI JÁNOS: Fiam, ne hazudtolj meg! Te huszonnyolc évvel ezelőtt azon az éjszakán legalábbis ezt mondtad nekünk. Sajnos, a koronatanú, anyád, már nem él. Ica sem él...

KÓHALMI VILMOS: Jó. Hát ha nem is velejéig hazugság, amit mondott, de legfeljebb csak féligazság. Tényleg volt akkor szükségünk menedékre, tényleg üldöztek bennünket. De búcsúzni is jöttünk, jó szóra is vágytunk. Szülői bátorításra, segísre, hogy legyen erőnk elviselni az előttünk álló megpróbáltatásokat.

KÓHALMI JÁNOS: Mit tudtunk volna mi akkor segíteni? Eltökélt szándékokot volt elhagyni az országot. Hiába rimánkodott anyád... Mit segíthettünk volna? Mire bátoríthattunk volna?

KÓHALMI VILMOS: Megkérdezte, apa, valaha is, hogy miért üldöznek bennünket?

KÓHALMI JÁNOS: Mit kellene ezen kérdezni?! Részt vettetek az eseményekben, szorult körülöttetek a hurok. S ti menekültetek.

KÓHALMI VILMOS: Nem! Nem egyszerűen arról volt szó. Látja, apa, megint előítéletei alapján ítél. Nem emlékszik arra, hogy a pisztolyom csöve még füstölgött?

KÓHALMI JÁNOS: Arra emlékszem, hogy felmutattad a pisztolyod. De a füstöt csak te képzelted a csövéhez.

KÓHALMI VILMOS: És arra sem emlékszik, hogy azt mondtam: öltem?

KÓHALMI JÁNOS: Erre emlékszem, de ezen nem ütköztem meg. Te magad mondtad, fegyvert fogtál, részt vettél a harci cselekményekben. Aki háborúban öl, más elbírálás alá esik, mint aki civilként a polgári életben tesz ilyent. S ötvenhatban mégiscsak háború volt, még ha belháború is.

KÓHALMI VILMOS: És arra emlékszik-e, hogy azt mondtam: most öltem, percekkel korábban.

KÓHALMI JÁNOS: Ilyent te nem mondtál! Te csak általánosságban említetted, hogy öltél! A leghatározottabban emlékszem, nem mondtál semmi ilyesmit.

KÓHALMI VILMOS: Én másként emlékszem, de végtére is mindegy... Egy azonban biztos: maga sem akkor nem kérdezte, sem azóta, hogy mi volt az oka a dúltságomnak.

KÓHALMI JÁNOS: Nem kellett kérdezmem, tudtam az okát. Üldöztek benneteket, s ti menedéket akartatok...

KÓHALMI VILMOS: Apa, maga semmit nem tud! Ha tudni akarja...

KÓHALMI JÁNOS: Nem akarom tudni... Már éppen eleget tudok rólad... Már semmit nem akarok tudni rólad!

KÓHALMI VILMOS: Tudja meg, ha nem is akarja. Meg kell tudnia: én azon az éjszakán öltem.

KÓHALMI OLGA: Vilmos, de hisz ez borzasztó. Hogy történt?

KÓHALMI VILMOS: Már hetek óta bujkáltunk a csapatunkkal. Ica is abban volt. Aztán elhatároztuk, kitörünk. Nem várjuk meg, amíg fennakadunk, kézre kerülünk, s nyakunkba teszik a kötelet... A gyávák már akkor mind kereket oldottak, amikor még úgy lehetett átkelni az országhatáron nyugat felé, mint itt az előszobán át a cselédszobába. Mi még vártunk. Segítségre, csodára. Amikor az evakuálás mellett döntötünk, már az utolsó pillanatban vagy azután voltunk... Kettesével, hármasával távoztunk akkori rejtékhelyünkről. A határon akartunk átkelni... Icát és engem a Dunához közel egy utcában igazoltatni akartak. Ketten voltak a karhatalmisták. Nem volt mese. Vagy ők, vagy mi. Pisztolyt rántottam, az egyikbe közlőről belelőttem, a társától pedig elvettem a fegyverét. Még ma is látom... Ömlött belőle a vér... Sötét, téli éjszaka volt... A szeme színére így is emlékszem... Tengerkék szeme volt... Nekidőlt a ház falának, a kiömlő vér megszínezte a falat. Eszeveszetten menekülni kellett... Hát így ugrottunk fel ide...

KÓHALMI OLGA: Vilmos, de hiszen ez borzasztó... Hogy lehet így élni, ilyen teherrel?

KÓHALMI VILMOS: Huszonnyolc éve álmodom éjszakánként ezzel a döbbenetes képpel. Tengerkék szemű férfi lassan nekidől a ház falának, s lassan vörössé válik a fehér fal. Szép lassan pirossá válik, s a vörös folt terjed, egyre terjed... Látnom kellett azt a házat, hogy ott van-e még a vörös folt.

KÓHALMI OLGA: És?

KÓHALMI VILMOS: Ma este ott jártam...

HANS: Ohó! Hát ez lenni az a várakozás a taxival... Most már én is érteni.

KÓHALMI OLGA: És?

KÓHALMI JÁNOS: Mit és? És? A huszonnyolc év előtti sebeket begyógyítottuk...

KÓHALMI OLGA: De, apa, a lélek sebeit... A lélek sebeit ki gyógyította be? Ki tudja begyógyítani azokat? Vilmos, és mit láttál?

KÓHALMI VILMOS: Semmit. A ház még megvan, de felújították... A vörös foltnak nyoma sincs... Megkönnyebbültem... Most először éreztem úgy huszonnyolc év után, mintha ez az egész igaz se lett volna, mintha csak rossz álom lett volna. Egy évtizedeken át kízó, gyötrő, rossz álom...

KÓHALMI JÁNOS: Fiam, igaz volt. S ha a test, az épület, a társadalom sebei gyógyulnak is, a lélek sebeinek nem szabad gyógyulniuk. Ezek jelentik a figyelmeztetést, a veszcsengőt... Ha a lelki sebek is begyógyulnának, minden gátlás megszűnne.

KÓHALMI VILMOS: Nincs igaza, apa. Az én lelki sérülésem ma este begyógyult. Huszonnyolc évig vártam és vágytam erre a pillanatra. Csodálkozni fogtok. Nem a családi körbe vágytam, nem a ti körötökbe vágytam elsősorban, hanem ahhoz a házhoz. Látni azt a házat, s meggyőződni arról, ott van-e a vörös folt. Hát ma láttam a házat... És vörös folt nincs... Megtisztulva és megnyugodva térek haza... Hans, gyere... Későre jár... Még nem vacsoráztunk... *(Az ajtó felé indul.)*

KÓHALMI JÁNOS *(elébe lép)*: Így nem mehetsz el. Úgy kell elmenned, hogy tudd, van vörös folt... Nem a falon. A lelkedben. Fekete folt van ott. A vér, az ártatlanul kiöntött vér mélyvörös színe az évek alatt feketére változott. Azt semmiféle katharizisz le nem moshatja onnét!

KÓHALMI OLGA: Vilmos! Így akarsz elmenni? Apád felköszöntése nélkül? Hát ezért jöttél?

KÓHALMI VILMOS: Olga, miért hajszolod még most is a meztelen igazságot? Én a vörös folt miatt jöttem... Látnom kellett!

KÓHALMI JÁNOS: Hagyjad, leányom. A lelki nyugalmáért jött... Amint huszonnyolc évvel ezelőtt sem elköszönni, szüleitől elbúcsúzni jött. Akkor félórányi menedékre kellettünk neki, most arra, hogy visszanyerje lelke hamis nyugalmát. *(A fiához:)* Steinhügel úr, akarom mondani Herr Wilhelm Steinhügel, Sie können gehen! Távozhat! *(Kítárja az ajtót.)* Tibor, kísérd ki ezt az urat. *(Leroskad a fotelbe.)* Olga, nyomd be a magnó gombját. Ez az én köszönésem a távozó úrnak.

Kóhalmi Vilmos és Hans távoznak, Kóhalmi Tibor kíséri őket. A magnón felhangzik a Szózat szövege: Bölcsőd az s majdan sírod is, ...

KÓHALMI JÁNOS: Add rá a maximális hangerőt, Olga.

A Szózat bömböl a magnóból: Mely ápol s eltakar. *(Függöny.)*

A Szózat szövege tovább szól: A nagy világon e kívül nincsen számodra hely; áldjon vagy verjen sors keze: itt élned, halnod kell.

PINTÉR LAJOS

A fekete vár katonái

Rövidebb prózai írásaimat gyűjtöm itt egy csokorba. Az első kettőben városom, Csongrád két festőjéről szólok. Mindkettő megnyitó beszédül szolgált. Piroska János állandó kiállítását, „múzeumát” nyitottam meg e szavakkal, s a közelmúltban elhunyt Stéhlik Lajos emlékkiállítását. Mindketten a 20. század emberei voltak, szinte végigélték ezt az áldott és átkos századot. Ők ténylegesen a fekete vár katonái voltak, hiszen a nyelvtörténet úgy tartja, hogy Csongrád szláv nevében ez a magyar jelentés munkál. Tényleg volt a városnak fekete vára, földvár volt egykor, falai leomolván, de várarkában, melynek kerekárok a mostani neve, gyerekkoromban is megállt még az esővíz s a hólé, jegén télen ott sarkaztak mezítláb a belsővárosi kubikos- és halászyerekek. Nyáron pedig ott rúgtuk a bőrlabdát.

S messziről integettek a fehér várak: Székesfehérvár és Belgrád.

Piroska János a város polgármestere is volt egykoron, a második világháború előtt. A város szerencséje, hogy festő volt a polgármester. Festői igénnyel varázsolta festőivé a várost: utcáit, tereit, parkjait. 1956-ban a tüntetésre gyülekezett nép az ő nevét skandalta, a város szélére épített házából, a szőlőhegyről haza is szólították. Szerencséje, személyes szerencséje, hogy hortobágyi kitelepítettség utáni szorítottságában, meglepődöttségében többet talán nem is szólt, csak annyit, emberek, menjetek haza. Mert ha többet szól, azt hiszem, nem élte volna szinte végig a századot.

Tolnai Ottó a szabadkai bolhapiacon vagy tíz évvel ezelőtt vett egy párizsi utcaképet, s festőként ott ragyogott rajta a név: Piroska. Büszkén mutatta. A Párizs-járt festő nem ő, hanem testvére, unokatestvére? –, már elfelejtettem a családi eligazítást. János nem Párizs-viselt, hanem Hortobágy-viselt, valahol őrzöm ott készült rajzait a birkahodály-lakásokról, priccsekről. Ezeken persze nincs ott az a fény, amely később tiszai akvarelljein ragyog.

S a két csongrádi kisportré mellé portrék még, vázlatok kecskeméti költőről, festőről, bajai fotóművésZRől, s a körkép végén a Tenger is ott sűg, sűgja: éljünk bárhol is, Párizsban, Öcsödön vagy Szárszón, valamennyien az Ő fiai vagyunk. S éljünk bárhol is, de valamennyien a fekete vár katonái.

Friss, nyári emlék. Stéhlik Lajos emlékkiállítását nyitom meg, s ha már ott-hon vagyok, családommal együtt még vagy három hétig maradunk a szülői házban. Közben le a Tiszára, feküdni homokjába, lenni a László Gyula által egekig magasztalt (a Holt-tenger gazdagságához mért) Tisza-ártér csavargója,

ragyogni a ragyogó nyári napon, kis hajóval a Körösbe bemenni. Az árvizek után vízzel és zöld színnel telítkező nyárfák és fűzfák rabja lenni.

Ekkor ér a család üzenete, a magyar televízió jön fölvételt készíteni a Stéhlik-kiállításon, s szeretnék, ha a forgatásra és is odamennék, beszélnek. Természetesen, ott leszek, ígérem, egy forró augusztusi napon délután kettőre kell mennem, azt hiszem. Forgotom nyelvemen a szavakat, tűnődöm, s csak egy mondatom van kész előre, de úgy érzem, ez is elég lesz, így formálódik valahogyan: kis városnak is lehet nagy művésze.

Házunk folyosóján nagy üvegajtó van, épp induláshoz készülődöm, amikor fiaimmal játszunk még, tréfálkozunk, birkózunk, lökdösődünk a folyosói üvegajtó előtt. Fiaim erősebben meglöknek véletlenül, az üvegajtó felé zuhanok. Két kezemet hátravetve igyekszem elkerülni az esést, és az üvegbe tenyerelek, fülsértő csörgés, csörömpölés. Csuklóm tájékán ömlik a vér. Hirtelen ütőeremre gondolok, de letörlöm a vért, és megkönnyebbülve látom, hogy mély sebet kanyarított ugyan a szilánk, de csak a tenyeremen, az ütőértől vagy kétujjnyira.

Már se tévé, sehol az egymondatok bölcsessége, már sehol a szikrázó nyári strand, már csak örülök, hogy élek.

A hó és a csönd festője

ELKALANDOZÓ SOROK PIROSKA JÁNOSRÓL

Ebben a rohanó világban, mondják csak, ráérünk-e megállni egy pillanatra? Ráérünk-e rágondolni, hogy nemcsak a pénzért élünk, hanem a minket körülölelő emberi melegségért is: a kultúráért. Ráérünk-e rágondolni, hogy nemcsak a házakban lakozunk, hanem a körülöttünk lévő tájban is: színek hűvösében és melegében, hóesésben és virágillatban, könyvlapok és tiszta eszmék várfalai között.

Aki egy festményt meg akar érteni: ebből kell kiindulnia. Aki egy lázas és lázadó verssort meg akar érteni: ebből kell kiindulnia. Aki egy város újjászületését, magára eszmélését meg akarja érteni: ebből kell kiindulnia. Mint mikor a tél után elolvadnak a hó és a jég falai, és dermedtségéből magára-ébred minden: a tetszhalott fák, füvek, megbúvó madarak, bundába bebújt gyerekek – és mind-mind-mind kipörögnek ujjongón a napvilágra, úgy érzem Csongrád városom tavaszi ujjongó újjászületését. És különösen örülök annak, hogy városom kultúrájában akar és tud újjászületni. Kultúrájában akarja és tudja megtalálni identitását, magyarul önazonosságát.

Mennyit is gondolok arra nap mint nap, hogy mi ez a város, mi ez a Csongrád? És sorolom: emberi munka, tízezer emberi küzdés: kétkezi erő, és te-

remtő gondolat. Bolgárkertészek hite: ahogy palántáikat üveg alatt nevelik, melengetik, ahogy a hideg földbe kiültetik és árasztva öntözik, ahogy lassú lovaskocsikon a zöldséget a távoli piacra viszik. És mi még ez a Csongrád? Az ezüst Tisza. Egyik nap csak nyurga kamasz, medréből ki sem látszik, a másik nap meg át akarja szakítani a gátat. Buzgón teremti buzgárait. És mi még? A Tisza holt ágainak nyugalma: nádasok, csónakok ringása a hínár szigetei között. Nyári szikrázás, szikrázó fény, téli jégzajlás. És mi még? Halászok lassú suhanása a vízen: hálók, halak villanása a vízen. És mi még? Kubikosok fáradozása és hidászoké. A komp külön világa, jelképes világ: örök vágyunkat jelképezi, hogy át akarunk jutni mindig, ha küzdve is, a túlsó partra. És mi még? Mi még a város? Mert azt hiszik sokan: minden alföldi város por és por. Pedig a város: győzelem e por fölött: vizek és felhők és ködök és kertek és fák és kicsike erdők, ligetek és parkok virágai. Ez a por-város fölötti színes és gazdag élet, ez a város, ez lehet győzedelmünk!

Azért soroltam mindezt oly sokáig: mert ennek, épp ennek a festője Piroska János: a por-város fölötti létnek.

Két szóval ha mondanám, festője a hónap és a csöndnek. Tájképein a hónapnak, de ezzel együtt megannyi természeti jelenségnek: hóesésnek, jegesesőnek, ködnek, jégzajlásnak, szikrázó napsütésnek. És csendéletein festője a csöndnek: kertünkéből és parkunkból vág egy szál virágot, s asztalunkra, képzeletünk előterébe teszi. Miért: hogy látni tanítson: rálátni parkunkra s kertünkre. Rálátni rendezett emberi életünkre.

Azt mondta egyik műkritikusa fanyalogva, Piroska János képein nincsenek is emberek, pedig reális megítélése ott kezdődhetne, emberábrázolásánál. De hát kell ennél modernebb, vagyis titkosabb, rejtekezőbb, költőibb-metaforikusabb emberábrázolás, mint az övé! Mert hó-motívuma mögött: a havasesők, jegesesők szöges ostorverése mögött ott motoz ám az ember, kiteve a természetnek, az ember, aki mindezt, ha csapás, ha áldás, elviseli. És másik motívuma mögött is, csönd-motívuma mögött ott motoz ám az ember, hisz parkjainkat, virág-kertjeinket ember teremtette: egy szál virág itt az emberi teremtményt dicséri, annak rejtekező, szemérmes metaforája.

Mennyire nem szeretem a beteg, az elburjánzott alföldi festészetet: kilóra festett kunyhóival, méterre festett halászhálóival, és megrendelésre festett leomló és beomló tanyafalaival. Mennyi de mennyi dilettáns is benyomult ide, és festi süket és vak realizmussal házunkat és hazánkat.

És ezzel szemben mennyire szeretem Piroska János festészetét: szemérmes metaforikusságát.

Ajánlom az Önök figyelmébe és szeretetébe is.

1990

Stéhlik Lajos ünnepe

Örömmel és meghatottsággal jöttem haza. Haza, legszűkebb hazámba, Csongrádra, hogy a Csongrádi Napok rendezvénysorozatának talán legfénylőbb rendezvényét megnyissam.

Írásom címe ez: Stéhlik Lajos ünnepe. Mert bár a Család állít itt ki, de a legfőbb dicsőség mégis az övé: Stéhlik Lajos bácsié.

Övé, aki szinte végigélte a XX. századot. Érdekes, hogy a festőknek általában hosszú éveket szab az Úr, úgy látszik, szereti őket. Hosszú életet szab nekik, mert szép azúrkékre festik a vásznat, és fejünk felett az eget! Lajos bácsi a közelmúltban halt meg, 90 éves korában, szinte végigélte tehát ezt az áldott és két világháborúval átkos XX. századot. S alkotó éveit itt élte Csongrádon.

Én egy utcában laktam vele. Még nem volt tanárom, még csak aprócska gyerek voltam, amikor háza előtt ráleltem alakjára. Kicsit hajlott hátú, megnyerő arcú ember volt, fénylő tekintetű művészember, tanárember, aki ült vagy állt vászna előtt. Festékeire, kikészített festékeskészletére is emlékezem: ott keverte előttem a csongrádi fák zöld és sárga színeit, a régi csongrádi polgárházak udvarának alkonyatszíneit, a Tisza-part árterének fényei, árnyai színeit.

Általános iskolai tanár volt, gimnáziumi tanár volt évtizedeken keresztül, hány generációt tanított? Az biztos, hogy apáink generációját már tanította, s még a mi fiaink korosztályát is. Generációkat tanított tehát a Szépre! Mert rajzolni, az mind semmi. Rajzolni almát, téglatestet, gömbformát. Amelyekbe persze belebicsaklott ügyetlen kezünk. Ez mind semmi volt. Nem akart ő belőlünk, belsővárosi kubikosgyerekekből és halászok gyerekeiből és napszámosok gyerekeiből és bolgárkertészek gyerekeiből és értelmiségiek gyerekeiből, nem akart ő belőlünk rajzolóművészeket nevelni. Az ugyanis lehetetlenség lett volna, képtelenség lett volna. De valamennyiünket, kivétel nélkül valamennyiünket meg akart tanítani: Látni. Meg akart tanítani: a Szépre. Meg akart tanítani: a Körülvevő Festői Szépséget Látni.

S ezt meg is cselekedte.

Fölnevelt persze festőművészeket is és rajztanárokat, művésztanárokat, kik mind az ő indíttatásának csillagbélyegét viselik. Festővé, alkotóművésszé nevelte fiait, rajztanárrá unokáját. Dinasztiaalapító volt: a mostani kiállításon ez az alkotói dinasztia is felvonul most emlékének tisztelgőn.

Valamennyiük munkáján ott csillog az Alföld, valamennyiük munkáján ott ragyog a tiszai táj, valamennyiük munkáján ott a messzesugárzó tiszai Csönd. Valamennyiük munkáján ott az áruvédjegy, odakanyarintott aláírásként, hogy Stéhlik.

Lajos bácsi, azt mondják Rólad, hogy régivágású tanáremberként az úgynevezett „zsebpfonjaidról” is megemlegetett voltál. Persze, afféle cirógatás volt az csak, én mindenesetre sosem kaptam belőle, s a mi osztályunkban sem

senki. De aki kapott is e zsebpofonból, most büszkén mutatná a helyét: ezt Stéhlik Lajostól kaptam, s büszkén fölfénylik még a régi seb is!

Két kezemen meg tudom számolni a város eme legendás értelmiségeit. Többen még közöttünk, többen már a temetőben. De az ő rendkívülien értékes munkálkodásukból lett a város az, ami. Tessék jelentkezni, tessék követni őket. Ne csak múltunk és jelenünk legyen, legyen a csongrádi életnek és értelemnek és érzelemnek jövője is! – ennek reményében: a kiállítást megnyitom.

1997

Egy pohár kóla

BODRI FERENC KIÁLLÍTÁSA ELÉ

Egy olyan épületbe sietek, melyet jobb csak kívülről körülkerülni, citromsárga és narancssárga és okkersárga és Napsugár-sárga színeit csak kívülről nézegetni. Olyan épületbe sietek: kórházba.

De dicséret illesse ezt a kórházat, mert a betegek gyógyításán és képzelt betegek megnyugtatóján kívül marad arra is ideje és energiája, ami miatt most idejöttünk: Képtárat fenntartani, a megye, a város, a térség legrangosabb művészeinek időről-időre kiállítási lehetőséget biztosítani. Bodri Ferenc kiállítására invitáló mondatokat olvasok a Petőfi Népében. Az újságcikk elmondja, hogy 1997. június 4-én délután fél kettőkor kiállítás nyílik a Kórház képtárában, a kiállítást megnyitja Pintér Lajos költő, s Bodri Ferenc grafikus kiállítását a daganatos betegekkel való együttérzése szellemében készítette.

Akkor az én volt édesapám tiszteletére is. Aki valamikor 1976 táján észlelte magán először a betegség jeleit. Borotválkozásakor kicsit megduzzadt nyirokcsomókat. Pestre kerültünk, Budára. Én az Eötvös Loránd Tudományegyetemre tanulni. Ő pedig a Kékgolyó utcába, az Onkológiára. Mindennap a fárasztó egyetemi órák után még este elbuszoztam hozzá, és néztem egyre soványodó testét.

Roskadozó lábakkal még a kórházi büféig elkísért, s mint jó vendéglátóhoz illik, meghívott egy kólára. Talán csak engem, mert ő nem ivott, egy pohár ital is fájdalmára volt, a mosoly is, amivel egyetlen fiát üdvözölte. Én ittam tehát egyetlen pohárnyi kólát a Kékgolyó utcában, kicsi émelygést is éreztem, a gyomrom kavargott, de a meghívást nem utasíthattam el, hisz apám vendéglát meg.

Ferikém, itt vagyunk a kiállításodon, élünk, remélünk. Legyünk még sokáig együtt, s légy erős Te is: mindig érezd magad mögött támaszul az én szeretetemet is. Mindig tudd magad körül a barátok szeretetének karéját.

Alkoss valamennyiünk örömére.

1997

„Sír a király”

A hatvanesztendős Buda Ferenc költészetéről mit mondhatnék el, ami újdonság lenne. Beszéljenek róla az irodalomtörténészek, Vekkerdi Laci bácsi például, aki e költészet esztétikai és etikai vonatkozásait is olyan szépen rendbe szedte. Sokan Esterházy Péternek tulajdonítják a kijelentést, hogy „alanyban, állítmányban kell gondolkodni, nem népből, nemzetben”. Az idézet Máraitól való, Esterházy csak továbbfűzte.

S a gordiuszi csomót most sem kell átvágni karddal, ki lehet bogozni. Alanyban, állítmányban kell gondolkodni, és népből, nemzetben. Ezen állítás igazolására íme, egy költői életmű, a Buda Ferencé, az esztétizálásból legyen is elég ennyi.

A vallomásból se sokkal többet, egyetlen mondatban elmondható. Húsz évvel ezelőtt, amikor pesti egyetemistaként a Forrás szerkesztősége meghívott, hívott a szerkesztőségbe dolgozni. Az ő neve volt számomra a garancia. Többek között az ő nevére mondtam igent.

S most egy kicsit nagyobb kört szeretnék leírni. Kicsit távolabbról kezdem mondandómat. Hányszor szólítanak meg így, valamiféle közhely ezt mondani: „Lajos barátom, a költő és hadvezér”. Mintha mitőlünk azt várná el a közhelyes ítélkezés, hogy költők legyünk és hadvezérek. Az sem baj, ha kapitányok egy tengerjáró hajón, miközben nincs is tengerünk! Pedig a költő – szerintem – nem költő és hadvezér. Hanem a költő: király és udvaribolond. Király és bohóc. A színházak félig síró, félig nevető arcú embere.

S én most emberi felem udvaribolond részével szeretném jelteni, láttam sírni a királyt. Jelenthetem, mint Katona József Bánk bánjának az udvaribolondja, hogy „sír a király”.

Néhány évvel ezelőtt tévéjáték készült Katona József remekéből. Feledhető alakításokkal, feledhető megoldásokkal. Kiss Jenő színészbarátomnak lehet csak egyetlen mondata volt a darabban, a királyi udvar kavargása, kavalkádja, sürgése, sündörgése közben észre kellett vennie, s halkán maga elé motyognia vagy világá kiáltania, hogy sír a király. Tette ezt olyan színészi intelligenciával, hogy a játék ezen egyetlen mondata maradt emlékezetemben.

Tíz évvel ezelőtt történt, tizenötlet? Buda Feri meglátogatott bennünket új lakásunkban. Betoppant. S meglátogatott bennünket annak okán is, hogy két tipegő fiamat szemrevételezze. Nagyobb fiam lehetett négy éves, a kicsi egy, babakocsijából alig kikéredzkedő. Jó tíz évvel ezelőtti tehát a történet, ami jelképesen belémvésődött.

Feri előbb a lakásban nézett szét, megcirógatta, megdajkálta a gyerekeket, elbeszélgetett, eldünnyögött velük. Mint akinek a gyerekek világához van per sze a legtöbb köze. Maga is öt gyermek édesapja.

Majd sétálni indultunk, lementünk a ház előtti terepre, ahol buszok indultak hatalmas kanyarodással, keringéltünk füstjükben, illetőleg az épp növekedésnek induló fenyőfák erdejének védőszárnyai alá húzódtunk. Fiaim ott rajzolgattak a poros homokba. Nem tudom, mit gügyörészhettek, nem tudom, milyen mozdulattal, vagy mondattal kedveskedhettek Ferinek, de egyszer azt vettem észre, hogy Feri szeméből könny csurran ki. Újabb könnycsepp, és egyre erőteljesebben sír a meghatottságtól. Nem illik a férfikönnyet észrevenni, szó nélkül mentünk tovább, néztük a fák túlevelén átütő fényt.

De ezért a pillanatért visszamenőlegesen is vállalom, hogy udvaribolond legyek, s fennen jelentsem, mint a Bánk bánban tette barátom, fennen jelentsem, vagy halkán suttogjam csak, alig hallhatóan, hogy: sír a király.

1996

Szárszó fotósa volt

BÉRCI LACI BÁCSI EMLÉKÉRE

A közelmúltban jártunk Baján. Gimnáziumban tartottunk rendhagyó irodalom órát, a gimnázium könyvtártermében, nagyszámú közönség előtt, csillogó szemű fiúk és lányok előtt. Jó volt, szép volt.

Arra nem emlékezem már, hogy verset vagy prózát fölolvastam-e, csak arra, hogy rövidke, rögtönzött beszédecskét mondtam. Baja szépségéről, rangjáról, rangos embereiről beszéltem.

Két név köré szerkesztettem mondandómat. Az egyik név Ranódy Lászlóé volt. Ranódy László filmrendező, aki immáron klasszikus filmjeibe belerajzolta Baját. Ha a századforduló jellegzetes városát kereste, azt elsősorban Bajában találta meg. S a bajai főtéren, rendezői szeme, kamerája azon többször végigpásztázott. Az egyik legszellősebb, legemberibb, legtágasabb magyar tér. Ha randevúznék, ott szeretnék randevúzni. Ha filmrendező lennék, ott szeretném sétáltatni hőseimet, Latinovitsot, Pábert. A gyerekek figyelmét szerettem volna felhívni a körülöttük lévő táj szépségére, méltóságára. Mert hajlamos az ember arra, hogy azt a szépséget, amiben benne él, azt észre sem veszi.

S mert oly sok minden és mindenki ábrázolatlan, megörökítetlen marad, mert oly sok világunkban a névtelenség, visszhangtalanság, szerettem volna azt is jelezni ezeknek a csillogó szemű gyerekeknek, hogy Bajának irodalma és filmtörténete van.

S egy másik név is idekíváncozott: Bérci Lászlóé. Ő pedig Baja város legendás fotósa. Róla beszéltem pár mondatot, föltételezván, hogy nevét a diákok talán épp úgy nem ismerik, mint Ranódyét. Pedig valahol Baja központjában évtizedek óta ott virít a tábla: Bérci fotó. A tanár urakat kértem arra is, a nagybeteg idős fotóművésznek üzenjék meg, hogy itt jártunk, üdvözljük, emlegettük.

A nyári szabadságom előtti utolsó napon kaptam a hírt, július végén, hogy Laci bácsi meghalt. Újságban láttam meg a gyászjelentést.

Még a nevének helyesírásában sem vagyok biztos, a gyászjelentés Bérci Lászlót ír, a mellékelt plaketten pedig ez áll: Bérczi László (így cz-vel), s a plakettre ráírva még, a népi írók fotósa.

Mert Bérci László valóban Szárszó és a népi írók fotósa volt. Ő készítette a legendás 1943-as szárszói írótalálkozó legendás felvételeit. Ezek minden kockája klasszikusnak számít mára. S erről az írói nemzedékről ő készítette a legemlékezetesebb portrékat: ő Móricz Zsigmond, és ő Németh László, és Veres Péter és Sinka István és Kádár Lajos és Szabó Pál és Szabó Dezső fotósa.

A világ legaranyosabb, legmesélősebb kedvű öregura különben. Tőle tudom, hogy Szabó Dezső dölyfös és elutasító volt, nem engedte magát fényképezni. De mire ezt Bérci Laci bácsival közölte, vagyis az akkor még fiatal Bérci Lacival, addig a hóna alatt tartott géppel titkon már el is készítette a portrét.

S ő hívta fel a figyelmemet újra és újra arra is, hogy Szent-Györgyi Albert ott volt Szárszón. Nézd csak a fényképemen, mondotta, ott ül a második sorban. Alig tudott irodalmi adalék ez, s vette szépen sorra az arcokat, személyeket, s mindenkiről volt szava: azért tudta fényképezni őket, mert ismerte legbensőbb énjüket.

Vagy tíz évvel ezelőtt hosszabban írtam Laci bácsinak, s szokásomtól eltérően kézírással, macskakaparásos betűkkel. A következő tréfás válasz érkezett tőle: leveledet megkaptam, nem tudtam elolvasni, de nagyon örültem neki! Laci bácsi, már nem tréfálkozunk, kifogyhatatlan történeteidet sírba vitted-e, vagy lejegyezte valaki?

Jártam műtermében is, a házban, ahol ki van írva, hogy Bérci fotó. Hosszan unszolt, s végül is a gépe elé ültem. Elkészült a kép, de nem mutatom senkinek.

1997

Ideiglenes otthonok

A LIBERTÉ

Amikor 1976-ban Kecskemétre kerültem, ha jól emlékszem, még a városközponton keresztül hömpölygött az E5-ös út forgalma. Isztambultól Londonig minden forgalom átdübörgött a Főtéren. Csoda, hogy a soktemplomú tér falai nem repedtek bele.

Nagy jót tett a várossal, aki kitalálta a körgyűrűt. Az autósok átkozódnak, lehet, hogy reményvesztett kerengésbe kezdenek, ha Kecskemét központjába érnek, s csak pörögnek körbe, mint megzavarodott kutya a láncon, de megérdemlik a sorsukat. Autós vagyok én is, magam rovására is mondom.

Amikor 1976-ban Kecskemétre költöztem, még átdübörgött a nemzetközi út forgalma a Főtéren, kamionok gyorsultak, s csikorogva álltak meg a helyi-járatú buszok. A mostani Liberté kávéház helyén pedig a Centrum Áruház épülete volt. Emlékszem minden apró részletre, arra is, hogy hol volt az illatszer osztály, ott fönt, a karzaton. S emlékszem, hol volt a műszaki osztály, ott vettem első nyugati gyártmányú rádiómat. Persze csak Karácsonykor, mert nyugati áru és banán, narancs csak akkor érkezett az üzletekbe. És persze boraválót is csúsztattam az eladó zsebébe, hogy meglegyen a rádió. Pult alól. Ma a rogyadozó polcok idején, a nyári banán idején, és a darabszámra árult méregdrága alma idején el sem hinnétek ezt.

A világ legszebb építményű és fekvésű Áruháza volt, az biztos. Luxus volt ebben az épületben áruházat működtetni, valaki rájött erre a luxusra, és finom ízléssel gyönyörű kávéházat varázsolt helyére.

A névadó időkre is emlékezem. Mivel a Szabadság téren állt ez az épület, hajlott arra minden rangú ember, hogy Szabadság Kávéház legyen a neve. Szabadság? Érdekes, ez a tér a nagy névváltoztatások idején is megőrizte nevét. Régi rendszerben is, új rendszerben is névnek is jó, eszmének is jó.

A legmagasabb rangú ember azonban azt mondta, hogy ne Szabadság legyen a kávéház neve, mert az egy errejáró külföldinek nem mond semmit. Hanem Liberté! Ez az ember szerintem üdögélhetett már máshol idegen hangzású és idegen eleganciájú kávéházban. Így lett Liberté. Érdeklődésemre évek múltán is azt mondta egy tájékoztató portás, hogy a rendezvény a „Liberó Kávéházban van”. Persze, annak volt értelme, mert arról a Liberó babapelenkáról több szó esett, mint a Szabadság-Egyenlőség-Testvériség hármaseszme eme csillagpontjáról.

Most ülök egy gyönyörű nyári estén a Liberté Kávéház teraszán. A szomszéd asztalnál zenészek beszélgetik, hogy melyik is lesz számukra a „büntető-koncert”. A világ bármely pontján megállná a helyét ez az alkonyati csendes terasz. Olyan mediterrán az egész. Nem futóhomok száll, hanem tücsök ciripel a park fűvén, egy fáján, mint mediterrán Tengerpartokon. S még a Tenger csobbanását is idehallani, pedig csak a főtér szökőkútja csobog.

KASS JÁNOS

Ecce poeta

A költő születésnapján keresem az „Új Írás” utolsó számát. 1991 decemberében jelent meg utoljára, pontosabban akkor szüntették meg.

Ehelyett kezembe kerül az ötvenéves Juhász Ferencet köszöntő „Ecce Poeta” című kis, karcsú kötet.

Egész papír kötésben, japán hajtogatással készült.

Illyés Gyula kézzel írt levele az élen, ezt követi Hatvany Lajos emlékezetes írása 1954-ből, részlet „A tékozló ország”-ra reagáló kritikából.

Nagy László „Rózsa-vitéznek – Rózsadombra” c. verse (1973) és krétarajza a költő-barátról.

Kormos István „Testvérek” című műve (1951), Ferenczy Béni bronz mellszobra.

E művek nem egyidőben születtek, de a költő akkor immár három évtizedes pályafutása alatt, a művész kisugárzásának hatására.

Van benne Kassák „Napló”-jából is egy részlet, Csukás István köszöntő sorai J. F.-nek, Bella István verse.

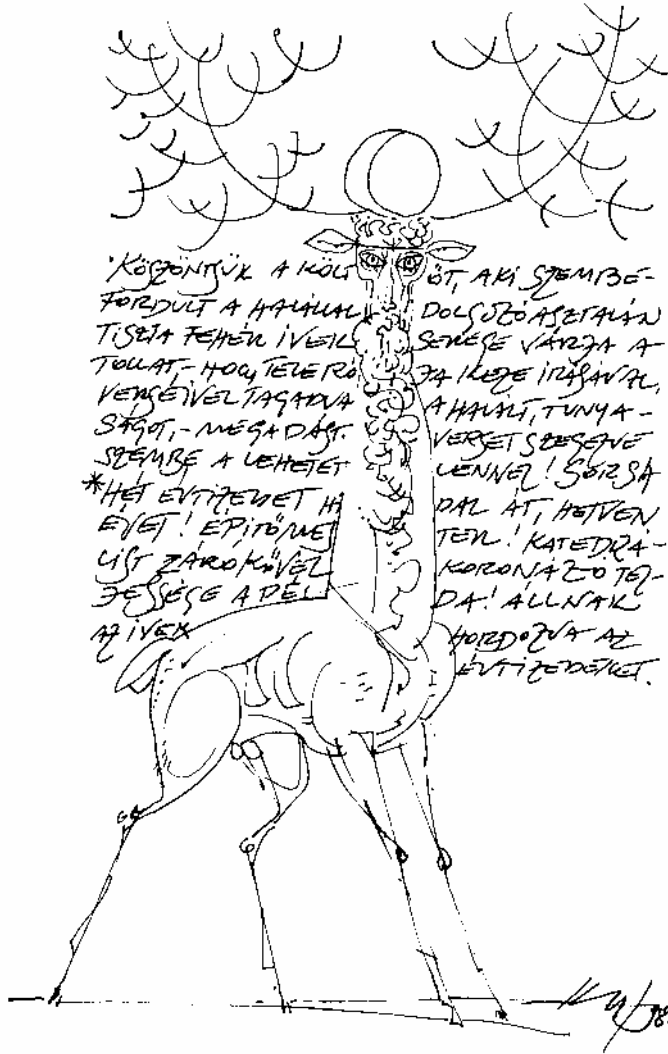
Bodnár György tanulmánya (részlet). Utassy József verse, a „Mindenség Déva-vára”, Bata Imre sorai, Kalász Márton köszöntője, Bihari Sándor „Valaki, mindig” című verse s végül Illés Endre kézfogása „A szorongó-látomásos költő” címmel.

A kötetet Bihari Sándor és Farkas László szerkesztette, a nyomdász Erdélyi János tervezte. Nagyon alacsony példányszámban jelent meg és nem került kereskedelmi forgalomba.

A hetvenéves költőt e kötetből kiemelt rajzzal köszöntöm, csak az 50-es számot írtam át 70-re, csillaggal jelölve a változtatást.

FÜHÖS FÉRENK SÓ-SZÜNETES NARCIK, - MOST

ÉRZÉK S A SZÖVEG AZ "ÉCCÉ POÉTA" C. BÚVÓTAL-KÖNYVBEN JELENT MEG.

*KÖPÖNTÜK A KÖLTŐT, AKI SZEMBE-
 FORDULT A HAAJUNK... DOLGOK ASETALAN
 TISZTA FÉHÉN IVEK... SENESE VÁRJA A
 TOLLAT-HOCTELEK... JA KEZE IZGALOM,
 VESZÉVEL TAGADVA... A HAAJUK, TUNYA-
 SÁGOT, - MEGADÁST... VERET SENESE
 SZEMBE A LEHETET... LENNEM! SZÍZSA
 *HÉT ÉVTIZEDET HA... DAL AT, HETVEN
 EJET! EPITŐME... TEN! KATEDRA-
 LIST ZÁROKÖVEL... KORONAZÓTE-
 ZÉSSEGE A PÉL... DA! ALLNAK
 AZ IVEK... HÖRÖGZÜM AZ
 ÉVTIZEDÉKET.

A * SZÉKÉLT HÉRYON FÖDÉJÉI IZGALM, ~S AT VAGSÓ SONOK MANDAROK BL!

JUHÁSZ FERENC

És mit tehet a festő?

Mit tehet a költő? – kérdeztem egy verspróza-gyűjteményem címével legalább harminc évvel ezelőtt magamat és a világot. És bármekkora a művészet hatalmában hitünk, mert bármekkora a segítség-hitünk, nagy győzelem-hitünk, tébolygó öntelt önbizalmunk: mindig szíven-bök bennünket a hiába-valóság feketeholdas-körmű, fölsebzett, véres ujj! Hogy hiába! Hogy semmit! Mert a kérdésbe kérdések sárga kévéje burkolva hártya-csomagolással, s az idegfinom kérdés-csomag kéveszál-csöveiben újabb kérdések, mint az idegszálak, neuronhálózatok horgolat-tornya. Mint hajszálban a velő-állomány puha belső-csáp rúdja. Hiszen a kérdésben, az egy-alakúban, vagy kötegesben: a művészet hasznának, értelmének, szolgálatának és erejének esengő, gyermek-csofalkozásszerű kérdezése van. Az, hogy van-e értelme az ilyen teremtő, a második természetet (vagy a másik természetet) agyunkból kibűvölő munkának? Tudunk-e segíteni? Tudunk-e változtatni, tudunk-e jobbra, elviselhetőbbé tenni valamit, tudjuk-e gazdagabbá, boldogabbá, erkölcsibbé bűvölni az embert, emberszívet, szabadabbá tenni az ember által is belakott Földgolyót, tudunk-e embernek, embercsoportnak, társadalomnak fölemelő hasznosai lenni? Tudjuk-e a transzcendenciába égetve préselni az elmúlást, mi halandók? Le tudjuk-e győzni a halált? Schéner Mihály életmű-kiállításának mágnespont-fényére ragadva (mint légy a finom aranyhíd-félkosár töltelékű égő villanykörtére ragasztómirigy-napraforgó karomkefe talpaival!) is e kérdés újrakérdezése kíván kinőni kíváncsi hűségemből: mit tehet a művész, mit tehet a festő? Hiszen a kérdés szívcsíra-magja az örökégő gyötrelem-láng: mit tett a művész, mit tett a festő gyötrődő, magányos és szorgalomban ihletett hatalmas munkaéletével, életmű ihlet-formáival, ha ilyen burjánzó tömegű, mint az övé is. Ha ilyen bőséges, terjedelmes, a térben is bogozottan messzire elterülő, a térből, a síkból gigantikusan fölemelkedő. Piramisgúla, aminek túlvilág-előszagú árnydobozgyomrában a halál aranyba-öltöztetett, majolikába, zománcba függönyözött, gyémántba-dermesztett csöndje titok. A túlvilág-útra szánt karcsú, drágakődiókkal kirakott szitakötőszemű aranszekér, istenek, csodák ragyogása. És négykézlábra állt könnyű testhíd-végtelenségasszony csillaghínárba ágyazott kékben: a Kozmosz. Bár tudom, kevés a kevés és sok a sok: mindig izgatott a méret és az arány, a tömeg-nagyság és a jelentés-mennyiség, jelentés-erő, jelentés-maradandóság (vagy egyszeriség) viszony-szerkezete, a mű, vagy fizikai, biológiai létező tömege és életideje (a művészetben maradandóság-ideje) közti meglévő, vagy lehetséges, vagy lehetetlen, törvényszerű, vagy a méret-törvényt tagadó (mert önmaga tömegében az összeroppanás gyűlölet-beszívó-

dása!) összefüggés-rácsozata. Hogy a teremtés-többség ihlet-örök többség-e, vagy fordítva? Hogy az anyag-többség jelentés-többség-e a művészetben, vagy a természetben? A nagyobbak nagyobb-e a jelentés-tüdeje, gravitációs-mágneses szíve, kisugárzás hő-mennyországa, vagy hő-temetője? Mert a biológiában és a fizikában is csak válasz-összevisszaság van. Zűrzavar-dadogás! Hiszen az óriáscsillagok fölfúvódva robbannak és tűzporrá szétesnek, mint a szökőkút csillaganyagból, égitest-halálból, s a titáni testtömegű gyíksárkányok, mint a 22 méteres testhosszúságú Diplodocus carnegiei vagy a Brachiosaurus altithorax, vagy a két méteres tibiájú sárkánygyík se halál-taszítóbb (önmagához viszonyítottan), mint egy szőr-pálmafa csápú zümmögő vérmotor szúnyog, a törekény halál-háló mikroszerkezet, de az összejt, a félelmetesen piciny atom-molekulacsomag: halhatatlan. És talán halhatatlan: a mindenben átcikkanó őspillanathely: a neutrínó. És mért halandóbb az ugró grafithejzacszkószertű karmos zsírponthely fűvibolha és mért van a hangya, légy, muslica rövid életidejébe zárva, mint egy szétrobbanó mágnesházba és a tengeri teknőc, vagy húszméteres takony-tejútfa kalamájó, a bálna miért örökebb, mint mi, emberek? És a varjú miért él kilencven évet is? És a művészetben miféle tömegek, arányok, örök-kévalóságok és hamar-halandóságok? Ó, ez a Szent Egész: kauzalitás-összevisszaság, káosz-rend. Végtelen Titok! Hiszen a természet (így a művészet: a második természet is!) szigorú renddé szervezett bonyolult, magányos, egymásra utalt összevisszaság. S ha van (vagy lehet) is fejlődés-iránya, célszerűség-suhanása ennek a rendezett káotikus szövevénynek, ennek az oksági hálóba lüktető, vagy dermedő szövet-terebélynek: célja nincs, csak értelme van, mint a csillogos éjszakai égnek. És az értelme az, hogy van, hogy lehetett, hogy lehet, hogy élet és halál. Ahogy a Tejút vibráló fénypára-kendője lóg homlokodra, mellkasodra, pupilláidra. Így van? Mert mindezt megkérdezhetem tőled is, te Szent Bohóc, tülekvő folytonos virágzás. Hiszen működtél rendületlenül. Mert csináltál kétméteres bolhát vasból ha kellett hitednek, négy méteres fém-sáskát, a vaskorra válaszul, négy méteres mézeskalács-huszárt fából, színeset, mint a hajnali pipacsos rét, te Gyermeke-Szívű, magadból Jézusi szamaras virágszekeret, ősz fejedén virágkoszorúval, tündércsikót: tejutat legelőt, cipő-bakancs társadalomvallomást, szenvedésünk és szegénységünk bőr-kéreg alvilágcsónakait, fából faragott huszárokat réz-margarétával a kezükben, démonokat holdsárga fából, a kezek époszát rajzból, az emberujjak jelentés-csigaszemeit, ahogy a fényre kinőnek látó ezüstrügyekként, s az ujjvégek emberfejei, mint a mítosz-manók titok-mosollyal arcukon, csináltál fa-trónt és mázsás paprikajancsit, párna-óriás varrott színes kezeket, amik mint a varázslat-felhők dagadnak szenvedő eszméletünkre ragadva, mint polipok, tengeri csillagok a csöndderengés búvólet-ringáslássúságban, puhamárvány-fényélettragályban, felkent képek tobzódás-síkhalmazait műveltél a színekből (ó, Rudnay-mester rothadás arany-arca a színeköteg-léttalajba keverve! mint Agamemnon-király gyűrt halotti aranyhártya-mosolyálarca halandó túlvilágból), csináltál olyan laza-végte-

len szétterülés-szövődményt színekből, emberszívbe horgolt fordított arany-csipketerháló túlvilágot, amely lángol, ég, parázslík, serceg, ropog, szikár szomorúsággal megváltást üzen, olyan szent összevisszaságot, mint a természet, amely mégis a szigorú rend törvényeit szövi valósággá, amely a szerkezet-szigorúság titkában tenyészik, mint a Kozmosz. Amely úgy nézi árva gyötrelmünket és szerelmünket, mintha százezermilliárd emberszemből-állatszemből-rovarszemből kozmikus látás-ernyővé ragasztott halandóságra éhesen kíváncsi négymilliárd éves nézés figyelné kegyelmünket, érdemünket, bűnünket és hitünket, mert belőlünk, a bennünk virágzó és szikrázó erkölcsi szerkezetből annyit se ért, mint kisgyerek ha magát látja a hínár-ringásmélyű pataktükörben, amelyen vízipók fut kettős lét-reménnyel: fönt a pókszerkezet kitincérnathattyú-tornya, alul a zöld, márványos vízalja sáron a nyolclábú hatyúdrót-szerkezet árnylencse-kerékűszása, mint vízszintes apró óriáskerék. Ó, benned guggolva mereng az ősgyermek és szíved folyékony lánggyantát ürít, ahogy az indián férfiak guggolva vizelnek. Te gyermek! Mert a káotikus türelemmel szétűszó világegyetem (az űrben az anyag) nem olyan, mint egy mindenség-nagy gyémánt-óra! Nem statika-függvény, nem stacionárius (állandó, időben nem változó), de mozgó evolúció-gömbteregély. De a gyémánt-óra is idő, időben az idő, állandóság a változásban, jövő-szeletelés, bár mutatói nem szállnak el, mint a kilótt nyílvevessző, de kegyetlen émellyel körbeforognak. Biccenve pörögnek a lényeg szívében. Küldetésük az idő-teremtés. És a művészet (a művész) a műben erkölcsi (hisz szépség) statikára vágyik, erkölcsi stacionáriusságra, arra, hogy a mű, a művek összege olyan állandó, időben nem változó, szennyeztelen, erkölcsi, jelentésbeli gyémánt-szigorúságú, gyémánt-tiszta-ságú, gyémánt-keményességű legyen, mint az öröklét. Meg tudta-e ezt valósítani, teremtő és emlékező jelenéből kiszülve művész a művészet történetében az ember-idő kezdete óta? Talán Pláton, talán Homérosz, talán Dante, talán Leonardo da Vinci, talán Michelangelo, talán Baruch de Spinoza, talán József Attila, talán Picasso szabadsága szertelen szerelmében. Hiszen a Létben, így a lét egyik módszerében: a művészetben is minden időhöz kötött, időből kiágazó, időbe zuhanva visszaomló, a tartalom, a forma, a méret, a jelentés tükröződése az idő-lomb lapjain, melynek tárgyai, tényei, mint titáni isteni rózsalevélre zúdított és ontott óriás angyalpeték, zsíros, misztikus ikrakupacok ragyognak. Transzcendens tojásalmazok az angyalpotrohokból, Szeráf-petecsövekből, Kérub-tojó-kitintűkből csobogva, viaszosan folyva. A teremtést-akaró angyal-nemzés után. (Igaz: Swedenborg azt írta: az angyaloknak nincs neme!) Teremtő halandóságunk: a Mindenség idő-csobogásra függő nyálhab-fészkében csillogó békapeték, hogy majd kikelve vízbe, a folyékony térszerkezetbe hulljanak az ebihalak a fény-ágon himbálódzó nyálkosárból: felnőtté dagadva élni, szaporodni, pofa-oldalokból kifújó hártya-hangcsöcsökkel zenélni. Hiszen a művészetben minden eszmékbe, ideológiákba csomagolva, mint a borostyánharmattal töltött magzatburokba, minden elméletekhez szögezve, mint Krisztus

a keresztfára! Mit tehet hát a művész, ha ezt akarja. A megmaradás erkölcsi állandóságát. Hogy műve ne legyen, mint a lekaszált virágos rét, temetőkoszorúk megalvadt, gyűrt kosz-sivár rothadás-aszálya! Hiszen amíg élünk: úgy vonul bennünk a múlt (a habzavar idő), mint nagy fehér felhők a kék égen. Mit tehet hát a művész? Dolgozik, mert remél, aztán abbahagyja. S mert vágya: nem-romlandót teremteni a romlandóból, időtlenséget az időből, gyémántot a gyötrelem-fekáliából, kristály-lángúvá szikkasztani a mocsár-nyüzsgés eleven halálát: elkezdi tenni újra. És mert abbahagyta, hát újrakezdi, halálíg. És azzal, hogy újrakezdi: abba sohase hagyja. Pedig szívében forgácsporhablisztes alagutakat, cifra járatokat rág a kétely, a fekete nyű, a halálbogár, mint a szű a fában, mondjuk egy templomi barokk fa-Jézusszoborban. A tejútként függő színes fa-korpuszban. (Mert a csillagok, galaxisok, metagalaxisok színesek!) S a rágasnyíláspontok pórusai az égitestek. S a csillagokból, a Szent Szövegből fehér üdvösség szivárog, fehér megváltás sugárzik. Ó, Szívünk Eleven Piros Fája! Húsában, izmaiban a cernacsóháló-bányaméllyel, a szenvedés-járatokkal! És most hadd fejezzem be kérdés-térképem titok-árnyú vázlatát te Látomásokból-font Láng-Ember, Feketekalapos Fehér Krizantém-Habkirály, Táltoslovon a sors-láp fölött szálló Ősz Mosoly, Nyerítés-Motyogás Kentaur-keveréke Mámor, Jézus Csacsija Üdvösség-Vivő, hadd fejezzem be egy 1956-ban írt versem, a Tenyésztett szomorúság négy sorával:

*te is csak az vagy, ami én,
halálos emberi-remény,*

*te is az ember álma vagy,
s most hűségem virága vagy.*

SCHÉNER MIHÁLY: JUHÁSZ FERENC ÉS CSALÁDJA CIPŐI

KOVÁCS ISTVÁN

Dembiński visszavonulása Szeged és Temesvár között 1849 augusztusában

Az 1849. július 29-ei szegedi haditanács, amelyre a miniszterek jelenlétében került sor, órákig elhúzódott, s csak hosszabb szünet után folytatódva hajnal felé ért véget. Egyik legfontosabb tárgya a „hogyan tovább?” kérdése, megfűszerezve a fővezér megválasztásával. 1831. augusztus 10-én Varsóban is hasonlóan feszült légkörben döntöttek Skrzynecki leváltásáról és utódja kijelöléséről. A körülmények akkor Dembińskinek kedveztek. És most?... Mészáros Lázár, aki tisztában volt vele, hogy rövid időn belül döntő ütközetet kell vívnia, képességét ismerve, nem volt hajlandó tovább maradni a főparancsnoki poszton. E tisztséget egyébként is csak formálisan töltötte be. A jelenlévők közül Perczel volt a legmagabiztosabb: eleve azért sietett Szegedre, hogy a hatalmat magához ragadja. A teljhatalom magába foglalta a fővezérséget is. Rajta kívül csak Dembiński mutatott készséget a főparancsnokság elvállalására...

Kossuth kétségbeejtő helyzetbe került. Személyes kapcsolata Görgeivel már négy héttel azelőtt megszakadt, pedig ők mindenképp jobban egymásra voltak utalva. A július 26-ára kitűzött találkozájukat a cári csapatok tiszafüredi átkelésének híre megakadályozta. Ha a tervezett megbeszélésre vagy beszélgetésre még időben sor kerül – az április eleji felhőtlen együttműködésük eredményességét szem előtt tartva – megkockáztatható a feltevés, hogy számos félreértés tisztázódik közöttük. Ennek híján továbbra is közvetítőik, hírek és rémhírek s szórványosan váltott levelek révén tájékozódtak egymás szándékairól, lehetőségeiről, döntéseiről, tetteiről. Ez utóbbiak – többek között a cári hadvezetéssel és a pétervári udvarral való megegyezés eshetősége – illúziók forrását fakasztották fel a reményeikben kiszikkadó vezetőkben és tömegekben egyaránt.

A végzetes levélcseré körülményeit és következményeit már sohasem tudták tisztázni egymás között. Kossuthnak Szegeden egyedül kellett döntenie. Józef Wysocki tábornok, a lengyel légió parancsnoka július 29-én egyetlen sorból álló üzenetet kapott tőle: „Kérem, tábornok úr, kertelés nélkül bizalmasan és haladéktalanul közölje, hogy belső meggyőződésének ellene mondandó Dembiński altábornagy főparancsnokká történő megválasztása.”¹

Wysocki érzi a ránehezedő felelősséget. Tudja, ha igent mond, a hozzá baráti szálakkal kötődő Dessewffy Arisztid tábornok is hasonlóképpen dönt, s kettejük fellépése másokat is elhatározó módon befolyásolhat. „Bevallom, hogy akkoron nem szívélhettem Dembiński tábornokot, és nem bíztam benne – írja. – Katonai talentumáról személyesen még nem volt alkalmam véleményt formálni, de lobbanékony természete

¹ Együtt a szabadságért – 1848–49. Wysocki tábornok emlékiratai. Bp. 1993. (a továbbiakban: Wysocki) 95.

aggodalommal (...) töltött el a jövőre nézvést.² De szavazhat-e európai hírű honfitársa ellen, aki mégiscsak Lengyelországot és a lengyel ügyet képviseli? Ha neki árt, nem árt-e a lengyeliségnek is?...

Olyat tesz, ami fél éve még elképzelhetetlen lett volna. Fölkeresi a Szegeden tartózkodó Władysław Zamoyskit, Czartoryski herceg unokaöccsét, a konzervatív tábor egyik legbefolyásosabb képviselőjét. A demokrata az arisztokratánál kopogtat. Az emigrációban ezért kiátkozás jár, s ki tudja, e lépését mikor fordítják majd ellene.

Zamoyski nemcsak politikai, hanem katonai tekintély is. Annak idején a cári gárdahadtest lovasvadászezredében szolgált mint ifjú hadnagy. Az 1831-es szabadságharcot Józef Chłopicki, a diktátor-generális segédtisztjeként kezdte, s Hieronim Ramorino tábornok vezérkari főnökeként fejezte be. Akkor alezredesként lépte át a galíciai határt. Wysocki rövidebb idő alatt nagyobb karriert futott be Magyarországon, mint ő a saját hazájában. De azóta sok víz lefolyt a lengyel emigrációnak menedéket adó Nyugat-Európa folyóin. A nagyvilágban otthonosan mozgó Zamoyski diplomataként is megállja a helyét. Ő Czartoryski herceg politikai életművének egyik örököse, s mint ilyen, befolyással, jó kapcsolatokkal rendelkezik. 1849 januárjától ezredesként harcolt a piemonti hadseregben, de a nem létező lengyel állam követének tisztét is betöltötte Károly Albert udvarában.³ Most pedig Magyarországon lép fel hasonló küldetéssel. Ráadásul ismeri Dembińskit, aki szintén Czartoryski táborához tartozik...

Július 18-án Óorsovánál török kísérőinek társaságában lépi át a magyar határt. A kilétük után érdeklődő honvédtisztnek lakonikus, de tartalmas választ ad: „Az önök barátai!”⁴ A törökök búcsút vesznek tőle és visszafordulnak. Ők rokonszenvük ellenére is semlegesek.

Első magyarországi benyomásairól Zamoyski – főként a temesvári ostromtáborban szerzett élményei alapján – július 21-én a Temesvár és Szeged közötti félúton számol be bácsikájának. Elemzése lényeglátó: „Első benyomásaim alapján azt kell mondanom, hogy a magyarokat nem sok jóval kecsegteti a jövő. A katonai és politikai vezetők szelleme erősen az 1831 végén nálunk uralkodó állapotokra emlékeztet.” Aggasztja, hogy az adott helyzetben napról napra fontosabb Temesvár ostroma értelmetlenül elhúzódik, „jóllehet a fiatal mérnök [Teodor Dembiński százados – K. I.], aki az ostrommunkálatokat irányítja, érti a dolgát. De mit tegyen, ha egyetlen utásza sincs, s minden munkát oláh paraszttal kell elvégeztetnie, akikkel senki se tud szót érteni. Huszonnégy fontos ágyúja hat van, lőszer hozzá semmi...”⁵ Így Zamoyski is Henryk Dembiński altábornagyba veti bizalmát, jóllehet alább idézett megjegyzéséből nagy adag kétely is kiolvasható személyére és a hozzá fűzött reményekre vonatkozóan: „A dolog azon áll vagy bukik, hogy Dembiński képes-e ellenállni a muszkáknak vagy sem. Most az ország és a hadsereg nagy meglegedésére őt bízták meg a főparancsnoksággal. Sajnos, mint Bolimowónál, ezúttal is visszavonulással, Buda és Pest feladásával kellett kezdenie. Most ismét a Tisza vonalán áll...”⁶ És mi Zamoyski véleménye az első

² uo.

³ Encyklopedia historii Polski. 2. Warszawa, 1995. 611.

⁴ Zamoyski Władysław 1803–1868. V. (Kampania węgierska.) Poznań, 1922. (továbbiakban: Zamoyski) 235.

⁵ uo.: 236.

⁶ uo.: 237.

lengyelekről, akikkel a magyar hadseregben találkozott: „Több lengyellel találkoztam Vécsey tábornok vezérkarában; azelőtt az osztrák hadseregben szolgáltak. Przyjemski alezredes egy több zászlóaljából és lovasszázadból álló dandár parancsnoka. Dicsérik, tetszett nekem. Teodor Dembiński mérnökkari százados most vett el egy ifjú és gyönyörű magyar nőt, aki istennő a vezérkarban.”⁷ Ez az utolsó fél mondat annak a mendemondának hitelesítéséül is szolgálhat, hogy a temesvári ostromtáborban többet báloztak, mint rohamoztak, s az ostrom inkább a hölgyek ostromában merült ki, mint az erődítményében.

Zamoyski július 22-én a fentebb szerzett tapasztalatok hangulatában és a magyar kormány nem hivatalos párizsi követe, Teleki László gróf ajánlólevelével keresi fel Kossuthot, aki az első percekben szemrehányásokkal árasztja el őt, mondván, hogy Czartoryski tábora Magyarország ellenségeinek kedvez. A feszültség azonban hamar feloldódik közöttük. Zamoyski utal Czartoryskinak a térségben megvalósítandó politikai céljaira, amelyek már Kossuthban is érelődnek. A cél: a térség népeinek összefogása. „Lengyelország Magyarországnak nyújtott segítsége nem korlátozódhatott arra, hogy csak katonákat és képzett tiszteket adjon neki, Lengyelország, mint nemzet, erkölcsi erővel is támogatta Magyarországot...”⁸ Zamoyski is ennek jegyében jött el a lengyel ügy magyarországi képviselőjének. Ennek az ügynek hatásos és távlatokat szem előtt tartó képvisellete azt is jelenti, hogy közvetít a magyar kormány és a vele szemben álló, Ausztria által kihasznált népek között. „A magyar ügyet sajátunknak tekintjük, s cselekedeteinket ez határozza meg” – szögezi le a lengyel ezredes, aki azt is felajánlja magyar kormányzónak, hogy, ha jobbnak látja, belép a hadseregbe és fegyverrel szolgálja a közös ügyet. Kossuthnak rá kell döbbsennie, hogy az események alakulásával neki nagyobb szüksége lehet Zamoyskira, mint fordítva. Augusztus 1-jével kinevezi őt honvéd ezredessé.⁹

Zamoyski egyébként a Kossuthtal folytatott megbeszélésről pár óra múlva – kihasználva a futár, Zygmunt Jordan visszatérését a főhadiszállásra, Dembińskinek is beszámol: „...elhiszed, hogy itt egyetlen cél vezérel: ügyünk szolgálata... (...) Ennek elérése érdekében szorosán együtt kell működjem a Tábornok úrral” – írja.¹⁰ Orsova és Szeged közötti útvjáról szólva kiemeli, hogy amerre a magyar katonai táborokban megfordult, mindenütt a Dembiński iránt megnyilvánuló tisztelet és bizalom jeleivel találkozott. Ettől függetlenül azt is hozzáteszi: „...a feltételeket illetően sok minden kell még ahhoz, hogy az ügy szerencsésen érjen véget.”

Władysław Zamoyski tehát egyik pillanatról a másikra a magyar–lengyel politikai és katonai kapcsolatok kulcsfigurája lett. Wysocki nem véletlenül fordul hozzá, annak ellenére, hogy politikai ellenlábasa. A múlt átléphetetlen árnyéka egyszeriben eltűnik kettejük közül. Sorstársak, s ez most több, mintha elvbarátok volnának. Wysocki tanácsot kérhet Zamoyskitól s egyben meg is oszthatja vele a döntéssel járó felelősséget. Rövid megbeszélésük eredményeképpen Wysocki pozitív választ ad Kossuthnak. Döntését politikai megfontolások indokolják. Kossuth elhatározása is politikai színezetű volt. A lengyel tábornok mindamellett kételyeit is kifejezésre juttatja azzal, hogy le-

⁷ uo.

⁸ uo.

⁹ Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Bp. 1987. 339.

¹⁰ Magyar Országos Levéltár. Dembiński-iratok (továbbiakban: MOL R 23) 2. k. No. 19.

szögezi: „Demiński tábornok csak ideiglenesen kapja meg a főparancsnokságot. Végleg majd akkor döntsenek e tárgyban, ha az egyesülés Görgei hadseregével megtörtént.”¹¹

Kossuth, amennyire lehetett, felkészült a július 29-ei hadtanácsra. Első számú jelöltje azonban nem Demiński, hanem Perczel Mór. Bulharyn annak idején maga akadályozta meg saját tábornoki előléptetését azzal, hogy a lemesi csatában önféjűen, sikertelenül és feleslegesen tűzbe vitte a vadászokat. Most Perczel az, aki a haditanácson meggondolatlan és tragikomikus fellépésével lehetetlenné teszi, hogy Kossuth a Szegednél összevont haderők főparancsnokává kinevezze. „...félrevetvén minden illedelmet, durva kifejezésekkel üdvözlé a tanácskozmányt, Damjanich agyonlövésével s a kormány iránti engedelmesség megtagadásával fenyegetőzött, Kossuthot szemrehányásokkal tetézte, kiabált stb.” – emlékezett vissza Perczel színpadra való alakítására Mészáros Lázár.¹² Hogy az örökösen dohogó Demiński a szarkasztikus humornak mennyire nem volt híján, azt éppen a Perczel hosszas szónoklata által kiváltott hangulat érzékeltetése bizonyítja: „Nem emlékszem rá többé, meddig tartott ezen mennydörgős beszéd, s mi mindent nem foglalt magában, mert a haragdúlt ember annyira elragadtatott, hogy végre érteni sem lehetett, hanem a főbelövés szó oly gyakran fordult elő, hogy a teremben már szinte hallatszott a golyók süvöltése...”¹³

A kérdés eldőlt. Hogy miként, arról Zamoyski mind Czartoryskit, mind Európa délkeleti részében működő megbízottjait tájékoztatja. Július 30-án a következőket írja: „...Demińskit kérték fel főparancsnoknak, aki azzal a feltétellel fogadta el a megbízást, hogy hatalmában senki se fogja őt zavarni. Erre a kormányzó ünnepélyesen kötelezettséget vállalt. A haditanács után hosszan tartó megbeszélést folytatott a kormányzóval. Valamennyi beosztott tábornoka örömeinek adott hangot amiatt, hogy Demiński a főparancsnok. Ő, szokása szerint, magába zárkózó, szándékait senki előtt föl nem lebbentené.”¹⁴

Zamoyski kitűnő irányítója a balkáni ügynökhálózatnak. Pár hónap múlva majd a Konstantinápolyban működő Michał Czajkowski feladatainak egy részét is „átvállalja”. Naponta hol innen, hol onnan kap fontos levelet. Feladói, Czajkowski mellett, Belgrádban Ludwik Zwierkowski, a hajdani napóleoni könnyűlovás, Zágrábban Karol Gregorowicz, egy 1831-es tisz, aki 1848 nyarán rövid ideig önkéntesként harcolt a szerbek oldalán, majd a délszlávok és a magyarok közötti megbékélés érdekében fejtette ki tevékenységét.¹⁵ Nem kevésbé tevékeny munkatársa Zamoyskinak a Szegeden tartózkodó Ludwik Bystrzonowski, akinek azonban a legnagyobb erőfeszítései ellenére sem sikerül tető alá hoznia a szerb–magyar megegyeződést.¹⁶ A részben Perczel Mór tábornok és vezérkari főnöke, Kohlmann József ezredes által 1849 május közepét követően kezdeményezett megbékélési törekvéseknek lehetett némi esélyük. Kossuth utasítása azonban jelentősen leszűkítette a Perczel által szerbeknek tehető engedmé-

¹¹ Wysocki: 95.

¹² Mészáros Lázár emlékiratai. S. a. r. Szokoly Viktor. I. Bp. 1867. 338–339.

¹³ Demiński Magyarországon. A vezér hátrahagyott irataiból összeállítá Danzer F. Alfonsz. Bp. 1874. (a továbbiakban: Danzer) 335.

¹⁴ Zamoyski: 245.

¹⁵ Đurković–Jakšić Ljubomír: Učestvovanje poljskih oficera i dobrovoljaca u srpskom pokretu (1848–1849). Zbornik MS za slavistiku, 3. füzet. Novi Sad, 1972. 131–134.

¹⁶ Wysocki: 84–85.

nyeket.¹⁷ Ezek következményeit leginkább a tárgyalásokon közvetítő Ludwik Bystrzowski látta. Katonai győzelmei tetőpontján a magyar kormány volt elbizakodottan merev, mire pedig hajlott volna a kért engedmények jelentős részének megadására, a cári hadsereg jelenlététől magabiztos, s az udvar hálájában, ígéreteiben bízó szerb vezetés magatartása lesz elutasító.¹⁸

Zamoyski, úgy is mint Czartoryski herceg unokaöccse, úgy is mint munkáját pontosan végző megbízott, a körülötte zajló eseményekről és saját tevékenységéről majd-hogynem naponta beszámol nagybátyjának. A július 30-án éjfél előtt írott Czartoryskinak szóló érdektelen levelében azonban említést sem tesz arról, hogy Dembińskinek mik a tervei. Talán azért nem, mert tudta, hogy Szeged védelme az egyik legfontosabb főparancsnoki megbízatása. Kilenc évvel később, iratainak rendezése során azonban már szükségesnek érzi, hogy az alábbi megjegyzést fűzze július 30-ai leveléhez: „Némi fájdalmas bizonytalankodás után elhatározatott, hogy Szeged tarthatatlan, és hogy a magyar haderő átkel a Tisza túlsópartjára, Temesvárra és Erdély Lugoson túli hegyes határvidékére tartva...”¹⁹

Zamoyski a történetek után közel egy évtizeddel vázolja fel Dembiński végzetes visszavonulásának állomásait. Úgy, mintha ezek már a július 30-án számba vett irányjelzők lettek volna. De a Temesvár-Lugos útvonal terve vajon mikor fogant meg Dembiński koponyájában? Kinevezésének pillanatában vagy hat nappal később, a vesztes szőregi csata után? E kérdésre az elkövetkező napok eseményeit számba véve se tudunk pontos választ adni. A sejtés – történelmietlen, a sejtetés – nem mindig erkölcsös... A tragikus következmény azonban túlságosan nyomasztó ahhoz, hogy sejtelmekről hallgassunk.

A július 30-án este tartott haditanács nem kis vita után valóban elhatározta, hogy Szegedet kiüríti, és a honvédcsoportok átkelnek a Tisza bal partjára. Pedig az aznap este hét órakor kiadott és a közép-tiszai hadsereg parancsnokának megmaradt Perczel tábornok által láttalmazott részletes „harci intézkedések” arra utalnak, hogy a Szegeden összegyűlt sereg ütközetre készül: „Ezen állásban a hadsereg a további parancsokat elvárandja, egyéb eránt az előnyomuló ellenséget az illető vezérek által sikerrel feltartani iparkodjanak, míg a fővezér azon helyzetben leend a felállított hadsereggel működni...”²⁰

Perczelnek ez az utolsó „harci intézkedése”. Az aznap este tartott haditanácson lemond a közép-tiszai hadsereg parancsnokságáról. Ezen a „tanácskozmányon” határozzák meg az új déli hadsereg további teendőit is.

Dembiński képtelenségnek tartotta a várost hosszú félkörben övező, inkább csak jelölt, mintsem meglévő s mindössze tizenkét földerődöt számláló védelmi vonalat tartani. Szegednél hozzávetőleg 40 000 ember állott közvetlen rendelkezésére. Haynau-nak a város irányába nyomuló 45 000 fős serege három oszlopra hasadt, hogy Szegedet északról és délről átkarolja, így szemből alig 25 000 emberrel támadhatott. A lengyel altábornagy mégis arra hivatkozott, hogy többségükben tapasztalatlan seregei nem áll-

¹⁷ Spira György: Jottányit se a negyvennyolcból. Bp. 1989. 273, 286–287.

¹⁸ uo.: 287.

¹⁹ Zamoyski: 246.

²⁰ MOL R 23 221. (Dátum szerint.)

nák a tüzet, összeroppanának az ellenség nyomása alatt. Ha pedig a Tisza jobb partján rekednek, az végét jelentené a déli hadseregnek.

Vetter Antal altábornagy és néhány társa azonban amellettt tört lándzsát, hogy a várost védjék. A magyar hadsereg – Vetter szerint – még mindig kedvező pozícióban állott, s ezzel kiegyenlíthette a Dembiński és Haynau közötti erőkülönbséget. Ráadásul alkalmasint Kmety György tábornok Óbecsénél átkelt harcedzett hadosztályára is számítani lehetett. Haynau három részre szakadt seregének egyik hadosztályával még időben fel kellett volna venni a harcot, hogy ezáltal a másik kettő mozgását is megzavarják, irányváltoztatásra kényszerítsék. Legkínálkozóbb Haynau középhadának támadását fogadni. Hiszen ha komolyan veszik az Arad környéki összpontosítási tervet, akkor – saját érdekükben – időt kell biztosítani Görgeinek, hogy a kijelölt pontra megérkezessen. Mert mi történik, ha Dembiński gyorsan visszavonuló hadserege mágnesként vonzza majd maga után a konok és energikus Haynaut? Akkor Arad előtt, a szegedinél jóval kedvezőtlenebb pozícióban kell szembefordulniuk az osztrák hadsereggel. Átgondolta-e mindezt a fővezér? (Vetternek bizonyára meg sem fordult a fejében, hogy Dembiński a kormány utasítását megszegve Temesvár felé is elvonulhat.)

Dembiński meghallgatta az érveket, de mit se törődött velük. Elrendelte a város kiürítését. Vetter ezt ugyan kénytelen-kelletlen tudomásul vette, de a katasztrofális visszavonulást látva néhány nap múlva lemondott posztjáról, és megvált attól a hadseregtől, amelynek talpra állításában, kiképzésében és irányításában oly nagy érdemeket szerzett. A déli hadsereget ért első súlyos csapás tábornoki karának meghasonlása volt. Ez már akkor bekövetkezett, mielőtt Haynau Szeged felé közeledő katonái közül egyetlenegy is elsütötte volna a puskáját.

A parancsnokságáról leköszönt Perczel helyébe még július 30-án késő este Wysockit nevezte ki a hadügyminisztérium, míg a lengyel légió élére Buřharyn ezredest állította. Wysockit azonban testileg-lelkileg meggyötörték az elmúlt hetek kimerítő eseményei, a kinevezést elhárította, s megmaradt a légió parancsnokának.²¹ A volt közép-tiszai hadsereg – így a lengyel légió is – beolvadt az új déli hadseregbe. Az addigi Perczel-féle tartalék hadtest a soron következő szám szerint X. hadtest lett. A szegedi táborban egyébként július 31-én hirdették ki azt, hogy „Dembiński altábornagy a Szeged alatt összegyűlt seregek főparancsnokául neveztetett ki”.²²

Előfordulhatott volna persze, hogy ha – Vetter meggyőző érvei folytán – sor kerül Szeged védelmére, mégis Dembińskit igazolják a következmények; vagyis Haynau augusztus 4-én – ekkorra tervezte az általános támadást – vagy az azt követő napokban döntő győzelmet arat... De minket ezúttal a haditanács döntésének valóságos következményei érdekelnek. Ezek bevezetője az, hogy a honvédsereg augusztus 2-ára virradó éjszaka Dembiński parancsára átkel a Tisza bal partjára.²³ Haynau véres ütközetre felkészült serege még aznap, kardcsapás nélkül megszállta a várost.

Szeged feladását a legnagyobb jóindulattal, minden érvet Dembiński mellett felsorakoztatva – beleértve azt a pszichológiailag nyomasztó emléket is, hogy Varsó hasonló körülmények között három nap alatt odaveszett 1831-ben – valahogy még magyarázni, mentegetni lehetne. De az végképp érthetetlen, hogy másnap tétlenül nézte,

²¹ Wysocki: 95–96.

²² MOL R 221 (Dátum szerint.)

²³ Zamoyski: 247.

amint Haynau hidat ver a Tiszán. Az ugyanis, hogy csupán hadsegédét, Zygmunt Jordan őrnagyot hagyta hátra két század gyalogos, fél század huszár és két ágyú kíséretében a partmenti töltés és az újszegedi hídfő szemmel tartására, inkább a fővezér kétségbeejtő határozatlanságáról, mintsem a Bułharyn és a saját maga által ecsetelt elszánt-ságról, tettekkészségről, cselekvőképességről tanúskodik.²⁴

Az átkelés lehetőségével veszélyeztetett partmenti töltés egy részének védelmében szakaszával részt vett Miłkowski szolgálat egyébként Dembiński szándékát illetően leglogikusabb magyarázattal: „Dembiński szándéka az volt, hogy az osztrákokat átengedje a Tiszán és megsemmisítse.” A következő tömör kijelentés az elkövetkező napok drámáját is magában hordja: „Ez a szándék nem járt sikerrel.”²⁵

Maga Miłkowski eredményként könyvelheti el, hogy szakasza visszaűzött egy osztrákokkal megrakott tutajt. Élete végéig abban a meggyőződésben élt, hogy Ludwig von Benedek tábornok is ekkor, az általuk a tutajra leadott sortüzek során sebesült meg.²⁶ Benedek tábornok négy század vadással és egy röppentyűtettel valóban él-gárdáját alkotta az átkelő osztrák csapatoknak. A hídfőt védő magyar erőket jóval erősebbnek vélte, s talán ezért lepődött meg azon, hogy azok váratlanul visszavonultak.

Zygmunt Jordan megtett mindent, ami tőle tellett, önfeláldozóan harcolt, súlyosan megsebesült,²⁷ de maroknyi csapatával nem tudta megakadályozni a célratorón működő, döntést kicsikarni akaró osztrákokat a hídverésben és átkelésben. Az, hogy egyik ágyúja nem lett a császáriak zsákmánya, pusztán annak köszönhető, hogy a sebesült Franciszek Orłowski gyalogos hadnagy néhány katonájával a legnagyobb kartácszáporban elvontatta a sérült löveget.²⁸

Dembiński a partvonalától nem messze hallgatta az ágyúdörgést, csapatai tétlen nyugtalansággal várakoztak. Közben Haynau megkezdte az átkelést...

A lengyel fővezérnek komoly esélye lett volna rá, hogy egy határozott, erős támadással a még nem nagy számban átkelt osztrák zászlóaljakat a Tiszába szorítsa. Környezetének nyomására kísérletet is tett rá, de hogy milyen határozatlanul, azt pontosan érzékelteti az augusztus 3-án kiadott hadparancsa. Ezen a napon Wysocki a szőregi táborban a következő utasítást kapta tőle: „Tábornok úr, szíveskedjék ma délután négy órakor csapatainak hadosztály- és dandárparancsnokaival, valamint törzskari tisztjeivel főhadiszállásompon feltétlenül megjelenni, ahonnan személyes vezetéssel szemrevételezést tartunk Újszegednél és a Maros mentén. Minden csapat foglalja el a szükséges állását.”

E parancsból még egy határozott támadási szándék is kiolvasható volna. De hogy még véletlenül se legyen, az esetleges félreértések eloszlátása végett Dembiński saját kezűleg a következő figyelmeztető megjegyzést kanyarítja alá: „De a csapatok semmi-féle mozgást ne tegyenek, azt csak a tábornokok, vezérkari tisztek és parancsnokok tehetik.”²⁹

²⁴ Bułharyn, Jerzy: Rys wojny węgierskiej w latach 1848 i 1849. Paryż, 1852. (a továbbiakban: Bułharyn) 333.

²⁵ Miłkowski, Zygmunt: Od kolebki przez życie. I. Kraków, 1936. (a továbbiakban: Miłkowski) 351.

²⁶ uo.: 348–349.

²⁷ Wysocki: 96.

²⁸ Wysocki – (Dokumentumok) 221.

²⁹ MOL R 221. (Dátum szerint.)

A sok huzavona után végül késő este elrendelt tétova rohamban Dembiński csak néhány honvédszászlóalj és egy lengyel zászlóalj engedett bevetni. Czernik őrnagy zászlóalja ugyan az általa támadott szakaszon a töltésig szorította vissza az osztrák gyalogságot, de másutt könnyedén visszaverték a tessék-lássék magyar támadást. Ráadásul az egyik retiráló honvédszászlóalj a lengyeleket császáriaknak nézte és beléjük puskázott, így növelve azok amúgy is súlyos veszteségeit. A fővezér balfogásai apránként a tisztekre és a közlegényekre is átragadtak. Zamoyski állítása szerint az 1. lengyel zászlóaljnak öt tisztje esett el. Wysocki Adam Januszkiewicz főhadnagyról tesz említést,³⁰ Miłkowski Władysław Janiszewski főhadnagyra haláláról emlékezik meg. Az utóbbit „csak” combon lőtték. „...tréfálkozott a seben és hirtelen kilehelte lelkét” – hangzik Miłkowski egysoros nekrológja. Jobban megrendíti annak a markotányosnőnek az esete, aki személyes drámája miatt kel névtelenül is életre a visszaemlékezésében: „...ebédet hozott a katonáknak, s mindkét lábát a szemem láttára tépte le egy ágyugolyó”.³¹ Sebesültről név szerint többről tudunk. Teofil Lessen, az 1. dzsidásezred hadnagya a hadjárat során ekkor kapta harmadik sebeit. Szerencséjére ezúttal is csak könnyebben sérült meg.³² Annál súlyosabb sebesülést szenvedett Henryk Szostakiewicz, a 2. dzsidásezred közlegénye. Hogy erről tudomást szerezhettünk, az a Szybalski-emlékalumban közzétett fénykép hátoldali adalékának köszönhető.³³

Zamoyski Szeged feladásáról már augusztus 2-án beszámolt Czartoryskinak, az ellenségnek a Tiszán történt átkeléséről két nappal később írt levelében szólt. Ez utóbbi margójára Dembiński saját kezűleg odakanyarított néhány üdvözlő sort. Zamoyski és Dembiński között mind ekkor, mind a későbbiekben rendkívül szívélyes volt a kapcsolat. Czartoryski unokaöccse az elszenvedett kudarcok ellenére megingathatatlanul bízott honfitársában: „Dembiński tábornok ma a három, összesen körülbelül 35 000 katonát számláló hadteste élén elhatározta, hogy megveti a lábát ezen a taktikai szempontból kedvező helyen.

A fiatal hadsereg, amelyet vezet, szellemében erőre kap, látva, hogy a tegnapi összecsapás után, ahelyett, hogy hosszú és kimerítő visszavonulással fárasztaná magát, mint az ellenséggel történt eddigi megütközések után szokás volt, állja a helyét.”³⁴

Sajnos nem így történt! Dembiński másnap Szőregnél előnyös állásokban és kisebb erővel szemben is csatát veszített, és elrendelte a visszavonulást Béba irányába, ahonnan Arad és Temesvár felé egyaránt tovább lehetett menni. Emerich von Thurn und Taxis herceg, a Ferdinánd császár nevét viselő 5. könnyűlovasezred számfeletti kapitánya találóan jegyezte meg emlékiratában: „...az egész szőregi affér (...) volt a felkelő sereg utolsó határozott kísérlete az ellenállásra.”³⁵ A részben galíciai lengyelek körében torborzott svalizserezred a szőregi csatában többször összecsapott a légió lovasságával. Ebben az „afférban” Wysocki már nem vett részt. Még a szegedi átkelés napján súlyo-

³⁰ Wysocki: 97.

³¹ Miłkowski: 351.

³² Wysocki – (Dokumentumok): 211.

³³ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Lengyel Album. Fol. Polon. 4.

³⁴ Zamoyski: 248.

³⁵ Emerich Prinz zu Thurn und Taxis k.u.k. General der Cavallerie. Mit Benützung seines schriftlichen Nachlasses dargestellt von einem Waffenfährtten. Wien und Leipzig, 1901. (a továbbiakban: Thurn und Taxis) 46.

san megbetegedett, s két nap múlva már a lovat se tudta megülni. Szőregről kezdve már nem a harci események kötötték le a figyelmét, hanem a szalmával kibélelt szekere fölött billegő égbolt.

A szőregi csatában egyébként maga Dembiński példát mutatott a katonai bátorságból. Mindig ott volt a legveszélyeztetettebb pontokon, a leghevesebb tűzben, amelyet az is bizonyít, hogy egy lovat kilőttek alóla, s lapockájába gránátszilánk csapódott. Az ütközet kimenetele tehát nem az ő személyes vitézségén múlt.

A déli hadsereg tehát Szőreget is feladva visszavonult. „A polgárháború színterén, elpusztított vidékeken meneteltünk. A falvak és városok romokban heverték, léptenyomon romokba botlottunk” – vázolja fel Miłkowski a csaták közötti tájképeket.³⁶

A hadsereg utóvédét képező lengyel légió nap mint nap összecsapott az üldöző ellenséggel. Egy baljós nevű falunál, Csatádnál nem sok hiányzott ahhoz, hogy a 2. zászlóalj parancsnoka, Antoni Wieruski őrnagy fogságba ne essék. A Wieruski számára tragikus, katonái számára komikus jelenetet zászlóaljsegédtisztje, Antoni Jeziorański főhadnagy írja le: „Csatád előtt, miközben ételmet osztottunk, nyugtalanításunkra megjelent az ellenség. Hogy támadási kedvét elvegyük, Dembiński tábornok parancsot adott a Wieruski-zászlóalj egyik századának, hogy szállja meg az út két oldalán emelkedő dombokat.

Wieruski őrnagy, az egyik század élére állva, személyesen akarta a parancsot végrehajtani. (...) Az út mentén szőlőskertek húzódtak, amelyeket mintegy másfél méter magas sövénykerítések zártak el az úttól. Alig tettünk tízegynéhány lépést, amikor kozákok tűntek fel.

Wieruski őrnagy parancsot adott a századnak, hogy keljen át a sövénykerítésen és alkosson csatárláncot. Ez elég sok időt vett igénybe. Látván, hogy a kozákok meglehetősen közel vannak, figyelmeztettem az őrnagyot, és lovamat megsarkantyúzva átugrattam az előttem húzódó sövényt. Wieruski hasonlóképpen cselekedett, ám lova megmakacsolta magát. Leszállt hát róla és gyalogosan igyekezett a kerítésen átjutni, de miközben a sövényvel küszködött, a kozákok körbe vették, s látván, hogy egyedül van, élve akarták elfogni. – Wieruski kirántotta rövid tiszti kardját, de a kozákok annyira nem törődtek vele (...), hogy kancsukával akarták őt megadásra kényszeríteni. Néhány jól irányzott lövés szabadította meg őrnagyunkat támadóitól, akik két halottat és egy sebesültet hagyván maguk után, elmenekültek. (...)

A történetet meglehetősen rosszmájúan ecsetelték, ki gyávaságról élcelődött, ki a kancsukaütéseket emlegette föl, stb. Tchorznicki pedig mintegy félig tréfálkozva odavetette:

– Aki katona akar lenni, előbb tanuljon meg lovagolni...³⁷

Talán ezt vette volna annyira szívére Wieruski, hogy a törökországi emigrációban végül a bankszakmában helyezkedett el. Vesztére. Rablógyilkosság áldozata lett.

Wieruski őrnagy elkerülte az orosz fogságot, nem úgy Karol d'Abancourt kapitány az osztrákok. Emerich von Thurn und Taxis herceg svalizsérjai fogták el a csatádi összecsapást megelőző napon. Dembiński törzskara éppen ebédelni készült, amikor Webber hadnagy egy könnyűlovasszakasszal meglepte az asztaltársaságot. A magyar

³⁶ Miłkowski: 351.

³⁷ Jeziorański, Antoni Pamiętniki generała A. Jeziorańskiego od roku 1848 do roku 1868. Lwów, 1880. (a továbbiakban: Jeziorański) 82–83.

tiszteknek ugyan az utolsó pillanatban sikerült elmenekülniük, de – Thurn und Taxis kapitány visszaemlékezése szerint – az éppen szükségét végző d'Abancourt-nak annyi ideje és lehetősége se maradt, hogy kardot rántson. A borjúsültet és a salátát meg a bővíben kimért bort az osztrák katonák fogyasztották el. „...foglyunkat is asztalhoz ültettük, s ez hamarosan jókedvre derítette őt” – utal lovagias bánásmódjukra a magas kort megért herceg,³⁸ aki pár nap múlva majd súlyosan megsebesül a temesvári csatában. Azt elmulasztja hozzáfűzni, hogy foglyukat felettese, Haynau tábornagynagy parancsára két és fél hónappal később felakasztották.

A bátorságáról híres d'Abancourt kapitány elfogása valóban derűs körülmények közepette történt. A visszaemlékező Thurn und Taxis herceg jókedvét csak az árnyékolja be, hogy tudja: másnap Csatádnál egy lovasösszezapás során az angol származású Webber hadnagynak széthasítják a fejét.

Kevés hiányzott ahhoz, hogy az ezekben a napokban a tüzértartalékkal Aradról Temesvár felé tartó Jacenty Grabowiecki és Aleksander Markiewicz századosok is kis híján a felderítést végrehajtó osztrák könnyűlovasok fogságába ne essenek.³⁹

Augusztus 6-án a hadügyminisztérium már a lehető leghatározottabban felszólította Dembińskit, hogy azonnal vonuljon Aradhoz, s egyben azt is közölte vele, hogy Görgei hadserege erőltetett menetben közeledik a kormány új székhelye felé...⁴⁰

Zamoyski augusztus 7-én datált naplószerű beszámolójában a következő szakaszait vázolja fel a szőregi vereségnek: „...ötödikén délután a Tiszát Kanizsánál vigyázó őrség jelentette, hogy veszteségekkel kénytelen volt feladni állását, és hogy az ellenség jelentős erővel átkelt a hídon. Ezzel egyidejűleg hírt vette, hogy megvetette a lábát Makón, és hidat vert a Marosón. Ebben a pillanatban Dembińskinek nem maradt más hátra, mint hogy feladja pozícióját: elég sokáig tartotta magát ahhoz, hogy a front mögötti területekről összegyűjtsék az élelmet, és fedezze a kormányt, amely Aradon talált menedéket.”⁴¹

Zamoyski e szavakkal azonban Dembiński feladatának csak járulékos részéről számolt be, nem pedig a lényegéről. Hogy magát igazolja, az eseményleírást a következő összegzéssel zárja le: „Azt mondom el, amit láttam, semmit sem teszek hozzá a harc terveiről és lehetőségeiről...” A Dembińskivel egyeztetett terv eleve az volt, hogy Aradot fedezze, illetve Aradhoz vonuljon – éppen az általa legenergikusabban képviselt hadsereg-összevonás jegyében. A tervet Zamoyski, ha a konokul hallgató Dembińskitől nem is – bár ez a kapcsolatuk jellege miatt kétséges –, de Dessewffy-től már megtudhatta. A fentebb idézett naplóbejegyzés idején már azzal is tisztában kellett lennie, hogy honfitársa határozott és egyértelmű utasítást kapott Aulich hadügyminisztertől a további visszavonulás irányára vonatkozóan... És Dembiński Arad helyett Temesvár felé fordította csapatait.

Szegedet az aradi összpontosítás céljából ürítette ki a haditanács. A mindennel számoló Dembiński előtt nyilván Temesvár is felmerült, mint az elvonulás irányának lehetősége. Zamoyski csak egy évtized múlva vallott e lehetőségről, amelyet azután, mint

³⁸ Thurn und Taxis 1901. 51.

³⁹ Grabowiecki Jacenty: *Moje wspomnienia w Emigracji*. Warszawa, 1970. 184–185.

⁴⁰ MOL R 23 2. k. No. 55.; Kossuth Lajos Összes Munkái XV S. a. r. Barta István. Bp. 1955. (a továbbiakban KLÖM XV.) 829.

⁴¹ Zamoyski: 250–251.

tényt dokumentált és iktatott 1849. július 30-án kelt levelébe: „...a magyar haderő átkel a Tisza túlsópartjára, Temesvárra és Erdély Lugoson túli hegyes határvidékére tartva...”

Kérdés, hogy vajon szólt-e Dembiński augusztus 5-e és 7-e között – vagy esetleg már előtte – erről a lehetőségről Zamoyskinak? Egyetlen eddig idézett levéltöredék, emlékiratrészlet, dokumentumsor se keltett bennem akkora zavart, meglepetést, tanácstalanságot, mint Zamoyski július 30-i leveléhez iktatott kései megjegyzése, illetve a főntebb idézett augusztus 7-én kelt pár sor. Tudta-e Zamoyski augusztus 5-én, hogy a Tiszán átkelő hadsereg leendő útvonala szükség szerint: Temesvár, Lugos... Beavatta-e őt legtitkosabb terveibe Dembiński?

Mindenesetre a szőregi csatavesztés után Zamoyskinak már tudnia kellett, hogy a visszavonulás nem Arad, hanem Temesvár felé történik, mivel – mint honvédeztudós – a lengyel légióval együtt állandóan az utóvédben teljesített szolgálatot, s nemegyszer személyesen vezetve lovasrohamot nap mint nap tűzbe került. Első ízben éppen a szőregi csata utolsó szakaszában. Szükségesnek tartja, hogy magyarországi katonai bemutatkozásáról beszámoljon Adam hercegnek: „A hozzám legközelebb állók számára még hozzá tenném, hogy amikor a centrumunk megingott, Dembiński tábornok engem küldött Dessesffy generális lovasságához. Ebben a pillanatban ellenség jelent meg a balszárnyunkon. Megállapodtam a generálissal, hogy a lovasságot ketté osztjuk. Ezt követően ő a lovasság főerejével elvágatott a bal szárnyon feltűnt ellenség felé. Én nyolc lovasszázaddal kitöltöttem a centrumban támadt rést. E mozdulat szerfelett eredményesnek bizonyult. A huszárok vitézül követtek, s a legnagyobb kartácszaporban fedezték a menekülő gyalogságot. A tisztek és közlegények oly tanúbizonyosságát tették alkalmi parancsnokuk iránti bizodalomuknak és jóindulatuknak, hogy, bevallom, jól esett nekem.”⁴²

Lehet, hogy az irányváltásnak Zamoyski nem tulajdonított különösebb fontosságot. Ha jól belegondolunk, Temesvárról még vissza lehet fordulni Aradra. És Dembiński később valóban e kerülő út igénybevételének lehetőségével magyarázza az arrafelé végrehajtott visszavonulását. Okoskodása szerint: azért ment Temesvárra, hogy Vécsey ostromseregét és Kmety tábornok hadosztályát magával vihesse Aradra. Erről jegyzi meg emlékiratában Antoni Jeziorański, hogy elég lett volna, ha az ezt elrendelő parancsot egy futártiszt viszi meg Temesvárra, nem pedig egy egész hadsereg...⁴³ De mivel magyarázza Dembiński azt, hogy a lőszertartalék egy részét Temesvárról a lugosi úton indította tovább.... Márpedig Lugos éppen az Araddal ellenkező irányba fekszik. Persze, Lugosról még be lehet vonulni Erdélybe... És még Karánsebesről is lehet Erdélynek venni az irányt. De Orsovára... és a Török Birodalomba is onnan vezet a legrövidebb út.

Minden jel arra mutat, hogy Dembińskit az előre megfontolt szándék vezette a temesvári-lugosi útra... Igaz, e menekülésszerű hadmozdulat elrendelésével Dembiński, mint végső lehetőséggel számolt. De – ahogy említettük – számolt vele már július 30-án, amikor Szeged kiürítésének elrendelését a haditanácson keresztülvitte. Ezt követően napról napra, óráról órára közelebb érezte lehetőségei végét.

Érezte ezt Kossuth is. Augusztus 9-én reggel fél hatkor az aradi várból kétségbeesett hangú levelet ír Dembińskinek. Az utóiratból eltekintve minden szava szemrehányás,

⁴² uo.: 253.

⁴³ Jeziorański: 85.

a tehetetlenségérettől diktált megrovás... és kérés. Olyan, amelynek sikerében maga a levélíró sem hisz. Egyébként nem akarta volna címzettjének szinte a szájába rágni a mondandóját: „Az Arad vára előtti koncentrációról volt szó, s ezért nagyon kívánatos lenne, ha Temesvár helyett Arad, nevezetesen Arad vára felé vonulna: 1-ször azért, mert Görgeyvel biztosabban egyesülhet.

2-szor azért, mert féltő, hogy ha Ön elfelé vonul, az ellenség Ön és Arad közé veti magát, és Vingánál kedvező állást foglalva elvágja Öntől Görgeyt.

De mivel az ellenség még nem ezt tette, hanem Ön után nyomul lefelé – annál jobb, ha az ellenséget ott azonnal megveri, és ezzel Temesvár felmentését is megakadályozza. Verje meg, és kergesse ki a határon; így Magyarország egyetlen csatával meg van mentve.”⁴⁴

Komolyan gondolta-e Kossuth, hogy a Haynau vezette osztrák hadsereget, amely elől már egy hete menekült Dembiński, az ő utasítására majd egyetlen csatában tönkrevéri? Hiszen az általa megbízott főparancsnok éppen az elől az „egyetlen csata” elől futott, amelyet soha nem tudott megnyerni. Aligha hihető, hogy bízott benne. A pohár, amelynek keserű tartalmát márciusban és júniusban Kossuth még ki-kiöntögette, augusztus 9-re már túlsordult. Levelének utóiratában ezt is tudtára adja Dembińskinek: „Három héttel ezelőtt Bem altábornagyra ruháztam az összes hadak főparancsnokságát. E pillanatban kapom a jelentést Lugosról, hogy megérkezett oda, és máris Temesvár felé tart...”

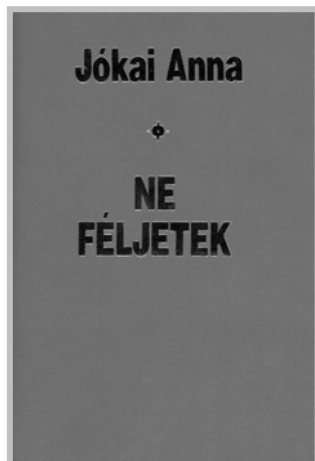
A déli hadsereg lassú bomlása Szeged feladásával indult meg. Szőreg és Csatád között folytatódott. Temesvárnál tetőzött. A hadsereg anélkül hullott szét és semmisült meg, hogy Haynau jelentős győzelmet aratott volna fölötte. Augusztus 9-ét írtak azon a gyászos napon. A „nagy visszavonulások hőse” – ahogy hajdan a lengyel demokrata ifjak titulálták Dembińskit – és a szétszóródott had Lugos felé menekült. Görgei hadseregének I. hadteste éppen aznap érkezett meg az összpontosítás helyéül kijelölt Aradhoz.

⁴⁴ KLÖM XV: 836–838.

Nolite timere

JÓKAI ANNA: NE FÉLJETEK

A katolikus egyházban, a föltámadási körmenet latin nyelvű szertartásában – a pax vobis cum kifejezés után – hangzott föl a figyelmeztetés: Nolite timere! Ne féljete! Ez a Biblia egyik leggyakrabban előforduló szókapcsolata. Megtalálható már az Ószövetségben, például Ezsiás próféta könyvében, és megtalálható számtalan helyen az evangélistáknál. Amikor Jézus a csodálatos kenyérszaporítás után a Genezáreti tavon, a vízen jár, így szólítja meg a megrettent tanítványokat: „Bízatok, én vagyok, ne féljete!” (Mt. 14,27. és Ján. 6,20.) Amikor Jairus lánya haldoklik, sőt meghozzák a hírt, hogy meghalt, Jézus azt mondja: „Ne félj, csak higgy, és meggyógyul.” (Lk. 8,50.) Jézus az Isten gondviseléséről is ezt tanítja: „Ne félj, te kicsiny nyáj, hisz Atyátok úgy látta jónak, hogy nektek adja országát.” (Lk. 12,32.) És talán a leghangsúlyosabb helyen, Jézus feltámadása után, amikor az üres sírbolt előtt a megrettent asszonyok állnak, „egy fehér ruhába öltözött ifjú”, az angyal így szól hozzájuk: „Ne féljete!”

Jókai Anna regényének címét (és magát a regényt is) ebben a gondolkörben és szöveggörnyezetben kell elhelyezni. A regényben számtalan helyen (azt követően, hogy elkezdtem számolni, tizenkét-szer), a legkülönfélébb alkalommal történik hivatkozás a bibliai „ne féljete” motívumra idézet formájában. Az írói narrációban is megfogalmazódik mindjárt a regény elején kurzívval kiemelten: „*És a félelem iszonyú...*” És az sem lehet véletlen, hogy a regény egyik hőse (Mária) Kierkegaard munkáját olvassa, *A szorongásról*.

Aligha vitatható, hogy korunk egyik alapproblémája a félelem. Nemcsak mint általános emberi, „örök” lélektani probléma van jelen az életben, hanem úgy is (és legalább úgy), mint az ezredvégi ember szorongásának a megnyilvánulása. Sok mindentől fél a mai ember. A hatalomtól, a szegénységtől, a háborútól, a szenvedéstől, az igazságtól, a közlekedéstől, a betegségtől, az elmúlástól... „Félelem attól, hogy rá kell ébrednem az igazságra és a valóságra.” (Pilinszky) Jókai Anna regényének központi problémája nem az általános rettegés, hanem a mai ember egyik legegyszisztenciálisabb kérdése, létkérdése: félelem az idő múlásától, az öregedéstől, a haláltól. Jól ismerjük a kérdés pszichológiai és biológiai megnyilvánulásait, például az idős ember beszédkényszerét, a testi elhasználódásának jeleit, az idős kori betegségeket, a vizeleti kényszert, a protézis használatának szükségességét. És ismerjük a lehetséges válaszokat is. Milyen a „jó ha-

Széphalom Könyvműhely

Budapest, 1998

342 oldal, 1500 Ft

lál”? A rapid-halál, a szívhalál, az egyetlen pillanatban bekövetkező vég, vagy a felkészült, a tudatosan vállalt halál? Jókai Anna regénye nem receptet ad, hanem az idővel, az öregedéssel, a halállal való emberi találkozás állomásait, fokozatait, valamint e találkozás, e folyamat változatait, modulációit mutatja föl. A regény alapkérdését alighanem Mária fogalmazza meg: „Ez az igazi rejtély. Tudni, hogy nincs megsemmisülés, és mégis rettegni tőle.”

A regény-sztori előterében négy ember sorsa áll. Két-két emberpár. Mária és Richard, valamint Mária és Villó. Amikor megismerkedünk velük (1976–77 telén), Mária 55, Richard 50, Mária 60, Villó 47 éves. A cselekmény 1997 pünkösdjén ér véget; adjunk húsz évet életkorukhoz: annyi idősek, amikor a regény végén elköszönünk tőlük. A regényben részben életük korábbi korszaka is kirajzolódik (a leghangsúlyosabb: Mária és Mária korábban szerelmi viszony kapcsolta össze), részben más szereplők is születnek, további emberi kapcsolatok is kialakulnak. Ily módon a *Ne féljetelek* valójában három nemzedék magatartását, egymáshoz és világhoz való viszonyát, e viszony változatait állítja az olvasó elé. Szerencsére nincsenek közöttük pozitív és negatív hősök, nincsenek csak rokonszenves vagy csak elenszenves alakok. Statikus hősök jellemzése helyett inkább a folyamatok, a változások ábrázolása a hangsúlyos. Az alakok között vannak párhuzamok, a két pár élete a jelenben is érintkezik egymással, vannak közös emlékeik, amelyek összekötik őket, ezek a párhuzamok és érintkezések azonban sosem pedagógiai ízüek, nem hordoznak holmi leszűrhető tanulságokat.

Említettük, hogy a regény húsz év történetét fogja át. Az események háttérében az 1977-től mintegy napjainkig (1997-ig) terjedő magyar társadalmi valóság áll. Minden bizonnyal túlzás lenne a *Ne féljetelek* ben a rendszerváltozás regényét látni, azt azonban elmondhatjuk, hogy az emberi

sorsot, a regény magánemberi szféráját át-színezik a köztörténet eseményei. Utalás történik az ellenzéki mozgalmakra, az érdekérvényesítés mai, szervezett köreire, a lobbyk működésére, s még olyan közeli, mondhatni szakmai problémáról is szó van, mint a könyvkiadás helyzetének a megváltozása. Mindez mintegy hitelesíti, társadalmilag beágyazottá teszi a „család-regényt”, az előtérben álló négy ember életét.

A regény alapproblémája, az elmúlás, a halál gondolata az újabb magyar irodalomban is (főként a költészetben) gyakran fölbukkan. A lehetséges válaszok közül háromra hivatkozunk. Keresztury Dezső öregkori lírája az alkotás gesztusában, a létrehozott mű maradandóságában, a továbbélő értékben talál vigasztalást. Csorba Győző költészetében a kételkedés, a bizonytalanság, a „talán” drámája fogalmazódik meg. Illyés a „csakazértis” hősi gesztusát mutatja föl; a *Kháron ladikján vagy az öregedés tünetei* utolsó mondata: „Higgyétek, hogy a halál: legyőzhető, ha én, lám, elestem is. Ha mind elestünk is; kintartón, magányos hátvédként, a végsőkig, ahogy megfogadtuk.” – Mi Jókai Anna válasza? Jókai Anna válasza a keresztény emberképből, a jézusi hitből következik. Ez az emberkép a test, a szellem és a lélek hármasságára épül. Vagyis az ember nemcsak anyag, biológiai matéria, nemcsak psziché, gondolkodó lény, hanem lélek is, transzcendens lény, az abszolútummal függő viszonyban álló, teremtett valóság. Ez a keresztény emberkép ad választ Jókai Anna szerint az ember és a halál viszonyára. Vagyis az öregedés, az elmúlás, a halál: folyamat, amelyre megérik az ember. Az író szép gondolata: a halált is meg kell szülni, a halál az embert valamilyen módon visszakapcsolja születéséhez. Az idős Mária gondolja: „Mintha embrió volna bennem. A már megfogant halál. És majd meg kell szülni.” A regény végső üzenete (a *Ne féljetelek* tipográfiával is hang-

súlyos utolsó mondata): „valami végetért – valami elkezdődött”. Vagyis a halál nem végérvényesen lezár, hanem megnyit egy életet. Ez a válasz rokon Pilinszky János gondolatával, aki a félelemről ezt írja: „De hogyan menekülhetnénk a félelemtől annyi minden közepette, annyi minden előtt és után? Jézus intelme erre is választ ad: hittel. Persze nem vakhittel, mint az öklük erejében bizakodó kocsmai bátrak. Hanem egyszerűen: hittel.”

A mű gondolati tartalmának van alárendelve a regénytechnika. Jókai Anna a közelmúltban szép esszében fejtette ki véleményét az általa korszerűnek mondott regényformáról. (*Az ember és regénye az ezredvégen*, Tiszatáj, 1998. május). Felfogása dialektikus. A mai embert „kétféle tévedés, kétféle zsákutca, jól álcázott csapda várja” – írja, és ezeket a tévedéseket egy-egy találó metaforával jellemzi. Az egyik véglet „a kommersz panel-regény”, ez „visszafelé menekül”, konvencionális eszközökkel dolgozik, olyan, mint egy „lapostetejű vásárcsarnok”. A másik véglet „a szöveg-regény, a töredékek irodalma, a bennfentesek ping-pong játéka”. Jókai Anna a szintézisben bíz: „a horizontálisból a vertikálisba átlépni (a szükségszerű horizontális megvetése nélkül) – ez a regény jövője.” Saját regényírói célja: az új forma és a szellemi-tartalmi megújulás szintézisének a megteremtése. Vagyis fölhasználja a tradicionális regényelemeket, a történetet, a lineáris cselekményvezetést, a sokoldalúan jellemzett figurákat, ugyanakkor él a modern regénytechnika vívmányaival, a monolog intérieur-rel, az idősíkok fölcserélésével, a nyelv újszerű kezelésével, sőt a különféle tipográfiai megoldásokkal. Jókai Anna egy másik alkalommal az általa művelt regénytípust spirituális regénynek, és az általa követett ábrázolási módot spirituális realizmusnak nevezte, mely az elődöket, az irodalmi hagyományokat tekintve leginkább Kodolányi János regényszemléletéhez, világlátásában

pedig Hamvas Béla, Várkonyi Nándor és Weöres Sándor világmagyarázatához áll közel.

A *Ne féljete*k három részből áll, mind-egyik rész előtt egy-egy mottót találunk. Ezek a mottók egymásra épülnek, van bennük valami közös (a fény-motívum), ugyanakkor gondolatilag továbbfejlesztik egymást, mindegyik több az előzőnél. Az első rész előtt a francia Joubert szavai olvashatók: „Az élet esteje magával hozza lámpását.” A második rész Buddha gondolatával indul: „Legyetek saját magatok lámpása.” Jézus Krisztus hit-elvű tanítása áll a harmadik rész előtt: „Én vagyok a világ világossága.” A regény három fejezete az alapkérdésre adható mintegy háromféle válasz művészi-epikai megfogalmazása.

A regényben a tipográfiának kiemelt szerepe van. Az események idejét napló-szerű pontossággal jelzi az író. A szöveg dramatizált: a szedéstükör jobb szélén mindig annak a szereplőnek a keresztnévét olvassuk, akiről éppen „szó van”. A szedéstükör teljes szélességében a szereplő gondolatait, belső monológját közli az író; némi beütéssel, szűkített szedéstükörben és zárójelben a szereplők párbeszédét és az írói narrációt olvashatjuk. Emellett gyakran él az író különféle kiemeléssel, kurzivalással és fett szedéssel. Olyan megoldással is találkozunk, hogy két szereplő belső történéseit két, egymás mellé helyezett hasáb közli. A regény alapszövegében – mintegy betétként – egy-egy önálló novella, illetve tanulmányrészlet is helyet kapott.

A *Ne féljete*k súlyos olvasmány. Nem a *Csók és könny*-féle panel-regényekkel tart rokonságot, nem is szöveg-regény, puszta nyelvi-stiláris teljesítmény. Olyan kemény jelenetekkel, leírásokkal (idősek szeretkezése, öregek haldoklása, transzcendens élmények átélése) találkozhat itt az olvasó, amelyeket a magyar irodalomban eddig még nem ábrázoltak. A regény nem megnyugtató, hanem fölkavaró olvasmány:

a befogadót önmagával szembesíti, saját életének létproblémájára döbbsenti: az elmúlás, az öregedés, a betegség, a halál kérdését mindenkinek magának kell „megoldania”.

Az is jellemző, hogy a regény megjelenése előtt az író részletet nem közölt a műből. Amit talán vesztett a réven azzal, hogy nem élt a figyelemfölvívás e megszozott módjával, azt mindenképpen megnyerte a vámon: a befogadói élmény teljessége és hitelessége tekintetében. Egy részlet önmagában talán hamis állásfoglalásra készítette volna az olvasót. Ugyanis vannak a műben olyan részletek, amelyek a felhőtlen derűlátás, az opti-

mizmus képzetét kelthetik, és vannak, amelyek az író világképét a borúlátással, a sötét pesszimizmussal azonosítanák. Említettük, hogy a regény hősei sem romantikus, végletes figurák, nem angyalok vagy ördögök. Azonképpen Jókai Anna – e regényében is megmutatkozó – világképe, életfelfogása, világmagyarázata is szintézisreemtő: szellemi megújulást, morális átalakulást, lelki megnemesedést kíván. „Nem megengedni, hogy a transzcendencia eltűnjön, nem elhessegetni – hanem visszakönyörögni a transzcendenciát.”

Tüskés Tibor

Páskándi Géza, az önéletrajzíró

A BEGYŰJTÖTT VALLOMÁSAIM MARGÓJÁRA

Páskándi Géza pályájának – akkor még nem sejtett – vége felé önéletrajz írásába fogott. Aki szinte minden művében: versében, történelmi drámájában, esszéjében, egy kis túlzással, *saját* életét öröktette meg – pontosabban, életrajzi vonásokat kölcsönzött valódi és fiktív hőseinek –, az most végső összegzésre szánta el

magát. Az író a kezdet kezdetén még nem tudhatta, hogy vállalkozása több mint kockázatos, hiszen az igazi önéletrajz (Gorkijtól Kassák Lajosig számtalan példa bizonyítja) nem csupán gondolati konstrukció, hanem hús-vér alakokat (is) *mozgató*, többnyire a széppróza felé kitérő szépirodalmi mű. Amely, az *eddig nem* mondottakat mondva, akár beilleszthető a korábbi, más jellegű írások folyamába is. Van kezdete és van vége, s a mesefolyam épp olyan szigorú szerkezeti rendnek van alárendelve, mint ami az ettől eltérő műfajú alkotásokat ugyancsak meghatározta. Az *emlékezőnek* megadatott a türelem képessége, s aki ragaszkodott az időrendhez mint linearitáshoz, az előre vivő építkezéssel többé-kevésbé kizárta az ilyesféle munkáknál óhatatlanul jelentkező veszélyt, az önismétlés lehetőségét.

Antológia Kiadó
Lakitelek, 1996
240 oldal, 2576 Ft

A *Begyűjtött vallomásaim*, a föntieket figyelembe véve, mindenképp rendhagyó mű. Nem az önéletrajz – fókuszában az igazságtalanul elszenvedett hatévi börtön-rabsággal – bomlik ki benne, minden leplezésnél ítélkezőbb, szociografikus képét adva a Duna-delta-i gulágnak, hanem az író szellemi készenlétének (mint *örökké őrlő malom*: gondolkodásának) megannyi összetevője világosodik meg. Ha a vallomás tevő töprengését vesszük – „e munka címe talán az is lehetne: *Isten, nemzet, kommunizmus*” –, egy kissé leegyszerűsödnek, valamennyire tán meg is hamisítódnék a filozófiai beütésű, a történelmi, kisebbségpolitikai, nemzetkarakterológiai, művészeti és nyelvészeti stb. elemzéseket анекdotákkal, közmondásokkal, nyelvi játékokkal s facsarintásokkal elegyítő *esszé* bakugrásokban megnyilvánuló játékosága. A jól kitalált *költői póz*, amely a társadalomtudományi kitekintéseken, a huszadik századot nagyon is megülő eszmarendszerek (fasizmus, kommunizmus) tárgyalásán túl a Mucsai Nostradamus, e csörgősipkás harlekin jövőmondását is magában foglalja.

Páskándi nem szűnik meg hangoztatni, ismétlést ismétlésre halmozó *elánal*, a *catoizmuson* alapuló elemzéseinek komolyságát – nála az említett fogalom nem mást jelent, mint „akár kényszerképzetszerűen, rögeszmésen is ragaszkodni valamihez, de ami mégsem feltétlenül beteges” –, ám (önmegnevezéssel) *stiláris fejnegyerek*ként az életrajzból következő *komor égboltra* minduntalan virgonc bárányfelhőket rajzol. Avval is, hogy többnyire – igen-igen sokszor – elkalandozik tárgyától, s a politikai-gazdaságtani eszmefuttatásba humor-fullánkját belemélyíti (pl. [a gazdaságtan] „a pulikutyát küldi el vízibúvárnak és a kacsát juhokat terelni”). De méginkább azzal derűsíti a Trianon-sötétségből még ma sem egykönnyen kibontakozó látóhatárt („csak a Trianon-ellenesség igazi antifasizmus és antibolseviz-

mus, mert nem tüneteket, hanem az ok tövét, gyökerét metszi el”), hogy a közép-európai író örökös fenyegetettség-érzetéből, nem kis furfanggal, az élest és alkotást segítő fegyvert kovácsol magának.

Ha a *szekus*, a román államvédelmi embere rájött arra, hogy „az ember *priuszeltüntető állat*”, akkor a priuszos író, az 1956-os magyar forradalom igazságának hangoztatásáért külföldön igencsak megvesszőzött szellemi ember megpróbál – egyéniségét azért föl nem adva – ennek jegyében élni. Ezért a „dupla fenekű”, átírt, antedatált stb. versek stílus-kacsaringója (a *Begyűjtött vallomásaim* egész tárházat adja az ilyen jellegű, harcos, ám maszk mögé búvó s onnan perzselő líradaraboknak), s a különleges „műfajként” tisztelt *Létstiliztika* erkölcsi fölénye. Már a börtönben előkészítődött ez a magatartásforma, különben hogyan is íródhatott volna meg 1958 telén, Nagy Imre kivégzésének hírére a titokban elkapart hős előtt fejet hajtó *Temetőbogarak* („Van férges földnek, / rovára rögöknek, / kik fantasztái valami öröknek, / s födetlenül nem hagynak, ne rettenj, / mert nem marad itt senki temetetlen!”).

Jóllehet a könyv hosszúra nyúlt „műfajkereső” bevezetőjéből való, de az egészre rávilágít a legezaktabb szövegkörnyezetet is megélenkítő költői látás mint *lírafutam* gyakran a múlttal összekötő bizonyossága. „Az időt ki világítja át? Az lenne a Nagy Átvilágítás! A XX. századé! Ki világítja át az eget, az ég mögött? Az űrt és a légüres teret, ha van? Ne elégedj meg semmivel.”

Az oknyomozás, látható, nem kis igénnyel készült, s ha Páskándi teljesség-igényét vesszük – aminek többször is hangot ad –, az eddigi, *szépirodalmi* életműben (esztétikailag releváns darabokban) sokkal jobban közel került az általa óhajtott *eszmenyi* állapothoz, mint önéletrajzi vallomásaiban. Am ide-oda kalandozó, saját szellemes beszédét fűszerként ízelelő stílusa

„toporzékol, ugrál, kihagyásos”, annak ellenére, hogy túlságosan is megrészegül saját szavaitól. Nyelvbiztonsága és szójátékokban megmerítkező végnélküli leleményessége, sőt az abszurdot – abszurdoidot – fölöttébb kedvelő példabeszéd-készsége teszi, hogy a témától elkanyarodó mellékgondolatokban is ott a hajlíthatatlan lényéből következő néven nevezés bátorsága.

Nagyképűségét oldandó, szívesen áll olyan mérce alá, amely rá nézve hízelgő. Hogy ebben a kreált, furcsa és szokatlan helyzetben fejével följebb tolja a lécet? A *Holdbumeráng* című verseskönyvének egyik epigrammája – „utolsó lelkem a humor” – arról a kedélyállapotról árulkodik, amelyben a drámaírás fejedelmének megidézése nem vétség. „Ha Shakespeare az *avoni hattyú* volt – én Szatmárnémetiből a Lókerti Hattyú, de minimum a *Sétatéri Hattyú* vagyok Kolozsvárott (ott ugyanis tó van).”

Ezek a játszadozások természetesen csak keretei a *Begyűjtött vallomásaim*nak. A minduntalan megidézett vidámságban talán nem lesz olyan keserű az életútnak az a szakasza – a raboskodás után sem felhőtlen, épp a politikai éberséggel állandóan ellenőrzés alatt álló megannyi év –, amiben vissza kellett nyernie az írónak *nevét*, s nem kevésbé a cenzúrát megtévesztő-átejtő parabola-biztonságát. A börtönből való szabadulás, a kolozsvári, a szatmári – a családnál tett – látogatások, az apa, az anya, a börtöntöltelék rokongyereket többnyire szégyellő rokonok szeretete, illetve keménysége, egyszóval az emberi sorsok, a megváltozott család- és utcaképpel, külön-külön is föladták az írónak a leckét. Aki a magyar forradalommal, büszkén vallja, *újjászületett*, de aki továbbra is ki van téve a besúgórendszer titkos, de jól működő antennáinak, a hiú cenzor, költői nevén: Pozdorja elvtárs kénye-kedvének, s nem utolsósorban saját – időközben meghaladott – marxista eszmerendszerének is.

Tehát Páskándi önéletrajzi „regénye” – ciklusokra épülő esszé-sorozata – valamennyire fejlődés-regény is. S nincs az a filozófiával telített, de valójában sokszor csupán a gyalog-filozófia „humoros” érvrendszerével élő *költői bakafántoskodás*, ami csak meg is közelítené az írónak a valásból a kisebbségpolitikába, a nyelv- és stílusművészetből a lélektanba, a történelemből az „időbölcséleti hashajtó” határvidékére irányuló bakugrásait. Evvel csöppet sem azt akarom mondani, hogy a *hedonikus alkatú* s a túlélésre berendezkedő író nem veszi komolyan a tárgyát – Marxot és Spinózát, Arcimboldót és Gorbacsovot, Mao Ce-Tungot és Antonescut, Szenczi Molnár Albertet és Rejtő Jenőt, Kogutowitz Manót és Newtont megidézve nagyon is komolyan veszi (itt tekintünk el az idézettel, példával, hangulatfokozó kijelentéssel fölemlített másfél-száznál több *beszédes* név felsorakoztatásától) –, csupán annyit jegyzek meg, hogy harlekini mosollyal a szeme csücskében annyira kitágította a létösszefüggések megmutatására is alkalmasnak tetsző *cirkuszi porondot*, hogy ember legyen a talpán, aki a visszautalásokban, alá- és fölérendelésekben, az örvényszerűen gomolygó közmondásokban és aforizmákban, nyelvi csusszintásokban és facsarításokban fölfedezi azt a réteget, ami a *Begyűjtött vallomásaim* című, történelmi keretben végzett eszmeruttatásnak a sava-borsa.

Magyarságszemléletét, a toleranciára épülő kisebbségfilozófiáját, minden népet és nemzetet egyformán becsülő humánizmust, valláson túli vallásosságát, írói erkölcsét, a *mennydörgő retorikán* túl is érezhető gazdag lelkivilágát az ezer ismétlés, túlbeszélés, némelykori aránytévesztés ellenére is jól lehet észlelni. Az irodalmi adalékok filológiai bősége ugyancsak lefegyverző. Ebben a – vállalt – túlbeszélésben alighanem az író szemérmessége is tetten érhető, hiszen az életrajzi momentumokat fölelevenítő szépprózai és drá-

mai-művek (*Weiskopf úr, hány óra?* az életrajzi betétként itt is közreadott *A Tánco*s, a *Vendégség* stb.) az érzéki és intellektuális élményt autentikusabban, esztétikailag hatékonyabban jelenítik meg.

Más kérdés, hogy Páskándi ebben a valóságos szerkezet nélküli folyamatban, többek között, nem törekedett jellemalkotásra, a hősök egymáshoz való viszonyát és fejlődését is meghatározó cselekmény megrajzolására, sokkal inkább gondolkodásának eredetét és mélységét, sokirányú tájékozódását akarta megmutatni.

Hogy a *Begyűjtött vallomásaim*, minden értéke ellenére, csupán félsiker lett, elsősorban a pontosan meg nem határozott műformának, s a bizonytalanságok-

ból eredő, túlonúl labilis emlékfölidezésnek köszönhető. Egy, az önéletrajz fontosabb eseményeit visszaadó műben nem lehet – vagy legalábbis nem kívánatos – ennyi visszautalás, illetve az eredeti műre való (gyakran annak esszenciáját pár mondatban fölillantó) *hivatkozás*, hiszen a számtalan, szinte a part nélküli ismétlés elveszi a levegőt az új, most először fölidezett helyzetek-történekek elől. S az írói szándék ellenében épp az válik súlytalaná, aminek nagyon is súlyosnak kellene lennie.

Szakolczay Lajos

A születés szomorúsága

LATOR LÁSZLÓ ÖSSZES VERSEI

A klasszikussá válás elteveszthetetlen jeleként értékelhető, ha egy költő összes verseit gyűjtik egybe, s a költő ismert arc-képét a (kemény) borítóra téve, magas példányszámban adják ki. Különösen igaz ez az élő és alkotó költők esetében, amilyen Lator László is, akinek legújabb ver-

eskönyve egy nyilvánvalóan lezáratlan életművet próbál teljességében bemutatni. Ez a próbálkozás nem csak azért problematikus, mert az „összes versei” cím azt deklarálja, hogy nincs és nem lesz több vers, ami – a kötet óta publikált alkotásokat látva nem csak sejtjük és reméljük, de tudjuk – nem igaz, hanem azért is, mert a könyv az egész képzetét keltve az olvasót Lator költészetének minden elágazását számba vevő interpretációra készíti, aminek az lehet a következménye, hogy az újabb és az ez után születendő verseket – melyek ez esetben egyáltalán nem a régiek ismétlései, hanem egy jelenleg is alakuló költészet újszerű és merész részei – csak az „összes” koordinátái között, tehát egy megmerevedő, mert klasszicizálódó Lator-kép árnyékában lehet majd olvasni.

Európa Könyvkiadó
Budapest, 1997
228 oldal, 850 Ft

Az Európa Kiadónál megjelent könyv kapcsán – amely az 1969 és '94 között megjelent öt verseskötet anyagát tartalmazza – öt azóta született verssel kiegészülve – mindemellett joggal felvethető a kérdés, hogy Lator László – nevezzük így: – eddigi költészetének összegzése megtehető-e, és ha igen milyen irányban tehető meg önmaga hagyományát, hová helyezhető ez a költészet a kortárs és társadalmi háború utáni magyar költészetben, illetve melyek azok a főbb vonásai Lator költészetének, amelyek nem csupán hozzákötik, de világosan el is határolják egy talán leírható hagyománytól.

Latort az *Újhold* költői közé sorolja az irodalomtörténet, hozzátéve, hogy valójában nem is jelent meg verse ebben a folyóiratban. A besorolást indokolhatja, hogy a késő nyugatos költészet formanyelvéből kibontakozó versnyelvek alternatívái között Pilinszky, Nemes Nagy és Rába mellett Lator készként hangzó próbálkozásait érezhetjük a legerősebbnek és a legautentikusabbnak. Ráadásul a közös élmény, a háború pusztítása és a pusztítás áldozatait körülvevő embertelen közöny által is összeköti őket, hogy az adott történelmi helyzet egyszerre értékelte fel a költői megszólalás igazság- és szépségigényének súlyát és gyengítette a költői szerep létjogosultságát. Az 1946 és 1950 között írott, de csak 1994-ben publikált versei, melyeket Lator amolyan „zsengék”-ként kezel és vállal – erre utal a mostani gyűjteményes kiadásban elfoglalt helyük: a kötet legvége –, szinte kivétel nélkül a háborút átélte és főleg túlélte ember lételeményeinek csorbulását szólaltatják meg. Létproblémává nő a kérdés, hogy hogyan lehet a romok között új életet kezdeni, ha a régi folytathatatlan. Az erre a kérdésre adandó válasz kísérletei a versek, melyek mindig a probléma központjából indulnak, de megoldást nem találva oda is hullnak vissza. Az olyan sokat idézett versek, mint a későbbi *Fa a sziklafalon* ennek a létérzésnek

poétikailag érettebben megformált változatai. A természetlen „függőleges sziklaszahara” rései között valami csoda folytán megfogható az élet, de a minimális feltételek hiányában ez a lét „satnya”, „nyomorék” és „árva”. A „zsugori biztatásul belevetve / az özönvíz utáni döbbenetbe” sorok szinte mindent elárulnak az ebben a versben szó szerint is a szakadék szélén álló, mert oda kényszerülő életéről. A pusztításról csak a „döbbenet” néma szavai szólhatnak. Erre felel – mintegy felkiáltásként – a mégis létező, az allegóriába csúszó szimbolikus fa „mondhatatlan szépsége-árvasága”.

Az Újhold költőivel való minden rokonsága ellenére valójában a hatvanas évektől, e rokonság szálainak elvékonyodásától kezdve beszélhetünk Lator költészetének igazi kiterjedéséről. A motívumok felbukkanásának szinte testvéri hasonlósága az idősebb költőtársak árnyékába szorította Latort, amit a róla szóló írások visszatérő passzusa a feltételezett Pilinszky-hatásról kiválóan bizonyít. Az olyan sorok, mint a „Széjjelszört csillagok között / fagyosan feszül a világ” (*Kagylóba, héjba*) elvitathatatlanul jelzik a rokonságot, de felelőtlenség lenne ezt rögtön hatásnak kikiáltani. A korai Pilinszky ugyanis nem megelőzte Latort, hanem voltaképp vele párhuzamosan alkotott, sőt, legalább olyan számban olvasta Lator verseit, mint Lator az övéit. Jelentős különbség azonban, hogy ami Pilinszkynek, Nemes Nagynak és Rábának sikerült, tudniillik kötetet kiadni a negyvenes évek végén, az Latornak nem, így a későbbi megjelenéskor, 1969-ben, az a hang, amin ő beszélt, már csak a hatás-viszonyt feltételezve vált elhelyezhetővé. Ennek fényében Lator költészetének eredetisége mindeképpen megfogalmazásra vár.

Ehhez lehet támpont ennek a költészetnek egyik nagy erénye, a pillanatnyi megingást sem engedő egység, amelynek a kulcsa minden bizonnyal a versszövegek

már említett szépségigényében keresendő. A nyelv emelkedettsége és nemessége minden Lator-vers talpazata. A vers dallama és a szavak illeszkedése horzsolásmentes, amiben a nyelv kimagasló szintű ismerete mutatkozik meg. Érdekes azonban, hogy formailag milyen kis repertoárral dolgozik az a költő, akinek könyveket megtöltő fordításai mutatják, hogy gyakorlatilag nincs olyan antik-időmérték vagy nyugat-európai versminta, amit ne szólaltatott volna meg hibátlanul. A saját alkotásai között mégis hagyományos négysoros, jambikus lejtésű strófák dominálnak. Mindebből arra következtethetünk, hogy Lator a költészet mindentudó mestere, de nem virtuóz, sohasem hagyatkozik csupán a versformára, nem emel verssé ujjgyakorlatokat, mert megszólalásának mindig lényegi, tartalmi oka van.

Ez a „tartalom” az évezredek filozófiáiból szőtt végtelen szövegkorpuszból kihúzott mondat-szállal, „az ember halandó” tétellel közelíthető meg. A közfelfogás azt mondja: „az ember meghal”, de ez az *ember* mindig a másik, mindig az általános, s sohasem az „én”. Ezzel szemben Lator költészetében mindig az „én” haláláról van szó, költészete mélyén a saját halál bizonyossága lappang, például akkor is, amikor a „sorsként hordozott halál”-ról (*Most minden...*) vagy a „pusztulással vemhes létezés”-ről (*Pompeji*) beszél. A lírai én vállalja a haláltól való szorongást, megnevezi a halált mint nem-általánost, mint saját egzisztenciális gondot, de tovább is kérdez, s épp ez a továbbkérdés adja e költészet hitelét és originalitását. A versek ugyanis úgy beszélnek az „én” elkerülhetetlen haláláról, hogy a halálra ítéltség lemoshatatlan bélyeget magán hordozó életet mutatják meg, még tovább lépve: a születés előtti „éden”-re való kínzó és olykor vad dühvé transzformálódó vágyakozással szembeállított életet. Lator tehát végső soron a születésre kérdez rá, a *miért születtünk, ha meghalunk?* kérdést teszi föl.

A versek beszélőjét a születés előtti állapot emléke űzi, hajtja, az anyaméh nyugalmát, az együttringás boldogságát kell az aszályos, sivatagi világban megtalálnia. A keresés elvezeti a növények és az állatok titkos életterébe, ahol a testi létezés öntudatlan csodáját és az élet, az élés szükségszerűségét találja. Látnunk kell, hogy Lator költészetében a test, az anyag maga az érző, az „érzékeny”, a lélegző szubsztancia. Az égitestek, a növények, a csúszó-mászó állatok mind az agyag formái, s mind az emberrel egyet akarnak: visszatérni a születés előtti szelíd nyugalomba: „Az élőlények elcsigázva / bújnak a földalatti hővel / bélelt anyaméhforma házba.” (*Nyárvég*) A négy égtáj között létezőkről Lator azt írja: „a kinn hagyott világ rohad” (*Szárszó, november*), de mindig hozzáteszi, hogy ennek a világnak egyformán része a szubjektum és környezete, hiszen az én lényegében azonossá válik a világgal: „Mi vagyunk a föld, a nap és az állatok” (*Jóság*). Az élő és az élettelen különbsége tárul föl a lüktető, fájó és mégis gyönyörű *kényszerben*, amit az élet jelent, s amiben minden fűszálnak és minden emberi mozdulatnak helye van. Ez az elrejtőző rend hallik át a vegetáción, melyet a keresztény fogalmiság és a bibliai motívumrendszer jelenít meg. Az *(ön)feloldozás, az édenkert, az áhítat* és a *kegyelem* szavaival íródna a versek, melyek mégis Isten nélkül, profánul vallásosak:

*Ha a megváltás elmarad,
elvégzem egyedül,
(...)
Ha kiátkoznak a papok,
én felmentem magam.
Gazdátlanul szabad vagyok,
ha nincs is igazam.*

(Hitetlenül)

A hitetlen megváltás, ami tehát a születés előtti édenbe való visszatalálást jelenti, a vegetatív élet öntudatra ébredő párjában válik lehetségessé: a „forró anyaméh” illü-

ziója a szeretkezések bűvös pillanataiban tárul föl. A szerelem mint „egyetlen lehetőség” mutatja meg magát, az egyetlen, amely képes a halálra rendelt életet az örökélet ígészetébe vonni. Az erotikus beszédmód sohasem öncélú, ami abból is látható, hogy a szerelem a teremtés őszövetési képeivel áll együtt, s ezzel voltaképp bezárul a kör: a nemzés és a születés, a nemzés és a születés törvényszerű és kiájtathatlan egymásutánisága a halál valóságát e kör primerebb valóságán kívül szorítja. A szeretkezés mindenkefelettisége, „a közönség kiismerhetetlen / a részletekben teljes gyönyöréhez” való féktelen vonzódás *A klinikán még egyszer* című versében – ahonnan az idézetünk – éri el az egyik szélsőséget, és kerül a legélesebben szembe a halál elkerülhetetlenségének elfogadásával. A verset uraló képben a már csak géppel életben tartott, vérző fejű, de akkor is szerelemmel szeretett nőre irányul az erotikus vágy. A reakcióra már képtelen asszony gondolatban megjelenő meztelensége mondatja ki, hogy az „éhes kívánságot” oltó szeretkezés az egyedüli, „amiért értelmes volna élni”. Az *Egyetlen lehetőség* című kötet óta ilyen erővel és ekkora sodrással bukkan fel minduntalan a szerelemvágy, az immár életadónak és az élet értelmét adónak nevezhető szerelem utáni fokozhatatlan ősnosztalgia.

A szeretkezés és a születés állandó párhuzama Lator költészetének egészében jól megfigyelhető. Például a sötétség és a fény szokatlan előjelű szembenállása – amely a '94-es *Sötéten, fényben* kötet cím által külön hangsúlyt kap – talán csak a születés határvonal voltát a szerelem határpontjaival együtt látva értelmezhető. A születés előtti boldog egységet a sötétség uralja, a születést követő magányt pedig a fény, a világosság. *Születés* című versében, amely olvasatunkban az életmű (egyik) centruma, Lator a következőképpen fogalmaz:

*A fehéren villámló fájdalom
önkívületében mozdul s kilép
a hús megbasadt vérző kapuján át
a csökönyösen lüktető homályból,
vak paradicsomából –*

Az anyaméh a gyönyörű „vak paradicsom” nevet kapja, míg a születés színönimájaként számos versben feltűnő „kilépés” a villámlás éles fényjelenségének szignáljával és a fényt eleve feltételező fehérséggel íródik körül. Máshol viszont, mint a *Valami szándék ébredés* című versben, a szerelem kapja az itt leírt méhen belüli lét jelzőjét: „paradicsomi szerelem”. Az „önkívület” a megszületés kényszerére utalhat, de a szexualitás szótárában, így az ezt leíró versekben is különös hangsúllyal szerepel: „micsoda sodrás hajt egy ismeretlen / barlang alacsony pézsmá-éjjelbe / a hús fekete éhétől ütötten?” (*Héraclius Gloss töprengései*) A „hús” és a „vér” újra az anyag központi helyére utal, és a „hús megnyíló kapuja” metafora visszatér a közönség leírásakor: „szoríts karoddal, comboddal, amíg / feltöltöm tested forró kapuit” (*Szomjúság*). Itt, a *Szomjúságban* láthatjuk megerősíteni, hogy a szerelmes szeretkezés voltaképp a sötétbe, vissza a „vak paradicsomba”, a léttelenség utolsó szigetére mutat:

*hogy iszamós, mohó öleden át
visszafogadjon a sötét világ,
ahol a lét fekete titkai
készülnek most magukról vallani*

A sötétség, amely az európai kultúrákban a gonosz közege, így válik Latornál a menekülés, a visszalépés pozitív előjelű lehetőségévé. S így alakul át a fény, amely főképp a kereszténység szóhasználatában Isten attribútuma, a szorongás, a kín és a halálba vetettség érzésének közegevé. A „testben bolyongó éjszaka” megtalálása lesz a legfőbb cél, s ehhez segíti a verset a végsőkig erotizált nyelv.

Lator költészete a magyar, de megkockáztathatjuk: talán a világirodalom erotikus lírájának is meghaladhatatlan szépségű alkotásokat adott és ad. A köznyelvben tilalom alá vont szavakat pirulás nélkül helyezi a továbbra is emelkedett hangú versbe, talán épp azért, mert a szeretkezések elrohanó pillanataiban mindig az öröklétet tükröző, azaz a halálnak elmentmondó egyetlen és ezért áldott és szomorú lehetőséget látja. Bár azt ígértem, csak a kötetben szereplő versekkel foglalkozom, most kivételt kell tennem: Latornak a *Nappali ház* '97 végi számában megjelent verse „Egy erőszakos isten”-ről beszél, aki az erotikus kívánczóságot az elviselhetetlenig növeszti. A vers ily módon kimondja, amit az olvasó az eddigi verseket olvasva csak sejtett, s amit az imént mi is sugalltunk, hogy ebben a költészetben

az erotika teljes totalitásában metafizikai szinten létezik. A szeretkezés – mint a megváltás lehetősége – felülírja a halált s ez Lator László költészetének, ha nem is kizárólagos, de az utóbbi tíz év verseiben mindenképpen domináns témája. Így az egyik legszebb alkotásban, *A sárga ruha* címűben is:

*már elvált asszony s még merő szemérem
nyár volt és mégis túlságosan fehéren
sütött rám nagy formáival tested
füsttelenül egyetlen lánggal égett
huszonhét évem huszonhárom éved
nem húztad fel ahogy más nők a térded
de elhagyott csak elhagyott szemérmed
tudtam erőszakos nőstényszagodban
ott van édes megváltásom ott van*

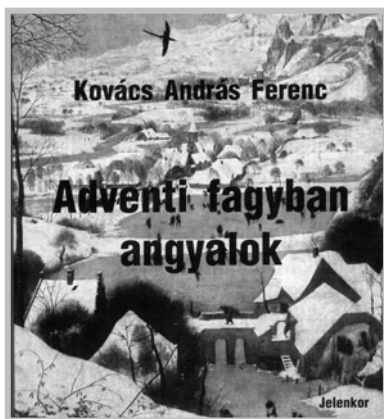
Bedecs László

Krisztinka-tinta

KOVÁCS ANDRÁS FERENC: ADVENTI FAGYBAN ANGYALOK

„Zsófinak”

Ha elfogadjuk azt a – nem egészen megalapozatlan, de – történeti indexszel mindenképpen ellátható lehetőséget, mely szerint Kovács András Ferenc lírája immáron interkanonikus pozícióba került,

akkor több problémával is szembe kell néznünk. Hiszen maga e kijelentés eleve abból indul ki, hogy a legkülönfélébb előfeltevéseket mozgósító (és valló) értelmezőközösségek egyaránt kanonizálták e (ki-tüntetett) költői beszédszituációt. Ez eszerint elsősorban azért igen meggondolkodtató, mert az interpretációk összjátékából – nagyon leegyszerűsítve – mindeddig szinte csak a Kovács András Ferenc-lírához való viszony afirmációja volt kiolvasható. Elképzelhető tehát, hogy a különböző értékpreferenciákat hangsúlyozó és eltérő elméleti előfeltevésekből kiinduló interpretációk még akkor sem men-

Jelenkor Kiadó
Pécs, 1998
126 oldal, 890 Ft

tesek egymás hatásától, ha a kritikai elhatárolódás alakzatait szólaltatják meg. Ez persze korántsem jelenti azt, hogy az egyes Kovács András Ferenc-értelmezések azonos módon járultak hozzá a kanonizációhoz (sőt!). Pusztán arra utal, hogy az értelmezői nyelvek differenciálódása és hermeneutikai meghatározottsága olyan komponenseket is magába foglal, melyeknek beláthatósága – egy kitüntetett perspektívából – merő illúzió.

Ebből a szempontból Kovács András Ferenc költészetének fogadtatása azért is igen tanulságos, mert rendkívül jól láttatja az eltérő esztétikai ideológiák fölényét a kritika nyelvjátékaival szemben. Ezért kell – többek között – arra emlékeztetnünk, hogy már korán megfogalmazódott annak igénye, hogy konkrét szöveginterpretációk nélkül a kanonizáció alakulástörténete nem igazán megbízható. Mert míg – Kovács András Ferenc lírájának esetében – valóban számottevő az egyes kötetek – főleg a *Költözködés* és a *Lelkem kockán* pörgetem – globális afirmációja, addig rendkívül kevés az olyan elemzés, mely egyetlen verset választ kiindulópontjául (mint ahogyan az is, hogy az életmű kontextusában – retrospektív érvénnyel – jelenjen meg egy-két adott vers tapasztalata). Kovács András Ferenc költészetének fogadtatása pedig megfogalmazta már e kérdést és néhány nem egészen megkerülhető válaszlehetőséggel is előállt (vö. Kulcsár-Szabó Zoltán Nappali házban közölt interpretációjával). Ily módon a legújabb kötet értelmezését is „leszűkíthetjük” néhány kérdésirány aktualizációjára. Azaz eltekinthetünk (jelen esetben) annak mérlegelésétől, hogy „melyik” nyelv képes jobban szóra bírni „tárgyát”, melyiknek van nagyobb esélye az önkorrekcióra (hiszen ez eddig is megmutatkozott!).

Nem abból indulnánk ki tehát, hogy milyen viszonyt létesíthet a legutóbb megjelent Kovács András Ferenc-kötet az általa vagy általunk tételezett költői hagyó-

mánnyal (ez eleve beláthatatlan), hanem inkább abból, hogy miként viszonyul a maga által beszélt tradíció „képleteihez”, amelyek éppen a kanonizáció során váltak összetetté. Vagyis elsősorban arra irányulna rövid eszmefuttatásunk, hogy a szövegelemzés konkrétumai és az ez alapján végrehajtott kontextualizáció miként tehet javaslatot e költőiség rekanonizációjára; azaz hogyan módosíthatja az előző kötetek – homogén? – tapasztalatát. A kérdés ezek szerint így is megfogalmazható: milyen távlatot nyit az *Adventi fagyban angyalok* című könyv (egy részlete) a Kovács András Ferenc-líra olvashatóságára.

Előzetesen azonban két megszorítást kell tennünk. Egyrészt a Kovács András Ferenc-líra automatikus értését – mint kérdést – nem vethetjük el, hiszen éppen ebben (az eltérések játékában) áll az életmű kanonizáció-alakulásának további lehetősége. Másrészt nyitott kérdés, hogy az egyes versek konkrét interpretációja legitimálhatja-e az életmű egészét. Nyilvánvaló, hogy e két szempontot együtt kellene úgy játékba hoznunk, hogy értelmezői pozíciónk visszakereshető legyen. Éppen ezért az *Adventi fagyban angyalok* című kötet egy jelentéktelennek tűnő versét értelmezve közelítenék a megfogalmazott dilemmákhoz. Tehát a továbbiakban egy szövegről, annak közvetlen kontextusáról és poétikai előzményeiről fogok röviden beszélni. A kiválasztott mű címe: *Friss tinta, tinta, tinta!* Így hangzik: „Földoldja fent a holdat / Az éji tентаoldat / Ma este még kicsordul / Csillagfény sem csikordul / Alusznak kósza macskák / Malackák jó lovacsák / Nem leng a régi hinta / Terjeng az égi tinta / Nincsen több ugra-bugra / Alom száll kengurukra / Nincsen víg ugri-bugri / Alszik Balu Maugli / Majom méhecske medve / Durmol végleg feledve / Hogy vadmézet nyalinta / Nincs hinta meg palinta / Most nem lehet lovazni / Papírdarabkán pacni

/ Föloldja fent a holdat / Az éji tentaoidat / Folt szunnyad így az irkán / Nyugszik Bagira Sir Kán / Bölcs nyúl ravaszdi róka / S a rozszant óraműben / Elpilledt kis manóka / Almában ring az inga / Szivárgó ritka tinta / Hegyek sorára csordul / S a szó a szó a szó is / Más oldalára fordul / A nincs jelenbe olvad / Föloldja fent a holdat / Az éji tentaoidat / Friss tinta tinta tinta / Aludj kincsem ma hol vagy / Krisztinka tinka tinka.”

Kovács András Ferenc költészetében is kibontakozik egy olyan „ciklus”, mely az „alternatív olvasás” felé nyithat horizontot. E szövegek egyik legszembetűnőbb sajátossága, hogy – többek között olyan előzményekre visszautalva, mint József Attila, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor vagy Oravecz Imre ide sorolható „periódusai” – ún. gyerekversekként, illetve az esztétikai tapasztalat diszkurzív potenciáljait alakító művekként is értelmezhetőek. A *Kótya-lapótya* és a *Manótánc* című, gyerekverseket tartalmazó kötetek után az *Adventi fagyban angyalok első ciklusának* (*Visio: Visitatio*) egyes darabjai sorolhatók ide. E kérdésirányt jelzi a ciklus József Attila Anya című verséből kölcsönzött mottója is, amely az ilyen típusú alkotások egy bizonyos válfajára (altató) irányítja a figyelmet: „Reátaláltam gyermekemre, / aludj el, édes kedvesem, te, / csitt, csitt, kicsikém, tente, tente...” Az említett „kettős kódolás” azért igen szembetűnő e ciklusban, mert a benne helyet kapó darabok – közvetlen kontextusuk alapján – részsedhetnek egymás esztétikai tapasztalatában is. (Hasonló kérdéseket vet fel pl. a költő – a *Lelkem kockán pörgetemben szereplő* – *Vágás dallam* című verse, amely *Gyorsan ellobbant a nyár...* címmel átkerült s ily módon beépült a *Manótánc* gyerekversei közé.) Az olvasás eme horizontmódosulását talán a *Friss tinta, tinta, tinta!* című alkotás szemléltetheti a legjobban, amely Kovács András Ferenc (folyamatosan bővülő) „Krisztinka-cik-

lusának” egyik kitüntetett darabjává léphet elő.

A vers egyik szervezőelve a katalógus felépítésében és az írás nyomára utaló tinta lebontó játékának kettősségében ragadható meg. A beszélő (főként intertextusokon keresztül) sorolja az alvó dolgok és a megszűnő tevékenységek arzenálját, miközben ezzel párhuzamosan a látványt feloldó „tentaoidat” szétterjedésére irányítja a figyelmet. E kettős mozgás mindenekelőtt azért lehet a szöveg retoricitásának a jelölője is, mert beleíródik a „képek” közötti viszonyhálózatba (pl. „Nem leng a régi hinta / Terjeng az éji tinta”). A vers retorikai menetében ily módon központi szerephez jut a háromszor előforduló (kétszer ismételt) sorok („Föloldja fent a holdat / Az éji tentaoidat”) elhelyezkedése. A szöveg ugyanis egyrészt ez alapján kelti a körkörösség látszatát, másrészt e mozgás mindenkor visszacsatol – a „tentaoidat” terjedése által – az íródás műveletéhez és kiépíti annak önreflexív alakzatrendjét (miközben az idézett „refrén” az instancia [hold] feloldásaként is interpretálható, megelőlegezve a hierarchizálhatatlanság képzetét, hiszen egy szintre helyezi a tevékenységet annak tárgyával – fent a hold, illetve fent oldja fel). A refrénszerűen ismételt sorok közötti katalógusban egymás mellé rendelődő dolgok elsősorban a vokalitás alapján kerülnek relációba, így a versben betöltött funkciójuk is inkább a szavak hangzására tereli a figyelmet. E vokális retorika alakulása ugyanakkor a grammatikailag különböző elemek összjátékát erősíti és – nyelvi értelemben – hierarchizálhatatlan beszéd-komponenseket szólaltat meg, rendel egymás mellé (pl. a rímhelyzetbe lépő szavak összecsengése szófaji különbségüket jelöli, de hangzásuk hasonlósága alapján: „méhecske medve / végleg feledve”; „lovazni / pacni”). Ugyanakkor a vokalitás automatikussá válását két komponens is gátolja. Egyrészt az egyes sorok többértelmű tör-

delhetősége kikölkentheti az olvasás (vokalizásra alapozó) biztonságát (pl. a következő részletben: „Bölcs nyúl ravaszdi róka / S rozzant óraműben / Elpilledt kis manóka / Álmában ring az inga”, ahol a párrímek megtörése és a sorok szemantikája – manóka álma, vagy az inga álma? – is erre utal); másrészt a homofóniák különbözősége alapuló játéka kiegészül a visszhang retorikai szerkezetével („Friss tinta tinta tinta / Krisztinka tinka tinka”). Eszerint különös jelentőségre tehet szert a vers utolsó három sora, hiszen egyrészt (a visszhang formális képletét idézve) eltér a katalógus szervező vokalizástól, másrészt a refrénszerű két sor grammatikáját módosítja (tenta / tinta / tinka). E sorok elkülönböződése (melyet a cím is megelőlegez!; ott vesszők választják el a szavakat) az automatizmus újrendeződéseként is értelmezhető: a vers retorikáját átírja saját grammatikájának visszhangja (s ez befogadásalakzatként is interpretálható). Erre utalhat pl. a vers (címében és itt előforduló) egyetlen innovatív jelzője is („Friss tinta tinta tinta”), nem is beszélve annak konnotációjáról: a friss tinta fog, szétterjed, elfolyik stb., azaz a megszilárdult írásképp, szöveg ellenében dolgozik (és persze *Kosztolányi A szegény kisgyermek panasza* című alkotásának egy passzusára utalva – ott: „Mostan színes tintákról álmodom.” – kilátásba helyezi az említett „kettősségből” adódó dilemma poétikai következményeit). E szemantikai mező emellett az alvást leíró katalogizáció ellenében is hat, hiszen éppenséggel az ébredést asszociálja („Friss...”). Az utolsó sor ily módon már kettős funkciójú lesz: a visszhang retorikája alapján megerősíti az altató szólamát, de el is tér tőle, mert a „Friss tinta”-ra rímelő név – egy felszólító szerkezetben! – az újdonság érzésével kapcsolódik össze, és a „lírai te” alakzatára tereli a figyelmet a leíró sorok után. A zárlat vokális és grammatikai többértelműsége ezek mellett két értelmezésbeli komponenst is „fel-

szabadít”. Mivel „elszakad” közvetlen szövegelőzményeitől, megbontja a körkörösséget (az ismétlődő két sorhoz viszonyított utániságát erősíti); és textuális értelemben vett funkciója visszaatal a vers egyik igen hangsúlyos polivalenciájára. Azaz ezen elkülönböződés alapján pl. megengedhető olyan interpretáció is, mely a megszólított alakzatának cserélhetőségéből indul ki (hiszen a címet is bevonva az interpretációba, eldönthetetlen, hogy a „Friss tinta” avagy „Krisztinka” a megszólított vagy mindkettő, illetve egy anagrammát írva a szövegbe: az utolsó sor visszhangképlete is módosulhat, hiszen az ismétlődés a katinka nevet is megalkotja stb.), mely elemző manővert alátámaszthatja az is, hogy az utolsó három sor akrosztikonjának „visszaolvasása” a KAF összetételt adja (egy olyan „nevet”, amelyet a „szerzőnek” kölcsönzött a „kritika”). A többértelműség játéka pedig kiemeli a vers egyik igen hangsúlyos állítását („S a szó a szó a szó is / Más oldalára fordul”), hiszen az funkciójában megelőlegezi a differáló olvasatot: szemantikailag értelmezhető úgy is, hogy a szó alszik (azaz beleillik az altatóba, belesimul a retorikába), de úgy is, hogy a többértelműség retorikai alakzata pusztán (a szavaknak más lehet a jelentése: „Más oldalára fordul”). Szemantika, retorika és olvasás össze- s ugyanakkor szét tartó játékát tehát (a záró sorok cserélhetősége alapján) a vég és a kezdet egymást relativáló alakzatának hermeneutikája jelzi (a cím mint jelölő funkciója, a megfordítás olvasásalakzata, az egyértelmű körkörösség felszámolása, a visszhang átcsoportosítása, vokalizás és grammatikalitás összjátéka stb.). A *Friss tinta, tinta, tinta* értelmezési lehetőségei – ezek szerint – jelzik a „kettős kódolás” produktivitását is, hiszen e szöveg az automatizmusok mentén (katalógus, altató stb.) olvasható gyerekversként is, de emellett e tradicionális képleteket megkérdőjelező retorikaként is (mintegy „gye-

rekként” aposztrófálva az automatizmus képleteit).

Annak tapasztalata tehát, hogy Kovács András Ferenc egyes verseinek értelmezhetősége és a lírai korpusz összetettsége az automatizmusok mellett a mutációk olvasásalakzatait is „igénylik”, számos horizontot nyithatnak e kérdésirányra. Vagyis nemcsak az elkövetkező szövegek, ciklusok, de az eddigiek is (az életmű egységét friss tintaként „feloldva”) provokálhatják a hozzájuk való viszony líraiság- és önszemléletét, a kanonizáció (folyamatosan

változó) esélyét (az időindex „elnyerését”: „A nincs jelenbe olvad”). Hiszen eme (az *Adventi fagyban angyalokból* önkényesen) kiragadott példa is diszkurzív tapasztalatként a visszaolvasás és az újraolvasás allegóriájaként nyerhet(ne) „konkrét” értelmet, a gyerekversek retorikája felől dekonstruálva – az altató mint ébresztő – a jelölési aktusok homogén szemiózist és a jelentésrögzítés (csábító) praxisát.

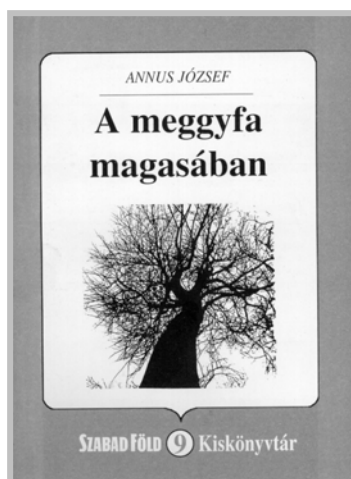
H. Nagy Péter

Annus József: A meggyfa magasában

Annus József kisprózáinak gyűjteménye, *A meggyfa magasában* a Szabad Föld Kiskönyvtár sorozatában jelent meg. A régi Olcsó Könyvtár jó emlékű köteteihez hasonlíthatóak a sorozat kiadványai: egy pohár sör árába kerülnek ezek a barátságos formátumú zsebkönyvek. Az olvasóréteg, amelynek a könyv szól, nagyjából azonos a Szabad Föld című hetilap közönségével: a falusi emberekkel. Érdekelhet azonban a kötet minden könyvvel élő magyar olvasót, hiszen a falusi környe-

zetben játszódó, falun élőkről szóló, életszerű történetek általános emberi dolgokat feszegetnek.

Az írások műfaja: újságtárca formájában tált novella, karcolat, naplójegyzet, olykor publicisztika. Jó alkalom ez arra, hogy újra elmondjam, amit régóta mondogatok. Az újságírás nem az irodalom ellenkezője, még kevésbé az ellensége. Inkább közeli rokona, segítőtársa, szövetségese. Főképp a tanítványa. Az újságíró az íróktól tanulja meg a tőle telhető szinten, hogyan kell írni, szerkeszteni, stilizálni és írásban viselkedni: felelősséggel tanítani, tájékoztatni és szórakoztatni. A maradónak szánt szép szó – a József Attila-i értelemben vett irodalom – és a mai nappal elmúló időszerűség szolgálatába állított újságírás közt sokkal szorosabb a kapcsolat, mint ahogy a köztudatban elterjedt. Legjobb újságíróink mindmáig a költők, írók közül kerülnek ki, az írók közé sorolva az irodalom tudósait, sőt még a kritikuskat is.

Szabad Föld Könyv- és Lapkiadó Rt.
Budapest, 1998
200 oldal, 95 Ft

Annus József eredendően író; riporteri, szociográfusi érzékenységben nem szűkölködő novellista. Olyan elbeszélő, aki gyakran publicista szerepkörben is működik. Elődeit nehéz lenne felsorolni, mert sokan vannak attól fogva, hogy a honi újságírás járni tanul. (Nemcsak a népi írókat, hanem Kosztolányit, talán Illés Endrét, Galsai Pongrácot vagy Bertha Bulcsút is mesterének tekinti.) A magyar újságírás régóta járni tanul, de a gépkocsizás elterjedése óta mintha járni felejtene. Meg kell becsülni azokat a tollforgatókat, akik ma is azt vallják Móricz Zsigmondal, hogy *gyalogolni jó*. A lábnak sem árt, s az újságcikkek kifejezetten használ a gyaloglás. És a fapados vonat, hogy a költő-újságírótól, Sipos Gyulától vegyem kölcsön a szót. Azok az újságírók tudnak többet a világról, akik nem restek utána-járni a dolgoknak, s nemcsak a volán mögül vagy a telefondróton keresztül – meg a többi újságíró cikkeiből – tájékozódnak, hanem beülnek a fapados kupéba, hogy az Isten háta mögé is elzötyögjenek, s szóba elegyedjenek a naponta vonatozókkal. Az írások nem valamilyen vérforraló kalandoknak köszönhetik élményszerűségüket, hanem annak, hogy a gondolat az eleven tapasztalatból jön bennük a világra.

Nem kell szó szerint venni a szóképet: a gyaloglás, a fapadoson való utazgatás első sorban egy szemléletmódra utal. Olyan szemléletre, amely közlőről mutatja meg ország-világ dolgait, a kultúrát, az emberi sorsokat, szokásokat, a természeti és emberi környezetet, a testi-lelki szegényedést, gazdagodást, a közérdekű gondolatot. Ezt a szemléletet az emberi együttélés írott és íratlan szabályaiból születő erkölcsi érzék s az élet megbecsülése hatja át.

*

Történelmünk minden korszaka bővelkedik az izgalmakban, reményekben és tragédiákban, embert próbáló feladatokban. Lehet, hogy mégis ez az egy-másfél

évtized, amelyet most hagyunk magunk mögött, minden más évtizednél izgalmasabb, még a forradalomban és szabadságharcban kicsúcsosodó reformkort és a világháborúba, majd újabb forradalmakba torkolló századelőt is beleértve. Ennek a korszaknak nincsenek olyan hírneves hősei, mint az említett koroknak, de lehet, hogy korunk tollforgatói több esélyt kaptak vágyaik, reményeik megvalósulására, mint elődeik. A reménytelenség korszakaiban hősökre, lángelmékre volt szükség, akik a reményt a saját lelkükből tudták kivirágoztatni.

Korunk tollforgatóinak sincs könnyű dolguk, de szerencsésebbek: reménykedőbb időben élnek, mint apáik, nagyapáik. Aki ezeknek az éveknek, az évezred utolsó éveinek hű krónikása – és aki művészi erővel megáldott emlékiratírója, ábrázolója lesz –, az bizonyára számíthat az utókor érdeklődésére. Nincs közvetlen összefüggés a nagy idők és a nagy művek között, olykor a legsivatagosabb korban teremnek a legnagyobb művek. A nagy lehetőséget mégis a forrongó, alkotóerőtől duzzadó évtizedek kínálják föl a művészeknek. Az alkalmat meg kell ragadni. Hogy érdemes, annak bizonyítására 19. századi reformévtizedeinknél vagy a századelő polgárosodásánál is legendásabb példákat felhozhatok a nagyvilágból –, kínálkozik itt Periklész kora a drámaírók és képzőművészek óriásaival éppúgy, mint Augustusé, költőkkel gazdagon, vagy a Medicieké, festőkben, szobrászokban bővelkedően.

Nemcsak a csúcokra érdemes azonban tekintenünk. A részletek is fontosak. Hétköznapjaink épp olyan érdekesek a megörökítésre, mint a történelem sátoros ünnepei. A társadalom változása olyan tempóban megy véghez, hogy már észre sem vesszük a népszokások, az életformák átalakulását. Pedig elég, ha megtekintünk egy filmet, amely a hatvanas évek első felében készült Magyarországon, s a benne

látottakat összevetjük mai életkörülményeinkkel, hogy meggyőződünk róla: mennyire másképpen élünk és gondolkozunk, mint akkor. Nemcsak a női frizura vagy a férfiak haj- és szakállviselete változott meg látványosan, nemcsak azon csodálkozunk, hogy például Szabó István valamelyik filmjében (teszem azt, az Almodozások korában) alig egy-két gépkocsi lézeng a pesti utcán vagy a Duna-parton, hanem azon is, hogy hogyan szólnak és közelednek egymáshoz a férfiak és a nők, a gyerekek és az öregek, hogyan köszöntik egymást a járókelők (köszönnek-e még egyáltalán), milyenek a munkakerkölcsök és milyen a közmodor (*A fagyalt*).

A jószemű író azt is észreveszi, ami a nagy léptékű változások ellenére, mégsem változik, hanem megcsontosodottan, megátalkodottan ugyanolyan, mint két, három vagy négy évtizeddel korábban. A szegénység most is olyan fanyar illatú, az árvaság most is épp oly keserű, a védtelenség, a kiszolgáltatottság és a tudatlanság ugyanolyan fájdalmas, mint bármikor. A jószemű író jóhiszemű, de nem gyanútlan. Nem keresi, hanem észreveszi a gyarlóságokat. Nem azzal az elhatározással fordul az élet felé, hogy hibákra leljen, hanem hogy megmutassa és elválassza egymástól a jót meg a rosszat.

Annus József megfigyeli az állandót is a változásban, miközben látja, mi az, ami csak egy árnyalatnyival módosult az életvitelben, mégis sorsok fordulnak meg ettől a parányi elmozdulástól. Az apa már üzembe jár, de lelkében gazda maradt: szabadságát annyi háztáji munkával tölti el, amennyit csak egy tanyagazda bír elvégezni (*Apám szabadsága*). Az intézetben nevelkedő gyermek szemlélete most sem vidámabb, mint régen (*Rudi*), a tulajdonbirtoklás dühe és az irigység most is olyan elkeseredett, mint Káin idején (*Enyém!*). A háziállatok és a természetben élő lények magatartása ma is éppúgy párhuzamokat mutat az emberével, mint az ókori fabu-

lákban és a nép ajkán született állatmesékben, legyen bár szó a gyilkos harcra idomított kutyáról (*Cézár*), vagy a hibás helyzetfelismerésű harkályokról, melyek az áramkapcsoló dobozban zizegő áram zajforrását akarják csőrükkel kikopogtatni (*Küzdelem*).

Annus a független szemlélő pozíciójából szemlélődik, mégsem kívülálló. Számos írásában ő maga is jelen van, de inkább csak alkalmat szolgáltatva mások megnyilvánulásaira, mintsem önmagát mutogatva. Tud esztétaszemmel is szemlélődni, de ilyenkor sem tetszeleg, hanem sorsokat tanulmányoz – például az öregkori elárvulást (*Fekete pont*). Saját gyermekkorából vett történetei személyesebbek, igaz, de ezekben is olyan tapasztalatokat raktároz el, amelyek mindenkorra szólnak (*Kocsin*). Előfordul, hogy novellája a vele vagy a kisunokájával megtörtént esetet mondja el, de az emberi természetéről általában vonja le a tanulságot. Az udvaron, a lépcső tövében vadon nőtt juharcával megkísérelt és megghiúsult alku olyan belső küzdelmet fejez ki, amely az érdekegyeztetés más területein is gyakran megesis az emberrel. A természetet a magunk érdekei szerint próbáljuk alakítani, de törvényszerűségei ellenállnak, s vagy mi is alkalmazkodunk hozzá, vagy ő győz le minket; könnyen megbánhatjuk, ha mi próbáljuk őt leigázni (*Leszámolás*). A gyermekszáj-mondásokat megörökítő karcolatok annyiban többek familiáris anekdotánál, hogy van bennük valami kollektív reménység: a nagyapa személyes öröme vagy meghatottsága nemcsak az egyszem kedvencnek, hanem a közös jövőnek is szól (pl. *Csöppek, Altatom a gyereket, Ezerarcú*).

A szociográfusi érzékenység nem pusztán statisztikák állandó és változó mutatóit jelenti egy író munkájában. Annus József közelnézetben vizsgálja a szociológiai mozgást – azt például, hogy miként alakul ki pár év alatt egy folyóparton az új

üdülőtelep egy-két odaszokott, félnomád életet élő, majd tanyát ütő horgászpionír nyomán. A bódék helyét átveszik a beton-aljazatú lábasházak, közülük idővel kiemelkednek a kacsalábon forgó, újgazdag házikók. Az egyik ember csak leleményes, a másik rátarti, procc is; az egyik rászolgál a csettintő elismerésre, a másik a fejcsóválásra is. Annus magatartásmintákat vesz az életből, és véleményt formál róluk, noha nem szívesen háborog, nem botránkozik meg fölöslegesen. Nemcsak a fül-sértő emberszólást kerüli, a szokásosnál szerényebben ítélkezik. Megértőbb is, hatásosabb is így, mintha minden rosszul sikerült gesztusra, ízetlen viselkedésre próféciaikat dörögne. A régi, puritán prédikátorok felfogása nem idegen tőle, de a prédikálástól tartózkodik. Ő is a szegények és a lélekben egyszerűek (nem az együgyűek!) pártján áll, de tudja, hogy a hangosra sikeredett elmarasztalás hitelrontó. A puritánság és a purifikátorság közt nagy a különbség: az előbbi rokonszenves, az utóbbi nem.

Ma is nagy szükség van a szociális érzékenységre, talán még nagyobb, mint amikor ez volt a sikk, s ezt kérték számon az irodalmároktól, és jaj volt nekik, ha nem tudtak pedigret bizonyítani jobbágy ükapákkal, zsellér nagyapákkal, főként pedig hamis és ellenőrizhetetlen szövegekkel. Kellő szociális érzékenységgel régebben is meglátták az írók ezeket a különbségeket, s ennek leleplező ereje volt, mert a gazdagság álszenteskedéssel párosult. Ma látványosabb a különbség a gazdag és a szegény között, mint pár évtized-

del ezelőtt, s a felvágás is rájátszik erre. Nagyobb divat lett a szerzés, mint bármikor, de az emberséget most is számon lehet és kell kérni. Megérdemli a figyelmet a nyugdíjba vonuló falusi övönéni (*Délután*) csakúgy, mint a fölötteseinek kiszolgáltatott kiskatona, sőt a durva beszéd ellenére emberséges kiképzőtiszt is (*Árva honvéd*).

Annus József nemcsak a falu életét, történelmi léptékű változásait és megrögzöttségeit ismeri. Sok éven át szerkesztette a Tiszatájat, s a folyóirat gazdájaként is, íróként is, az írószövetség választmányi tagjaként is alkalma volt megismerkedni jónéhány jelentős íróval, olyanokkal, akik a műveltség s a közgondolkodás formálói lettek munkáikkal. Ceruzarajzok cím alá sorolta azokat az íróportréit, amelyekben Veres Péter, László Gyula, Féja Géza, Szilágyi Domokos és Illyés Gyula emberközeli vonásait örökíti meg. Egy-egy gesztusuk, mondásuk villanófényes gyorsfényképe lényegre tapintóbb, mint számos pályaképnek, műelemzésnek feltüntetett irodalmi dolgot. A szerző stílusa méltó a megrajzolt alakok emlékéhez: néhány könnyed vonallal már teljes értékű rajzot ad.

Az esszéértékű irodalmi arcképek nyomán emlékezetembe villan Rilke híres mondata: „Irtózatoss minden angyal”. A tényekre rádöbbenő igazmondásukban van valami könyörtelen. Markáns arcképekhez ez is hozzátartozik.

Alföldy Jenő

Empirizmustól a KONstruktivizmusig

ODORICS FERENC KÖNYVÉRŐL

Voltaképpen az irodalomtudományban a XX. század elején indult önálló fejlődésnek az irodalomelmélet, s ha az addig vele együtt jelentkező esztétikai kérdésektől többé-kevésbé függetlenedett is, számos olyan problémája maradt, amelyeket immár a XXI. századba érően is boncolgathat. Odorics Ferenc tanulmánykötete 1984 és 1993 között íródott, így maga a szerző már a tudománytörténetben véli elhelyeződni munkáját, illetőleg arra gondol, hogy az a gondolkodásmód, nézetrendszer, amellyel dolgozik, a jövőben érhet majd célba (Bevezető, 5). Szándéka szerint a strukturalizmustól a posztstrukturalizmusig vezető tudományelméleti utak magyarországi változatát mutatja be. A dolgozat első részében az irodalomtudományos elméletek leírását („re-konstruálását”) kívánja elvégezni a célból, hogy az eme elméletek közötti választásban segítse a döntést. A bemutatott tudományelméleti módszerrel a szerző könyve második részében már alkalmazásra vállalkozik, ennek során (mint írja) „egy új irodalomtudományos elmélet körvonalazását” adja:

„az úgynevezett konstruktivista irodalomtudomány konstruálásának vágyát”.

A Bevezető (5–7) után a kötet öt, számozatlan fejezetre, Függelékre, bibliográfiára, tárgy- és névmutatóra oszlik. Végül a szerző szakmai életrajza olvasható (161).

A tudományelméleti re-konstrukció* módszertani kerete című fejezet (9–34) Siegfried J. Schmidtnek és körének kidolgozásához köthető ún. empirikus irodalomtudomány-fogalomnak új paradigma voltát vizsgálja a szerző. Valamely új el-

* „A re-konstrukció re tagjának kurzív írásmódja a szóösszetétel ironikus olvasatát sugallja. A szó komoly olvasata [más ismeretelméleti hitvilágot feltételez]” – magyarázza a tanulmány szerző (6). Ennek kapcsán jegyezzük meg, hogy az a határozottan érvényesülő formalizáló törekvés, amely az egész kötetet jellemzi, bizonyos ellentétben van a tanulmányban használatos nyelvezettel. Ennek oka bizonyára főként az a tény, hogy a magyar irodalomtudományosság szaknyelve a nemzetközi szaknyelvből származó számos fogalmat nem tud magyarul megnevezni, vagy nem kereste meg eddigelé a megfelelőt. Effélékre gondolhatni: aspectblindness, diaphor, epiphor, kommunikát. Más esetekben a szerző bizonyos tudományos nyelv-zsargont használ. Ehhez sorolható a tipografikus megoldásokkal való élés (re-konstrukció, SZÖVEG), az olvasat szónak eredeti jelentésétől elütő – immár tíz évnél régebbi divatozása (1. R. L. G.: Magyar Nyelvőr 1981, 503; Büky László: Édes Anyanyelvünk 1987/4, 7) – használata, amely itt, a komoly olvasat esetében még a komoly-nak az ötvenes évek sajtójában és mozgalmi nyelvében kialakult szerepével is ötvöződik. – A monográfia nyelvhasználatát némely helyeken némi körülményeskedés is terheli.

Ictus Kiadó
Szeged, 1996
160 oldal, 380 Ft

méletnek paradigmává válási folyamatát három lépcsőben írja le – hasznosítva Thomas Kuhnnak a tudományos forradalmak szerkezetéről írott könyvét. Először csupán egy vagy néhány ember, majd a tudományos közösségnek a tárgyban érintett csoportja, végül a teljes tudományos közeg elfogadja az új elméletet (úE), így születik meg egy új paradigma. E folyamat, mondhatni, természetes; végbemenésének taglalása csupán azért tartható hasznosnak, mert az elméletet végül is elfogadó közösség tagjai magának a folyamatnak az ismeretében maguk is talán jobban meg tudják állapítani, éppen mely pontján állnak a paradigmává váló felfogásrendszerben. A tisztázást Odorics Ferenc a legitimizáló közösség fogalmának, a gyenge paradigma fogalmának (Kuhnnál: szakmai mátrix) kifejtésével, továbbá a legitimizáló közösséget is a paradigma fogalmába vonva az ún. erős paradigma terminusával, illetőleg értelmezésével segíti, alakítja. A felfogást érvényesítő tudományos közösség nélkül nincsen új paradigma, legfeljebb szinte azonnal régivé válik. (E kategóriákat a szerző különféle jelzetekkel látja el, úE, úP, rP stb., s formális alkalmazásmóddal, halmazrelációkkal é. i. t. dolgozik.)

Az empirikus irodalomtudományt leírni kívánó dolgozat a kijelentés-konceptió kapcsán, amelyet John D. Sneed és Wolfgang Stegmüller dolgozott ki, halmazelméleti meghatározások révén mutatja be, hogy strukturalista elméletfelfogású alapokon miként definiálható például a regény mint olyan: x rendelkezik K tulajdonsággal. Ennek alapján a „Németh László Gyász című műve regény” kijelentésmintával szemben a strukturális általánosítás: „regénynek tekinthetők mindazon irodalmi szövegek, melyekhez narratív struktúrát rendel egy irodalmi közösség[,] és értelmezése kiindulópontjául ezt a narratív struktúrát teszi meg” (20). Az efféle meghatározásban (állapítja meg

Odorics Ferenc) az entitás és az elmélet viszonya nincs rögzítve, mint a kijelentés-konceptióban. Az elgondolás empirikussága révén több mindent elmondhatunk az elmélet tárgyairól magának az elméletnek terminusai nélkül.

A paradigmává fejlődés a konstruktív funkcionalizmus révén segíthető. Peter Finke elgondolásai alapján Odorics Ferenc ismerteti azokat a mátrixokat, amelyek a paradigmaalakulást befolyásolják: koncepció-, politikusság-, teoretikusság-, funkcionalitás- és strukturális-mátrix.

Kuhn nyomán a szerző foglalkozik a paradigmán belül megoldhatatlan kérdésekkel, az anomáliákkal. Ha ezeknek száma nagyobb, mint amennyit a legitimizáló tudományos közösség el hajlandó fogadni, a paradigma érvénytelenedik. A lehetséges anomáliákat formalizálva és rendszerezve a Függelék tartalmazza (135–7). Az elméleteken belüli anomáliák összevetésével megmondható, hogy melyik elmélet a „jobb” – olvashatjuk (34). S a második fejezetben – Strukturalista és hermeneutikus anomáliák, 35–62 – meg is tárgyalja a kimutatható anomáliákat. – A jelentés-anomália tárgyalása során a beszédett-elméletre is kiter a tanulmányíró. Rámutat, hogy az „egymástól eltérő használati szabályokkal rendelkező” résznyelvek az „egységes” nyelveken belül található, vagyis valamely megnyilatkozás (s tegyük hozzá: valamely szövegmű) a reá érvényesnek tartható szabályokkal érthető meg. E kérdéskört időközben tüzetesen Kálmán C. György dolgozta föl Az irodalom mint beszédaktus című munkájában (Akadémiai K., Budapest. 1990).

A jelentés és az irodalmi szövegmű viszonyát Paul Ricoeur és Eric Donald Hirsch hermeneutikai nézeteivel, Hans-Georg Gadamer értelmezésméletével kísérli meg a szerző nem csupán bemutatni, hanem viszonylag egységes – használjuk a gadameri kifejezést – horizontra hozni.

Persze sem az adekvát-jelentés problémái, sem az interpretációs kérdések nem oldódnak meg, az értékelés-anomália, az intencionalitás-anomália, a történetiség-anomália tárgyalása ezt is mutatja. Így a következő, a harmadik rész: Az empirikus irodalomtudomány tudományterápiikus ereje (63–90) címével jelzi a további szándékot. Először az empirikus irodalomtudomány ismeretelméleti alapjait mutatja be a kötet: ez a radikális konstruktivizmus, melynek az autopoietikus rendszerek elmélete az alapja. Az autopoiezis az élőlények olyan anyagcseréje, melyet az jellemez: saját anyagaikat újra meg újra előállítják (önújjaépítés). Pszichológiai áttételezéssel az ilyen rendszer működési sajátosságainak alkalmazására épül az az ismeretelmélet, amely világmodelleket tételez fel, melyek a külvilág ingerei alapján konstruálódnak, vagyis nem a külvilágot építjük fel tudatunkban. A valóságot a megismerő konstruktumának tekinti a radikális konstruktivizmus.

A konstruktivista kommunikációelmélet egy mentális struktúrát tételez fel (ez az ún. kommunikát), amellyel a materiálisan is észlelhető kommunikációs eszközöz (a kommunikátbázishoz) jelentés rendelhető. E nézetre épül a konstruktivista nyelvelmélet, amely most már az irodalom szempontjából is használható. Nevezetesen: a szövegnek mint entitásnak nincsen tartalma, a jelentést egy cselekvő (értsd: az olvasó) rendeli hozzá a maga mentális struktúrájában. A szöveghez ilyenképp a jelentést bizonyos feltételek alapján lehet csak hozzárendelni. E feltételek: grafematikai, fonematikai, lexikai és szintaktikai természetűek.

A szöveg irodalmi entitásként csak a kommunikáttal ellátva az, ami – tartja a konstruktivista nézet, tehát ezzel a kommunikáttal együtt is vizsgálendő, a vizsgálat során pedig részévé válik vizsgálata tárgyának. Mindezért azután az irodalom-

történet maga is a nem-konzervatív irodalomtörténet-írásban az ún. irodalom-rendszer időbeli változásának vizsgálata, amely az írói, a cenzori, az olvasói, a kritikai kódok elemzésével jár.

Az utolsó fejezetben (A névadás kényszerítő gesztusa: konstruktivista irodalomtudomány, 91–103) a szerző az empirikus irodalomtudománynak nevezett elméletrendszert belső problémáinak lehető kiküszöbölése után konstruktivista irodalomtudomány elnevezéssel éltetné tovább, hogy növelje a paradigmává válás esélyét.

A kötetnek van egy *Applikáció: A metaforikus megértés elmélete* című része (104–34), amely az irodalmi befogadás cselekvésének részelméleteként szerepel. E tudomány már a *Literatúra* 1985/1–2. számában olvasható volt. Magának a metaforának értelmezését, a metaforikus szerkezet értelmezését, végül egy szövegvilágnak mint metaforának értelmezését taglalja. Egy Gion Nándor-regény adja az alappéldatárát. Odorics (bizonyos szakirodalmi háttérrel) egyes eseményeket is metaforikusnak tart („Gion regényének olvasása során metaforikusnak tartható az az esemény...” 123), egy verekedést például az 'erőszakosság' metaforikus kifejezéseként értelmez é. í. t. Az ilyenféle értelmezések természetesen már nem a metafora nyelvi és nyelvészeti kérdéseire tartoznak, ám kétségtelenül a megértéséhez.

Odorics Ferencnek – amint a már említett szakmai életrajz jelzi – jelen kötete egyetemi hallgató korából származó részével együtt az önálló kutatóvá válásnak bizonyítéka. Valószínű, hogy a tüzetesen megtárgyalt kérdéskör nem csak olvasóit, hanem önmagát is arról győzi meg, további kutatásai a problematikus kérdésekben bele fognak simulni a tudományos közvélemény horizontjába.

Büky László

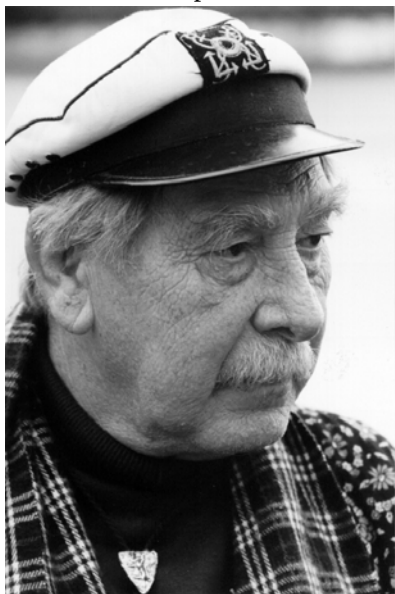
„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdését/felkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magáénak érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan helyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlbaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a bíres sort sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

„A régészet logikai játéknak tűnt”

BESZÉLGETÉS TROGMAYER OTTÓ MUZEOLÓGUSSAL

Trogmayer Ottónak, a szegedi Móra Ferenc Múzeum nyugalmazott igazgatójának egész pályafutása szorosan kötődik Szegedhez. A néhány éve Széchenyi-díjjal is kitüntetett kiváló muzeológus, régész ötvenes-hatvanas években végzett őskori ásatásai több történelmi kérdésben új eredményeket hoztak, a hetvenes években pedig pusztaszéri ásatásai jelentettek komoly szakmai sikert. A szegedi régészeti képzésbe is fiatalon bekapcsolódott: előbb óraadóként oktatott, majd a JATE 1989-től önállóvá vált régészeti tanszékének vezetője lett. A legnagyobb munkát mégis talán múzeumszervezőként végezte: 1970 januárjától 1997 októberi nyugállományba vonulásáig igazgatta a szegedi Móra Ferenc Múzeumot, és irányította a Csongrád megyei múzeumi hálózatot. Kitarása és következetessége nagyban hozzájárult, hogy létrejött az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark, sikerült restaurálni és méltóképp kiállítani a Feszty-körképet.

Tavaly nyáron a Magyarországért Alapítvány Magyar Örökség-díját vehette át, néhány hónapja pedig pályafutása elismeréseként a 120 éves Magyar Régészeti és Művészettörténelmi Társulat neki ítélte a magyar régészet atyjáról, Rómer Flórisról elnevezett emlékérmét. Trogmayer Ottóval szegedi múzeumi szobájában beszélgettünk.

– Gyermekkorát az ősi magyar kereskedővárosban, Komáromban töltötte, amelynek csak jobb parti részét ítélte Magyarországnak a trianoni békediktátum. Azokban az években mi befolyásolta pályaválasztását?

– Elsősorban a gimnázium, ahol kitűnőre érettségiztem, és amelynek végig jó tanulója, jó sportolója voltam. Egyikünk sem gondolta – sem édesapám, sem én –, hogy valamikor majd régész lesz belőlem. Apám orvost, mégpedig sebészt szeretett volna belőlem faragni, én pedig színész szerettem volna lenni. Abban bízva mentem az ELTE Bölcsészkarának magyar szakára, hogy

utána majd dramaturg leszek, és átszivárgok valamelyik színházhoz. Alapítója lettem az Egyetemi Színpadnak, ahol több szerepet is játszottam. Egyszer azonban évfolyamtársam, Bárdosi János – aki később etnográfusként a szombathelyi múzeum igazgatója lett – elcsalt László Gyula egyik régészeti előadására. 1951–52-ben már túl nehéz és zavaros dolognak tűnt az irodalom, akkoriban folyt a Déry-féle Felelet-vita, József Attila költészete is nemkívánatos volt. László Gyula professzor viszont legjobb formáját mutatta, bővöletes előadásokat tartott. Akkor még nem tudtam, hogy valaha festőművésznek készült, és tudományos munkássága mellett kiváló grafikus lett. Lenyűgözött, ahogyan egyszerre két kézzel két különböző ábrát rajzolt a táblára. A népvándorlás korának művészetéről beszélt, röpködtek előadásában az ismeretlen kifejezések. Akkor még fogalmam sem volt, mi a különbség a szkíták, a szittyák és az avarok között. Művészetének és tudományának lényege: a halott tárgyakba életet lehel, megmagyarázza funkciójukat, s azt, hogy mi miért van. Számomra akkor László Gyula előadásai alapján egy érdekes logikai játéknak tűnt a régészet: ki kell találni, melyik tárgy miért került a sírba. Kértem a tanulmányi osztálytól az áthelyezésemet a régész szakra, ami akkoriban nagyon nehezen ment. Végül megkaptam az engedélyt, és bár 59 kilóra fogytam – ma 95 vagyok –, a szükséges vizsgákat sikerült időre letennem. A magyar szakot leadtam, általános régész, azon belül ősrégész hallgató lettem, mivel László Gyula világos és vitathatatlanak tűnő előadásai alapján úgy hittem, a népvándorlás korával kapcsolatban már minden kérdés megoldódott.

– *Hogyan került 1956 nyarán a szegedi múzeumhoz?*

– Először Miskolcra irányítottak régész gyakornoknak, majd 1956. július 16-án „ideiglenesen” áthelyeztek a szegedi Móra Ferenc Múzeumba. Feleségemmel – aki könyvtárosi állást kapott – együtt jöttünk Szegedre. A múzeum igazgatója, Bálint Alajos – Lojzi bácsi – rögtön elvitt a tápé-lebői ásatáshoz, ahol még élt a Piros néni, akiről Móra is írt.

– *Az egyetemen László Gyula és Banner János professzoroktól milyen útravalót kapott?*

– Szerencsés helyzetben voltunk, mert összehasonlító néprajztól kezdve fényképezéstechnikáig, klasszika archeológiáig mindent oktattak. Az egyetemen tanultam meg, mi a blende, a mélység-élesség, ami később nagyon hasznos ismeretnek bizonyult, hiszen nem voltak fényképeszek a múzeumban, mindent magunknak kellett megcsinálnunk, és akkoriban nem a mai automata gépek voltak. Szemléletünk nem szűkült be tanulmányaink alapján a tárgyak tipológiai megismerésére, hanem technikai ismeretektől kezdve az afrikai népek vallástörténetéig mindenfélét tanultunk. A professzoraink mindig azt hangsúlyozták, ehhez a pályához a két legfontosabb tulajdonság: a szorgalom és a türelem. 1957 nyarán államvizsgáztam, és segédmuzeológusi kinevezést kaptam Szegeden. Ezután voltak olyan évek, amikor Csongrád és Békés megyében az idős kollégák mellett én voltam az egyetlen mozgásképes régész. Minthogy általános régész voltam, nem válogathattam, hogy avar falut vagy őskori telepet tárook fel. Télenyáron, esőben, hidegben menni kellett, ha küldtek. Ezekben az években a terepen végzett munkák hozták meg a sikert. Hiába tanulta meg az ember az egyetemen vagy a Nemzeti Múzeumban töltött nyári gyakorlaton, hogy néz ki egy szarmata edény, a tudás igazi próbája a mezőn vagy Józsi bácsi tanyáján volt, amikor kapásból meg kellett határozni egy-egy lelet korát. Ha ott tévedett valaki, akkor lejáratta magát az egész nagytájbán. Az első évek kutatásai alapján 1962 januárjában Summa cum laude minősítéssel védtem meg az „Adatok a magyar Dél-Alföld késő bronzkorához” című böl-

csészdoktori értekezésemet. Azokban az években sok-sok hónapot töltöttünk terepen, mai szemmel nomád körülmények között dolgozva. Nem Land Roverekkel, hanem gyalog, biciklivel jártunk ki. A diploma után 11 évvel, 1968-ban kandidáltam – „A Dél-Alföld korai neolitikumának fő kérdései” címmel védtem meg értekezésemet –, ami a szakmában nagy dolognak számított.

– *Választotta Szegedet, vagy kényszerűségből maradt a városban?*

– Akkoriban egészen más világ volt, másként vetődtek fel ezek a kérdések. Az 1956-os forradalom idején sok régész disszidált. Mi is elindultunk a feleségemmel, ám útközben betértünk a szüleinkhez, akik zokogva hallgatták tervünket, ezért inkább visszajöttünk. Pedig romantikus kalandvágy élt bennünk; a folyóiratokból láttuk, hogy Nyugaton milyen nagy lehetőségek vannak a szakmában. Maradásunkban az is közrejátszott, hogy megszerettük Szegedet. Itt rendkívül jószívűek az emberek. Amikor ide kerültünk a feleségemmel, alig volt pár forintunk, mert nem számítottunk arra, hogy csak az első hónap után kapjuk meg a fizetésünket. Mindenben spórolnunk kellett. Emlékszem, amikor bementem a Kárász-házban működő közértbe, és kértem tíz deka sót, az eladó nagy csodálkozó szemmel nézett rám, majd felhasított egy zacskót, kivett belőle tíz dekányit, s azt mondta, vigyem csak. Meglepődtem, hogy nem kellett fizetnem. Azt hihette, csóró egyetemista vagyok. Ilyesmi Pesten elképzelhetetlen lett volna. Barátságos, patriarchális világ volt akkoriban Szegeden. Egyedül a város lassúsága zavart. „Majd möglássuk” – ezt mondták leggyakrabban.

– *A forradalom után egy zászlót rejtegetett a múzeumban...*

– Dienes István kollégámmal 1956 novemberében nekiláttunk, hogy összegyűjtsük a múzeum számára a forradalom emlékeit. Ismerőseinktől, barátainktól hallottuk, hogy a Kendergyár irodájában őriznek egy forradalmi zászlót, amelyen még az egyik munkás vére is rajta van. Nem lehetett tudni, Schwarcz Lajosé-e – mint ahogyan a legenda tartja –, vagy valamelyik sebesülté. A zászló összegöngyölvé állt az egyik iroda sarkában, s első szóra odaadták. Már itt álltak az orosz tankok a hídfőnél, köztük hoztuk át a Sztálin-képre festett Kossuth-címeres képet a színházból, rengeteg röpcédulát, mindent, amihez hozzá lehetett férni. Elmentünk Gryneusz Tamás orvostanhallgatóhoz – kiváló pszichiáter lett később –, a MEFESZ egyik szegedi vezetőjéhez is, aki a szerb parókián lakott albérletben, hátha akad nála még valami. Tamás lecsavarta a néprádiója hátulját, s kivett belőle egy iratcsomót, amelyben a szegedi MEFESZ működésével kapcsolatos dokumentumok voltak. Nekünk adta. Pár óra múlva mentek érte, szerencsére már nem találtak nála semmit. Ezeket a relikviákat, dokumentumokat bezártuk a múzeum páncélszekrényébe. Nem vertük nagy dobra, hogy ott vannak. Csak hosszú évek múlva, szép lassan váltak leltári tárgyakká. Attól tartottunk, hogy az elhárítás elviszi és megsemmisíti őket, bennünket pedig lecsuknak.

– *A szegedi szakmai sikerek után sohasem akart Budapestre kerülni?*

– A Nemzeti Múzeum a mi szemünkben – mint az Olymposz a görögöknek – egy nagy szent hely volt. Azt hittük, hogy aki oda bekerült, az már eleve borzasztóan nagy tudású szakember lehet. Később jöttem rá, hogy a szék nem biztos, hogy értelmet, emberséget is adott... 1958-tól a hatvanas évek végéig minden hónapban találkozókat tartottunk barátaimmal Budapesten, a Veress Pálné utcai Bajtárs vendéglőben. Kortársaimmal – akik közül sokan neves szakemberek, akadémikusok lettek – megvittattuk a világ dolgait. Ott döbbsentem rá, hogy sok budapesti kollégának szerencsés

esetben is évente legfeljebb egy ásatás adatik meg. Már egy helyszíni szemlétől is boldogok voltak, mert legalább kitehették a lábukat a Nemzeti Múzeumból. Nálunk pedig – miután 1963-ban létrejött a megyei múzeumi szervezet – szinte korlátlan lehetőségek adódtak. 19 kis „grófság” alakult, ahol vidéki pályatársaim szinte mindannyian nagy dolgokat alkothattak. Például a csodálatos somogyvári román kori apátság, a balácai római kori villa vagy a szabolcsi földvár feltárását nem lehetett volna a megyék támogatása nélkül megcsinálni. A Nemzeti Múzeum és a minisztérium nem tudott hozzá pénzt adni. A megyei tanácsok ügyesen „rókáskodtak”: olyan feladatra kértek támogatást, ami nem létezett, s a kapott pénzt másra tudták fordítani. Opusztaszerből semmi sem lett volna a Csongrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága nélkül. Mindezek fényében érthető, hogy irigységünk hamar elpárolgott a fővárosi kollégákkal szemben. Az egyetemekkel szemben is, hiszen azok is a megyei múzeumokhoz jártak tarhálni, azaz ásatási lehetőségekért könyörögni oktatóik számára.

– *A régész munkájában mennyi múlik a szerencsén?*

– Nagyon sok, hiszen angol típusú módszeres feltáró munkára a leletekben roppant gazdag Magyarországon sohasem volt elegendő pénz. Persze a keresésnek van bizonyos logikája is. A feleségem nemrégiben elvesztette a kertben a nyaralónk kulcsát. Hiába kereste, nem találta. Végiggondoltam, mit csinált aznap, kimentem, és végigjártam azt az utat, amit a kertben megtett. Azon a helyen, ahová a gáz dobtá, megtaláltam a kulcsot. Persze szerencse is kell ahhoz, hogy egy nagy kertben megtaláljak egy kulcsot, de talán gögyi is: tudni kell, hol érdemes keresni. Ugyanez vonatkozik a régészeti leletekre is. Vannak, akik egész életükben mint az igavonó barom, módszeresen, szorgalmasan dolgoznak, és alig találnak valamit. Ugyanakkor vannak, akiknek úgy mond szerencséjük van, és minden arannyá válik a kezükben. A régészeknek két típusa van: az egyik csak elméleti szakember, nincs terepgyakorlata; ha feltárna egy temetőt, elás a sírok mellett. A másikonak „jó orra” van hozzá, hogy mindent megtaláljon... Magyarország geopolitikai helyzete miatt mindig útkeresztvező volt a történelemben, ezért hallatlanul gazdag régészeti leletekben, minden nép itthagya a nyomát. Furcsa dolog: lehet, hogy az a nép, amelyik csak 25 esztendő telt a Kárpát-medencében, több emléket hagyott maga után, mint amelyik 200 évig élt itt. Kelet és nyugat, észak és dél határa valahol itt van Kecskemét, Szeged környékén.

– *Jó barátság fűzte a kiváló szegedi néprajztudóshoz, Bálint Sándorhoz...*

– Amikor Szegedre kerültem, halvány fogalmam nem volt arról, ki az a Bálint Sándor. Amikor bemutattak neki, az volt az első kérdése: „Édös lelköm, mit láttál a Szovjetunióban?” Mondtam neki, én Komarno kivételével sohasem jártam még külföldön. Erre erősködött, hogy megírta az újság. Elővették a Délmagyarország cikkét, amiben valóban az volt olvasható, hogy a szegedi múzeumhoz került egy fiatal régész, aki a Szovjetunióban végzett. Kiderült, hogy az egyik kollégám vicce volt. Bálint Sándor éveken át bejárt hozzánk a múzeumba, sok mindent kérdeztem tőle. Apró javításokat csináltam a lakásában, például megszereltem a villanykapcsolóját. Szelidséget, türelmet és szorgalmat tanulhattam tőle. 1965-ben elmentem a perének egyik tárgyalására, mert kíváncsi voltam, mivel is vádolják. Nem lettem sokkal okosabb. Biztos volt benne, hogy felmentik. Ha nincs mögötte Ortutay Gyula, Erdei Ferenc és még néhányan, akkor bizony kemény börtönövekre ítélték volna. Természetére jellemző, hogy amikor megkérdeztem tőle, ki jelentette föl, ki csinálta a koncepciót, azt válaszolta: „Édös lelköm, nem akarok én senkinek bajt okozni.” A szilencium után – akkor már múze-

umigazgató voltam – én mondtam neki, hogy adjuk ki a Szögedi nemzet című három-ezer oldalas munkáját. Szereztünk rá pénzt, Ortutayval lektoráltattuk, aki akkor már nagyon beteg volt. Amikor megjelent az első kötet, Bálint Sándor könnyezve mondta: „Edös lelköm, ha kész lösz, bürgét vágunk!” Anatómus barátaimmal segítettünk neki kipróbálni, hogy lehet a dudafejhez dudabőrt csinálni. Megnyuvasztottak egy kísérleti kutyát, annak a bőrért használták fel. Ahogy a népi rigmus mondta: „Ottan élnek a nagy kutyák, abból lesznek a jó dudák...” Amikor szegény Sándor bácsi meghalt, engem kértek meg, hogy a város nevében köszönjek el tőle, amihez akkor külön párt-engedélyt kellett kérnem. Az alsóvárosi temetőben búcsúztattuk, Lékai László bíboros, esztergomi érsek és sok püspök jelenlétében. A temetés szinte néma demonstrációvá vált. Tapintható volt a félelem.

– *Fiatalon, már 1965-től bekapcsolódott a József Attila Tudományegyetemen folyó régészsképzésbe, előbb mint óraadó, majd később mint az önálló régészeti tanszék vezetője. Már az egyetemi évek alatt meg lehet ítélni, hogy melyik hallgatóból lesz jó régész?*

– Nehéz megítélni, mert más tulajdonságok jellemzik az ásató, és más az elméleti régészt. Persze az lenne a szerencsés, ha nem válna szét a kettő. Minden régész munkájában nagyon fontos, hogy saját tévedéseit legyen ereje korrigálni. Tempora mutantur et nos mutamur in illis – ez nagyon igaz. Ha valaki egyetemistaként szolgálatkész, udvarias, nem biztos, hogy középkorúként is az marad. Lehet, hogy egy agresszív, kiállhatatlan alak lesz belőle. Ez persze fordítva is igaz. Sok tanítványomból lett kiváló, nagyszerű régész, de olyanok is akadnak, akik nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket.

– *A szegedi régészsképzés tud konkurálni a budapestivel?*

– Amikor a hetvenes évek közepétől volt hallgatónk az ország különböző múzeumaiban dolgozni kezdtek, elhangzott egy országos régészeti bizottsági ülésen, hogy a Szegeden végzett régészek jók, megbízható tudással rendelkeznek, ugyanakkor nem „tudóstojásként” jönnek ki az egyetemről. Nálunk mindig „rideg régésztartás” folyt, mindenki megkapta a lehetőséget arra, hogy a terepmunkából tudományos eredményeket szűrjön le. Mindenkinek kötelező volt terepmunkából csinálni a szakdolgozatát. Megkapták azt az általános elméleti alapképzést, amire egy alföldön dolgozó régésznek szüksége van; ugyanakkor olyan terepgyakorlatot kaptak, amire Budapesten nem volt lehetőség.

– *Több mint negyedszázadon át volt a Móra Ferenc Múzeum igazgatója, ásatásokat vezetett, oktatott, tudományos publikációkat készített. Melyik volt ezek közül a legfontosabb?*

– A hatvanas évek vége és a hetvenes évek eleje tudományos szempontból nagyon termékeny időszak volt számomra. Amikor múzeumigazgató lettem, egyre nőttek az adminisztratív, menedzseri feladataim, s ezzel párhuzamosan visszaesett a tudományos tevékenységem. A sors is közrejátszott ebben: magánéleti problémák, válás. Következő meghatározó korszakom a pusztaszeri ásatással és az emlékparkkal összefüggő munkák megszervezése volt. Ma már ezeket tanítványaim viszik tovább. Az utóbbi évek újra fellendülést hoztak a tudományos munka szempontjából, a sok tapasztalatot, megfigyelést most tudom összegezni.

– *Egyik megálmodójaként mennyire elégedett ma az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark működésével, fejlődésével?*

- Az emlékparkot üzemeltető közhasznú társaság megértette, hogy nemcsak a Feszty-körképre kell figyelni, hanem az emlékpark egészére. Ezt jelezte például tavaly nyáron a Hunniális megrendezése, amelynek programjában a tudományos ülészsaktól a lovasbemutatón keresztül a rockoratóriumig sok minden helyet kapott. A Hunniális hagyománnyá válhat, idén is megrendezték. Azt hiszem, kell még néhány év, amíg az emberek megértik, mit jelent az, hogy Ópusztaszer egy nagy nemzeti zarándokhely. Az emlékpark területén folytatódik az ásás, a tervek között szerepel egy kápolna, egy lóváltó fogadó felépítése is. Szeretném, ha létrejöhetne az a kiállítás is, ami a szívem csücske: a Magyar Szellemi Pantheon, amely azoknak a magyar feltalálóknak állít majd emléket, akik a technika területén valamilyen kimagasló dologgal járultak hozzá az emberiség fejlődéséhez. Kandó Kálmán, Irinyi János, Jedlik Ányos, Gábor Dénes, Kármán Tódor olyan dolgokat, eszközöket adtak az emberiségnek, amelyeket a mindennapokban használunk. A rotunda harmadik szintjén 19 jelenetből áll majd ez az állandó kiállítás. Ezek a feltalálók, tudósok megérdemlik, hogy az emléküket megőrizzük. Nemcsak a gyerekek, hanem a felnőttek nagy része sem tudja, hogy a kontaktlencsét, a televíziót, a torpedót, a helikoptert és a golyóstollat is magyar ember találta fel. A kiállítás a beszélőgépet megalkotó Kempelen Farkas jelenetével kezdődne, aki bemutatja a sakkozógépet Mária Teréziának és udvarhölgyének.

- *Néhány évvel ezelőtt többen nemzeti Disneylandként emlegették Ópusztaszert; mára mintha szelídült volna a róla folyó vita...*

- Úgy vélem, a látogatók egyértelműen voksoltak. Az emberek – sokszor hosszú, fáradsztó utazás után – ámulva jönnek ki a Feszty-körkép bemutatóterméből. Örömhír, hogy a park közvetlen környéke is méltó lesz egy nemzeti zarándokhelyhez, mert a Környezetvédelmi Hivatal és az Erdőrendezőség földterületeket vásárolt a környékén, amelyeket erdősíteni kíván. Remélem, tíz év múlva gyönyörű erdőség veszi majd körül az emlékparkot, amely lassan továbbfejlődik, és valóban egy olyan hely lesz, ahová életében egyszer minden magyarnak érdemes ellátogatnia. Nagyon szeretném, ha végre hivatalosan is nemzeti emlékhellyé nyilvánítanák. Megérdemelné! Igaza volt Erdei Ferencnek, aki arra hívta fel a figyelmet: szinte mindenütt vesztettünk, de ez az a hely, ahol kétszer is győztünk. Erre érdemes emlékeznünk!

- *Tapasztalatai szerint külföldön hogyan működnek az ópusztaszerihez hasonló emlékhelyek?*

- Két szélsőséges példa: Waterloo és Borogyino. Mindenki tudja, hogy a waterlooi csatát a szövetségesek nyerték meg, mégis Napóleonnak áll ott a szobra. A csata helyszíne egyszerre emlékhelye a franciáknak, a vallonoknak, a flamandoknak, a poroszoknak – tulajdonképpen egész Nyugat-Európának. A borogyinói csatában Napóleon győzött, utána elfoglalta Moszkvát, mégis a csata helyszíne ma egy nagy diadalmi emlékhely az oroszok számára, ahol az derül ki, hogy a vesztes volt a győztes... Meggyőződésem, nekünk nem Muhi, Mohács vagy Szigetvár kell legyen a legfontosabb nemzeti emlékhelyünk, hiszen ezek inkább a nemzeti tragédiák színhelyei. Anonymus idején, 1200-ban úgy tartották, honfoglaló őseink Pusztaszeren ejtették szerét az ország egész dolgának. Amíg ezt nem tudjuk megcáfolni, addig nincs jogunk kételkedni benne. Hiszek abban, hogy a hely szelleme kötelez, és ez érződik Ópusztaszeren.

- *Nem vonja el a látogatókat az emlékpark a megye többi múzeumától?*

– Országosan csökken a múzeumok látogatottsága, s ez 1985 óta folyamatos trend. Egykor évente 20 millió látogatója volt a magyarországi múzeumoknak, ma ennek a látogatószámnak a felét sem érjük el. A benzinárak emelkedése miatt a tömeges családi turizmus gyakorlatilag megszűnt. Egy átlagos magyar család nem engedheti meg magának, hogy havonta egyszer nagyobb autós kirándulást tegyen. Régen a diákok évente kétszer is osztálykirándulásra mentek, ma legfeljebb két évente egyszer kerül rá sor. Interneten is meg lehet persze nézni a debreceni nagytemplomot, de a helyszínen egészen más élményt jelent. Úgy érzem, Ópusztaszer nem vesz el a többi múzeumtól látogatókat. Aki Szegedet jön megnézni, az a Móra Ferenc Múzeumba is betér. Nálunk vannak az ország legkorszerűbb kísérleti kiállításai, a természetrajztól a régészetig mindegyik különleges atmoszférájú. Régészeti kiállításunk nemcsak az országban, hanem jószerevel Európában is egyedülálló: bemutatja az eredeti lelet mellett azt is, milyen volt akkor, amikor készítették. Ugyanis a régészeti kiállítások szomorúsága, hogy a rozsdás szablyából a legtöbb látogató nem nézi ki, hogy az egy csillogó acélfegyver volt. Mi egymás mellett mutatjuk be: ilyen volt – ilyen lett.

– *Milyen állapotban van ma a magyar régészet?*

– A magyar régészet nagy felvirágzása 1963-tól a nyolcvanas évekig tartott; ma erősen stagnál. Nem szeretnék politizálni, de el kell mondanom: súlyos hiba volt az Antall-kormánytól, s személyesen Antall Józseftől, hogy a magyar műkincsállományt két részre osztotta. Az egyik része állami tulajdon, a másik önkormányzati tulajdon lett. Ez szinte azt jelentette, hogy első- és másodosztályú gyűjtemények lettek. Persze megkapják a fejkvótát a közgyűlések, ám messze nem azt az összeget, ami valódi állami támogatást jelentene. Ilyenképpen születnek ugyan monográfiák, vannak ugyan ásatások, de az elmúlt 8–10 évben már nem olyan szintűek, mint korábban. Az egész magyar múzeumügy ha még nem is zuhanórepülésben, de mélyrepülésben, jóval lehetőségei alatt van.

– *Az autópálya-építkezések segíthetik a régészeti feltárómunkát?*

– Hiba csak erre számítani. Ha meggondoljuk, elég kevés megyét érintenek jelenleg ezek a munkálatok. Mi lesz abban a pillanatban, ha az építkezések befejeződnek? Több száz régészt, több száz technikust kell utcára tenni. Maga a törvény rossz! Ami a földből előkerül, az az állam tulajdona. Mit csinál vele? Odaadja a közgyűléseknek, hogy restaurálják, raktározzák. Az ásatásokra sem az állam adja a pénzt. Súlyos félreértések történtek ebben a kérdésben a kilencvenes évek legelején, s a most életbe lépő új törvény sem korrigálja ezeket. Egyetlen előnye – ennek a módosításnak én is élharcosa voltam –, hogy komolyabban, akár 3–5 év börtönnel is szankcionálja az illegális ásatásokat. Ha ez korábban is így lett volna, talán nem lenne most Seuso-ügy. Amióta ellehetetlenítették a korábban jól megszervezett, és financiálisan megfelelően alátámasztott megyei múzeumi szervezeteket, azóta a magyar múzeumügy úgy düledezik, mint egy ház, amelynek kihúzták az alapjait. Ez nem a közgyűlések hibája, hanem a diletáns törvényeké.

– *Ha megfelelő anyagi fedezet lenne rá, milyen régészeti kutatásokat végeztetne el?*

– Nehéz lenne a rengeteg feladat közül választani. A barbarikumi római úthálózat, az átkelőhelyek kutatása roppant fontos lenne. Szívügyem az alföldi halmok megmentése, ugyanis örült agronómusoknak az a mániájuk, hogy legyalulják. Németországi példára szerettem volna elérni, hogy ezeket a halmokat kivonják a művelés alól és er-

dóítsék. Nem sikerült, mert nem volt hozzá elegendő pénz. A természetvédők partnereink lennének egy ilyen programban, hiszen az erdősített halmok természetes élőhelyet jelenthetnének sokféle védett madár számára.

- Ugyan 1997. október 1-jén nyugállományba vonult, mégsem szakadt el a várostól és a tudományos munkától...

- Szegedi maradtam, de háromlaki életet folytatok: a nyár nagy részét Fonyódon töltöm horgászattal, kertészkedéssel, utazgatással. Ősztől tavaszig Budapesten élek, közben a szegedi egyetemen is oktatok. Mindhárom támaszponton sokat írok. Ha akad olyan ásatás, ahová meghívnak, amennyire egészségem, fizikai és szellemi erőm engedi, boldogan közreműködök.

Hollósi Zolt

Velencei Karnevál

1998 jún. 8.

*Olvasz Szavjinalt is a Tiszatáj-
nak. Példét /készenek/*

SCHÉNER MIHÁLY: VELENCEI KARNEVÁL

Szerkesztői asztal

Szerzőink, barátaink, olvasóink közül sokan ajánlották föl személyi jövedelemadójuk egy százalékát a Tiszatáj Alapítvány javára. Köszönjük támogatásukat!

*

Októberi számunk diákmellékletével (Kelemen Zoltán elemzéseivel) a százhusz éve született és hatvanöt évvel ezelőtt meghalt Krúdy Gyulára emlékezünk.

*

Néhány szerzőnkről. KRISTÓ GYULA az MTA levelező tagja, a szegedi egyetem tanszékvezető professzora. PINTÉR LAJOS költő, a kecskeméti Forrás szerkesztője. KOVÁCS ISTVÁN költő, történész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára. H. NAGY PÉTER az Iskolakultúra szerkesztője, PhD-hallgató. KELEMEN ZOLTÁN a JATE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének tanársegéde.

Novemberi számunk tartalmából:

TANDORI DEZSŐ, ORBÁN JÁNOS DÉNES, FEKETE VINCE versei
HÁSZ RÓBERT, PODMANICZKY SZILÁRD, ZALÁN TIBOR prózája
SÁNDOR IVÁN esszéje
Beszélgetés *Huszár Lajos* zeneszerzővel
Diákmelléklet: Tverdota György *József Attiláról*

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

1998. OKTÓBER

54. SZÁM

KELEMEN ZOLTÁN

Krúdy Gyula „királyregényei”

Az öregedés dokumentumai

1918-ban leköszönt a trónról az utolsó magyar király, Habsburg Károly, aki IV. Károly néven uralkodott népein két évig. Évezredes államforma és életrend látszott megszűnni néhány nap leforgása alatt. A változás jelei azonban már jóval azelőtt jelentkeztek. Nem abban a pillanatban, hogy a nagy Habsburg császárt és királyt, I. Ferenc Józsefet a bécsi Szent István dómban felravatalozták. Nagyon kevesen tudtak olvasni a jelekben, és az is megeshetett, hogy csak a század húszas éveire, esetleg sokkal később derült ki: néhány szemtanú pontosan látta az eseményeket. Talán azokkal a portrékkal kapcsolatban is ezt lehet elmondani, melyeket Krúdy Gyula 1925 és 1927 között vázolt föl a Habsburg dinasztia utolsó uralkodóiról és udvartartásukról.

Szörényi László *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy műveiben* című tanulmányában már megvilágította azt az ellentmondásos viszonyt, mely Krúdyt Bécshez fűzte. Ezúttal azt a néhány portrét vesszük szemügyre, melyeket Krúdy az említett időben készített. Már az első arcképvázlat jelzi, hogy Krúdy ezúttal a szó nemes értelmében vett publicisztikai hangnemet üt meg, és a finom iróniával átitatott, állásfoglalás nélküli adomákból kibomló rajz már-már olyan mértékben dokumentatív, hogy egyes esetekben (*Ottó gyermekése, Ottó, avagy egy gyermek emléke*) már alig-alig érthető: miért is mondja el történetét a narrátor. Bár az ódon templomi falak és az évszázados nemesi öltözetek között állandóan kísért a dicső múlt, gyakori az utalás a szerző által éppen 1926-ban írni kezdett regénytrilógia korára (a *Királyregényeket* 1926-ban kezdte írni, és 1930-ban fejezte be), maga a történelem és általa a riporter pon-

KRÚDY GYULA
(1878–1933)

Krúdy Habsburg-írásai patriarchális szellemet sugallnak. Olyan intim dolgokat árulnak el az uralkodóház hétköznapjaiból, melyeket csak a családtagok tudhatnak. A szövegek mégsem ízléstelen pletykák, mivel a „dokumentumok” közlésével egyúttal azt a benyomást keltik: a Habsburg-birodalom egy nagy család volt, középpontjában a mindenható apával, az öreg, bölcs császárral...

tossággal rögzített tények ironizálnak a Habsburgok daliás idejének felidézésével. A két kor kitüntetett szerepe azonban visszavonhatatlanná teszi: a *Királyregények* kora a dinasztia felemelkedését, az apró portrék pedig az alkonyt mutatják.

Krúdy feltűnően ragaszkodott Tacitus „sine ira et studio” elvéhez, és ez a törekvés a gyűjtemény összes darabjára vonatkozik, *Az utolsó negyvennyolcas honvéd: Fejérváry Géza. I. Ferenc József barátja* címűre is, jóllehet annak fontos szereplője egy bizonyos idősebb Krúdy Gyula, aki alatt komáromi kapitány korában felrobbant a puskaporos hordó, de ő egy kis pörkölődéssel megúsza... Legendák, mendemondák és anekdoták esetében meglepő, hogy objektivitást emlegetünk.

A portrék között alig akad klasszikus „riport”, a Habsburg-ház szerelmi és gálás ügyeiről vagy a vidéki magyar nemesség furcsa szórakozásairól szóló elbeszélések semmiképpen sem nevezhetők annak. Rudolf királyfi szerencsétlen életének eseményei pedig még a Monarchia összeomlása előtt a detektívregényekkel kombinált legendák homályába vesztek. Krúdy objektivitása nem a tényszerűségben rejlik, hanem a hallgattassék meg mindegyik fél elvének alkalmazásában. Megkísérli, hogy a különféle véleményeket mind összegyűjtse és híradó – közleményszerűen az olvasó elé tárja. Az olvasóra vár azután, hogy saját használatú igazságát e történetekből kibogozza, már ahol ezt lehet (az 1914-ből keletkezett *Franz főherceg* című novella, mely tagja ugyan a Barta András szerkesztette gyűjteményes kötetnek, de stílusában eltér az általam vizsgált portréktól, úgy végződik, hogy a szövevényes történetből szinte minden homályban marad az olvasó előtt, bár a narrátor minden eszközzel igyekszik tájékoztatni őt...).

Szörényi László tanulmányából kitűnik, hogy Krúdy írásművészetére a nemzeti létet illető dilemma tett jelentős hatást. Ezt a politikusként, publicistaként egyaránt jelentős, bár meg nem értett Szemere Miklós hatásának tudja be, s az általa feltárt tényanyag, valamint a Krúdy-szövegek olvasata egyértelműen ezt támasztja alá. Az elfogultatlanságra való törekvés ezek szerint betudható az eredendő bizonytalanságnak, mely ezt a történelemszemléletet jellemezte. Az utolsó Habsburg-portrék esetében, azt hiszem, mégis másról van szó. Egyrészt arról a keresetlen és független szellemben fogant újságírói hangvételről, mely szárazon tudósít és hagyja, hogy az ünnepségen (legyen az koronázás vagy temetés) felvonuló díszmagyarok enumerációja vagy az öreg Ferenc József kedvtelése maguktól váljanak ironikussá. Ugyanez a finom humor lengi be Rudolf-Rezső tragédiáját – a számtalan magyarázat és egyetlen igaz történet kavalkádjában eltűnik a valóban megtörtént gyilkosság, sőt szegény trónörökös alakja is – és szerencsétlen sorsú édesanyjának históriája is. Másrészt a narrátor magát a riporter-tudósítói magatartást és életmódot is parodizálja. Erre legjellegzetesebb példa az *I. Ferenc József. Európa legelső gavallérja* című portréban található, ahol Krúdy – a többi között – I. F. J. az újságírókhoz való viszonyáról is megemlékezik. A portrék hangsúlyozottan a mindentudó vagy mindent tudni akaró elbeszélő szemszögéből készültek (ez újfent paradox, ha figyelembe vesszük a leplezetlen ironikusságot), olyan nézőpontból, mely az eseményekhez képest csakis belső lehet. Ugyanakkor az író hangsúlyozza kívülállását, a narrációban és a szöveg szerkesztésében, tagolásában egyaránt. Apró részekre szedi szét a portrékat, különösen az említett, I. Ferenc Józseffel foglalkozó szövegre jellemző ez. Bár valóban mindent megpróbál elmondani témájával kapcsolatban, mégis többször utal magára az elbeszélés, tudósítás, az emlékek megőrzése tökéletességének vágyára: „Kísértetnek kellene lenni Budán, a Várhegyen, hogy mindent pontosan elmondhatnék róla... [...] Szeretném elmondani a fiamnak vagy egyéb maradékomnak, hogyan emlékezünk mi, elhalványuló, tizenkilencedik századbeli magyarok F. J.-re,

[...] A termetéről annyi mondanivalóm lenne, mint egy udvari fotográfusnak. [...] Ha már belekezdünk?” Ez a kívülről és mégis bennfentes tudás, bizonytalankodó pontosság (feltételes módú ígék használata) származtatható abból a tényből is, hogy a magyarok királya Habsburg császár is volt, nem magyar nemesi család sarja, a birodalom fővárosa pedig bármennyire rokonszenvesen családias is, mégsem magyar földön terül el. Ez a kint-bent, külföld-haza kettősség is elbizonytalanító tényező lehetett a kortárs számára.

Annak ismeretében, hogy Krúdy olvasta Lénárd Jenő 1913-ban megjelent *Dhammó* című könyvét (erre utal a többi közt az *Őszi utazások a vörös postakocsin* című regény zárolata), s valamelyest jártas volt a buddhista tanokban, új megvilágításba kerülnek a Habsburg-portrék. Rezeda Kázmér szavait idézem: „a legtöbb férfi negyvenedik esztendeje közeledtével buddhista lesz. Ne paráználkodj! – mondja hitvallásom harmadik parancsolata. Csak az eszelős öregek nem tartják meg e szabályt.” Előzőleg arról beszélt a megtért hírlapíró, hogy fiatalabb korában már megérintette egyszer ez a keleti tan, de akkor még éretlen volt ahhoz, hogy befogadhassa a békés lemondás és rezignáció tanát.

Ez a fajta békés lemondás, fájdalommentes emlékezés, rezignált humor jellemzi Krúdy Habsburg-riportjait is. Valószínűleg a pártatlan szemlélet eszközét használva jutott el ezekhez a különös riportokhoz, melyeket ezután talán tanácsosabb volna inkább dokumentumokként kezelni. Csakhogy minek-kinek a dokumentumai ezek a kis írások? Rudolf-Rezső királyi haláláé? A vénkisasszonyként megöregedett Ferenczy Idáé? Mi biztosat állíthatunk egy udvarhölgy titkos szerelméről, melynek talán egyetlen tanúja a szigorú császár? Mi történt azokon a délutánokon, amikor ugyanez a szigorú és katonás ember látogatást tett Katherine Schrattnál? Krúdy mindent leír, ami történt, meg ami történhetett, de éppen ez a teljességigény (az apró nyomok keresése a császári lak kertjében, a titokzatos sörözés és kártyázás a bécsi szépasszonynál Szemere Miklóssal a háttérben) kérdőjelezi meg a dokumentumok használhatóságát, ha hitelességét talán nem is. Milyen újságnak, szerkesztőnek, olvasónak vagy titkosrendőrnek van szüksége ilyen adatokra? Éppen a *Ferenc József Barátnője* című történetből derül ki, hogy a császár titkosrendőrsége magát az uralkodót is megfigyelés alatt akarja tartani. Kérdés, hogy miért?

Van-e még olyan információ, történet, dokumentum a Monarchia kiterjedt területein, amely érdeklődésre tarthat számot, mióta 1889. január 30-án meghalt a trónörökös? A Habsburg-portrék szempontjából fontos adat, hogy Szemere Miklós Rudolf halála után „békült ki” Ferenc Józseffel. Talán azért, mert meglátta – ez a többiek által profétainak tartott ember –, hogy a Monarchia lassan, mint egy élő szervezet, sőt, mint egy személy, elindul azon az úton, melyen minden test elindul egyszer? Egy birodalom születésének, felemelkedésének emlékezete sokak figyelmére tarthat számot, csakúgy, mint a hirtelen, tragikus, de dicső vég. Nem így a lassú összeomlás, a gyengülés, az öregedés. Mendemondák, találgatások röppennek föl még a nagy öreg életében, bőven tenyésznek a tündöklésükön túljutott birodalmak földjében az anekdoták. Egyszerre még az is érdekessé válik: honnan szerezte Katherine Schrattnak a könnyű schwechati sört, és miképpen tartotta frissen az uralkodó látogatásainak idejére, ha lakása közelében sehol nem találtak mégoly körültekintő vizsgálatok sem valamirevaló sörfőzdét vagy italmérést. Másrészt éppen ennek a körültekintő nyomozásnak köszönhetően kerül a sör beszerzésének problémájával egy szintre Rezső királyi halálának több furcsa körülménye. Mindezeknek a talányoknak és rejtélyeknek mélyén azonban valószínűleg egyetlen dolog rejtőzik: a vég közeledte, az öregedés unalmának kényszerű tudomásulvétele. Az uralkodó ruganyos léptei állóképbe merevednek, áldo-

zatul válva Krúdy Gyula iróniájának és a császár fején a katonasapka egyre nagyobb lesz, ahogy alatta a császár egyre jobban összemegy, míg végül egy gyermekkoporsónál alig nagyobb ládából fogadja az utolsó katonai tiszteletadást a Szent István dómban. Bár két trónörökösének halálát kellett megélnie, birodalmának pusztulását nem. A pusztulás azonban még életében megkezdődött, s ezt dokumentálják a Krúdy-portrék.

Krúdy Habsburg-írásai patriarchális szellemet sugallnak. Olyan intim dolgokat árulnak el az uralkodóház hétköznapjaiból, melyeket csak a családtagok tudhatnak. A szövegek mégsem ízléstelen pletykák, mivel a „dokumentumok” közlésével egyúttal azt a benyomást keltik: a Habsburg-birodalom egy nagy család volt, középpontjában a mindenható apával, az öreg, bölcs császárral, aki még ifjúi éveiben megpróbálkozott a bajuszviseléssel, aztán egy rosszlemkű alföldi kaland után (mikor is – Krúdy elbeszélése szerint – szembesülnie kellett a magyarok valódi, tekintélyes bajszával) az oldalszáll viselésére tért át, hogy az tekintélyes (azaz öreg) külsőt kölcsönözzön neki. A Habsburg-patriarchális szempontjából különösen fontosak azok a részek, melyekben Krúdy igyekszik pontosan leírni azt a katonásan kínos precizitást, ahogy Ferenc József ruhaviselete, tartása, külseje, megjelenése „legendája” megszületett, gondosan ügyelve mind a kellő tekintély elnyerésére, mind arra, hogy a már-már puritán egyszerűség is csorbítatlanul megőriztessék, valamint a császári pár lakosztályát bemutató rész, melyből kitűnik a birodalom első házaspárának családi viszonya. Ezek a közlések tulajdonképpen nem is nevezhetők anekdotáknak. Már csak azért sem, mert maguk az anekdoták – azaz esetünkben a történetek – csupán egy apróság leírása kapcsán merültek fel a Monarchia kollektív tudattalanjából, hogy aztán Krúdy rögtön visszajeltesse őket oda. Így a használati tárgyak leírása, számbavétele távlatot kap, fontosabbá válnak ezek a dolgok a rájuk való emlékezés által, mint a család története, az anekdoták. A királyné halála, mely minden bizonnyal fontos történelmi-történelmi esemény, például mindössze egy viperabőrrel bevont sétatálcá kapcsán kerül szóba – egy félmondat erejéig.

Mindehhez járul még az a lemondó közöny, ahogy az író ezeket az apró mozzanatok, melyeket előzőleg a legfontosabb dolgoknak kijáró figyelemben részesített, elengedi, és megmutatja a mulandóságukat. A *Rezső királyfi* című portréban újra felbukkan a boldogtalan királyné valamely sétatálcája – talán éppen az említett viperabőrös? ki tudja? –, de csak azért, hogy örökre eltűnjön a szemünk elől: „a lainzi kastély, amelyben, véletlenül ottfelgett, régi császárságbeli erdészek mutogatják a császárné szobáit a vasárnapi látogatóknak, és egykedvűségükön az sem változtat, ha a császárné számos sétatálcái közül egyet köpenye alá csúsztat a turista (annyi minden elveszett a régi világból, hogy egy sétatálcá azt amúgy sem pótolhatja)”. Krúdy először a szerinte fontos dokumentumokra irányozza figyelmünket, aztán sajnálkozás nélkül mutatja fel azok mulandóságát: hiába is mennénk utánuk a kanyargó időben, menthetetlenül eltűnnek a szemünk elől, elpusztul a múlt emléke is. Krúdy, aki első olvasásra fegyelmetten kapaszkodik a „tények”-be, valójában arra vállalkozik, hogy elbeszélje: hogyan szóródik szét a dokumentatív bizonyosság, átadva helyét a találgatásnak, vélekedésnek, legendáknak. A császári kastélyok és vadászlakok is az enyészetnek vettetnek, elfoglalja őket az erdő, vagy közhivatalnak adnak otthont, így lényegüket veszítik el. A császári család tagjainak léte ilyenformán mindennapi, jelentéktelen használati tárgyak között határozódik meg, s ezek elhasználódásával párhuzamosan hullik ki az emlékezetből.

Magát a császárt, népeinek atyját is a tőle függetlenül szerveződő körülmények befolyásolják. A felelősség, mellyel „népeinek” tartozik, azok alá, szolgálatukra rendeli. Krúdy erre többször is rávilágít, Ferenc József nem utazhat el Görögországba vagy

Svájcba, mint Erzsébet királyné, neki vigyáznia kell birodalmát, mint egy csósznek a rábízott földet. Meg kell zaboláznia azokat a fékevesztetten gőgös magyarokat, akikkel elődeinek is sok gondjuk akadt (Krúdy *Királyregényeinek* a magyar urak Habsburgok iránti engedetlensége és ingatag hűsége központi témája lesz). Krúdy elbeszéléseiből nem az derül ki, mintha a magyaroknak túlságosan ellenükre lett volna ez a zabola, amely azt is biztosította, hogy lényeges különbség ne legyen a felvidéki magyar városkák nemesi „házikói” és a Schönbrunn és Lainz közti bécsi külváros épületei között, mindenhol ugyanaz a béke honoljon.

I. Ferenc József halálával ez a világ megdermedt, jelentéstelen állóképpé vált, értelmét elvesztette. Ezt jelenítik meg Krúdy Habsburg-portréi közül azok, melyek a nagy császár halála utáni két dicstelen év Habsburg-krónikáját beszélik el.

A temetésen és a koronázáson megállt az idő, régi korok kísértetei bolyongtak jelentésüket és jelentőségüket vesztett ünnepélyeken, korszerűtlen kosztümökben, miközben az öreg falakon messze túl dúlt az a háború, mely nem sokkal később elsöpörte önmagát túlélte világukat. Krúdy igen jól tudja mindezt, lát, de csak alig láttat. Ugy tűnik, Ottó királyfi rakoncátlan unatkozása a két ünnepélyen (melyeken szenzáció, hír vagy újdonság éppen ezekből a kis rendbontásokból származik) fontosabb mint a háború, mely az új királyra való tekintet nélkül zajlik a birodalom határszélein, s amely aztán elsöpri ezt az – elbeszélő beállításában akkor is értetlen és szomorú – új királyt. *A magyarok Szent Ilona szigete* című novellában maga a háborgó Balaton is megdermedni látszik, s az ország, melyen a forradalom szele söpör végig, moccsatlan és csendes e borongós leírás erejéig, melyet újfent az irónia koronáz: a gondjai között tépelődő, bánatos király elfelejti, hogy nincs nála pénz, még az éhes koldusfiúnak sem tud adni az, aki valaha a legelső magyar ember volt. A világ újra félelmetessé és kiismerhetetlenné változott, mint valaha Zápolya úr korában.

A Ferenc József idejében megszokott, bevált mozdulatok, viselkedési formák kiürültek, jelentésüket elvesztették. A temetési és koronázási ceremónián résztvevő Krúdy pontosan rögzít minden kevésbé fontos jelenséget, mozdulatot, de ezek már nem állnak össze értelmes egészé. Baljóslatú jeleknek sincs már jelentőségük, s a tudósító tulajdonképpen unalmát fejezi ki azzal, hogy a kis Ottó királyfi megfigyelésével foglalkozik, ahelyett, hogy „országos események”, „történeti pillanatok” felé fordítaná tekintetét. A Habsburg-történet nem folytatódik, legalábbis világtörténeti méretekben nem. S a krónikás Krúdy, mielőtt végleg a múlt felé fordulna, belekezdve történeti regénytrilógiájának írásába, még összeállítja az utolsó Habsburg uralkodók pályafutásának, egy birodalom öregedésének dokumentumait.

Az Árnyékkirály és a Mohács

Barta András közlése szerint *Királyregényeknek*, avagy más kiadásokban *Három királynak* nevezett történelmi regényeit 1926 és 1930 között írta Krúdy Gyula. A gyűjteményt általában regénytrilógiaként tartják számon, ez azonban pontatlan megnevezés. A „trilógia” első kötetét ugyanis megelőzte egy kisregény, mely *Árnyékkirály* címmel 1926. augusztus 8. és október 7. között tizennégy folytatásban jelent meg a Pesti Naplóban. Ennek első kiadása könyv formájában 1958-ban látott napvilágot. Egyesek szerint azért nem jelent meg a szerző életében, mert Krúdy csupán előtanulmányoknak tartotta, de még így is meglepő ez a megoldás, ha figyelembe vesszük Krúdy ingatag anyagi helyzetét, mely miatt minden kiadást szívesen kieszközölt volna. Kozo-

csa Sándor, aki a Magvető Könyvkiadónál 1958-ban az életműsorozat részeként megjelent négy történelmi regényhez írt utószót, úgy látja, hogy a kiadás a kiadó miatt nem jöhetett létre. A Pantheon Irodalmi Intézet Rt. ugyanis csupán egy 15 éves kötet megjelentetésére vállalkozott, annak a *Mohács* című Krúdy-műnek a kapcsán, melynek folytatásokban történt közlése még 1926. szeptember 15-én megkezdődött és a negyvenedik rész után október 31-én zárult. Krúdy mindenképpen szerette volna, ha ez utóbbi műve még ebben az évben, vagyis a mohácsi tragédia négyszázadik évfordulóján megjelenik, erre azonban – eddig ismeretlen (bár valószínűleg anyagi jellegű) okokból – nem volt lehetőség (a Pantheon 1927 januárjában adta ki a művet, 1926-i dátumozással). Az első kiadás a két első Jagelló-regény összedolgozott változata lett. Az *Árnyékkirály* majdnem teljes egészében kimaradt, annak az utolsó öt fejezetnek a kivételével, mely időben a *Mohács* befejezése után játszódik, vagyis a mohácsi csata előkészületeit, magát a csatát és a királyné menekülését beszéli el. A Barta András által gondozott legutóbbi életműkiadás, igazodva ehhez az első megjelenéshez, csupán három regényt közöl a négy helyett, ezek: a *Mohács*, a *Festett király* és *Az első Habsburg* (a cím valójában tévedés, magyar trónon az első Habsburg-uralkodó Albert osztrák herceg volt, aki Albert néven uralkodott a magyarok felett 1437. december 18-tól 1439. október 27-ig; az ő gyermeke volt Zsigmond magyar király és német-római császár Erzsébet nevű lányától született posztumusz László aki később V. László néven vált a magyar történelem alakítójává). Az *Árnyékkirály* befejező öt részét a Mohács zárataként illesztették a „trilógia” első darabjához, igazodva a szerző életében megjelent egyetlen kiadáshoz. A két első regényt a következőképpen dolgozza egybe a jelenleg véglegesnek tekinthető 1980-as kiadás: a *Mohács* negyedik részének címe *A király íródeákjának jegyzetei* (Barta szerint helyesebb lenne a király íródeákja helyett immár a királyné íródeákjáról beszélni, hiszen az utolsó rész nagyobbik felében a király már halott)18. Ez a cím az eredeti kisregényben még nem szerepel. Krúdy illesztette az utolsó öt fejezet elé összefoglalásul az 1927. januári kiadásban. A továbbiakban a szerző az *Árnyékkirály* tizedik, *Sápadt út Mohács felé* és tizenegyedik, *Szegény Magyarország* című fejezeteit összevonta, bár szövegükön nem változtatott, és cím nélkül 1. számjellel látta el. Innen viszont megőrizte a kisregény eredeti cím- és fejezetkompozícióját, csak a sorszámokat változtatta meg – értelemszerűen – a *Mohács*nak megfelelően. Így 2-es sorszámú lett a *XII-es Mária utolsó estéje Budán*, 3-as a *XIII-as Hol vagy Lajos király?* és 4-es a *XIV-es A tót király*.

A további kiadásokból (kivéve a Móra Könyvkiadó 1975-ös *Rákóczi harangja* című kötetét) hiányzik a kisregény első tizenegy fejezete, 1975 óta új kiadás nem született. Barta tájékoztatójából kiderül, hogy a Szépirodalmi Kiadó életműkiadásában (melyet a továbbiakban a *Mohács*sal kapcsolatban alapul veszek) nem is tervezik ennek a Krúdy-opusznak a megjelentetését (az *Árnyékkirály*lyal kapcsolatos észrevételeket tehát a Magvető 1958-as kiadása alapján teszem).

A hosszadalmasnak tűnhető filológiai bevezetésből arra lehet következtetni, hogy a feltehetőleg 1926 elején született *Árnyékkirály* nem tartozik a Krúdy-életmű jelentős darabjai közé. Valójában ott a helye. Szabó Ede Krúdy-monográfiájában valószínűleg helyesen jegyzi meg, hogy Sőtér István téved, amikor a történelmi realizmust köszöntve „túlértékeli” (Szabó kifejezése) a trilógiát (az *Árnyékkirály*ról Szabó Ede jóformán említést sem tesz). Valójában arról lehet szó, hogy sem Szabó, sem Sőtér nem ismeri fel ezeknek a műveknek a jelentőségét. Tudomásom szerint egyedül Márai Sándor *Naplói*ban történt eddig kísérlet arra, hogy ezeket a műveket az általuk megjelení-

tett történelmi korból kiragadva interpretálják. Pedig maga Krúdy is felhívta a figyelmet (Szabó Edétől idézem): „Szapolyai Jánosról és koráról amelyet sokban hasonlatosnak ítélek a mai időkhöz: írok új regényt”. Márai így ír 1960 elején: „Krúdy »történelmi« regényei. A mohácsi vést közvetlenül megelőző és követő idő történetét akarta megírni. Meg is írta mágikus erővel: mint a varázsló, úgy mutatja meg a »történelmi valóságon« túl azt, ami a történelemben mindig álomszerű is. Megmutatja a »cselekmény« mögött a mítoszt... [...]. A mohácsi vést közvetlenül követő időben bemutatja a korszakot, amikor a királynő, a főurak és az érsekek egyetlen gondja, hol, mikor lehet valami falnivalót találni. Zápolya a regényben tíz ujjal zabál bogrács-gulyást. Olvasás közben az embernek farkasétvágya támad.”

Ezek szerint szó sincs realista történetiségről, nagy gondolatokról, átkokról és még nagyobb fohászzkodásokról. Krúdy négyszáz éves elődeinkről mondja el nekünk, hogy ők is emberek voltak. II. Lajos és Mária elsősorban nem uralkodók, vagy „árva gyermekek”, miként Krúdy a Mohács alcímében jelzi, hanem fiatal szerelmesek, akik minduntalan el akarnak menekülni a magukat mindenkinél okosabbnak tartó önző vénemberek elől, és ki akarják játszani azokat a szentséges törvényeket, melyeket ezeknek az öregeknek öregapjai szerkesztettek. Pénztelenségükben és tanácstalanságukban, ahogy az ágyon heverészve tervezgetnek, lehetnének akár Rezeda Kázmér vagy Szindbád is, amint egy színésznőcske társaságában azt fontolgatja: miképpen lehetne ma pénzt szerezni Magyarországon. Minden gondolat és ármány a pénz körül forog a Jagellók udvarában, akár csak a Krúdy korabeli Magyarországon. A különbség csak annyi, hogy Lajos országa Mohács előtt áll, Krúdy hazája pedig Trianonon túl. Az okok között azonban, melyek a két történelmi sorsfordulóhoz vezettek, mindkét esetben számottevő párhuzamok derengenek föl. Mária pénzt hamisítana – vesztére; a mai olvasó a háború utáni frankhamisítási botrányra gondolhat. Az *Árnyékkirály* íródeákjának alakjába jócskán belefარagta saját vonásait Krúdy. A deák a szó embere, az írott szóé. Inyenc, borissza, kedveli a vidám társaságot, és sűrűn látogatja a bormérő helyeket mind Bécsben, mind Pozsonyban – ha épp van pénze. A legtöbbször azonban nincs, és ennek okáért lófuttatásokra is eljárogat (bár veszít a lovakon), de megpróbálkozik egyéb társas szerencsejátékokkal is. Hatásosan árnyalja az író a narratori szerepkört. Az elsődleges narrátor, a deák, természeténél fogva nem lehet ott mindenhol (éppen ezért némely intim helyzet megrajzolása ki is marad az első műből, a Mohács előzményéből), másutt viszont az egyes szám első személyű elbeszélői módot elhagyva viszi tovább Krúdy a mese fonalát, a hangvételen azonban nem változtat, így aztán – jóllehet az eseményeknél a deák nincs jelen – ezek az epizódok (például a királyné menekvése a mohácsi csata után) is a királyi íródeák szavajárása szerint ízesülnek a „feljegyzések”-be. Meg kell azonban vallani, hogy a deák stílusa egyáltalán nem áll messze annak az elbeszélőnek a stílusától, aki Szindbád, Alvinczi úr vagy Rezeda Kázmér viselt dolgait tárja az olvasó elé. A *Mohács* vadászlakomája és az azt követő, finom erotikával átítatott bál leírása akár a Krúdy-alteregők kalandjai közé is beférhetne. Érdeemes közelebből is figyelembe venni ezt a mozzanatot. Mária és Lajos az előrelátó királypárti főuraknak köszönhetően kettesben poroszkálnak a visegrádi Duna-parton, míg előttük és körülöttük folyik a vadászat. Nyíltan, őszintén beszélgetnek egymással, Mária vigasztalja gondterhelt szerelmesét. Talpraesett gazdaszszony módjára pénzszerzési lehetőségeken töri a fejét, mert az első pillantásra látszik, hogy élvezet, álmodozó szerelmese helyett neki kell két lábbal állnia a földön. Valójában tanítja a nálánál egy év-

vel fiatalabb királyt, de nem kioktatja. (Márai gunyorosnak tartja azokat a jeleneteket, amelyekben Mária a trón lépcsőjén ül, Lajos előtt pedig lehet, hogy ez is a szerelem és az elaggott szokások közti feszültség egyik megnyilatkozása – Mária eleinte nem érti, hogy miért ne viselkedhetne kedve-kedvük szerint jövőbelijével. A már az *Árnyékkirály* írása idején is anyagi gondokkal küszködő, beteg, étvágytalan Krúdy felséges ebédet varázsol a visegrádi palota udvarára. Aprólékosan leírja a számtalan fogást, gondosan ügyelve a kellő étkezési sorrend betartására, és nem feledkezik meg a borrendről sem, de mivel Krúdy inkább a fehér borokat kedvelte, és ezek között is meglehetősen válogatós volt, vörösbor nem szerepel a királyi ebéd italai között. Mintha az egészet csupán a saját szórakoztatására találta volna ki az egyszer jobb napokat látott margitszigeti „íródeák”, maga is mesterszakácsok kései őse. Az *Árnyékkirály* íródeákja, minden ironia nélkül (!) a mohácsi ütközet reggelén, kevéssel a magyarság sorsdöntő órái előtt panaszkodik, hogy aznap elfelejtett reggelizni. A fiatal uralkodói pár Szindbád kollégájához, Harun-al Rasidhoz hasonlóan álruhában járja saját fővárosát, sőt Lajos még egy halászcárdába is el akarja csábítani ifjú feleségét, hogy az megköstölhassa az egykori apósáról elnevezett lacipecsenyét.

A történelmi Magyarország ábrázolásának másik oldala ehhez hasonló, mégis más. A nyakas főurak is isznak: a merev részegségig, hogy aztán dülöngélve, barmok módjára nagyokat dobbantva „táncoljanak”. Zabálnak, de csak azért, hogy gyomruk újra kívánja az alkoholt. Szapolyai, a tót király már messziről bűzlik a gymaszagtól. A főpapok bacchanáliákat rendeznek félig kurtizán, félig udvarhölgy szeretőik tiszteletére. Ehhez képest Lajos ártatlan hedonizmusa (a fürdőzéssel egybekötött vacsorák) a helyes életvezetés példája. Fontos ellentét a két regény között, hogy míg a *Árnyékkirály*ban Lajos éhezéséről olvasunk, addig a *Mohács*ban mindig megtalálja a módját a két fiatal, hogy hogyan tömje meg a bendőjét. Krúdyt ekkorra már elhagyta hajdani híres étvágya, fiatal főhősöknek adta hát, s az *Árnyékkirály* íródeákja is többször megjegyzi a király arájának tekintélyes étvágyát, mint a Habsburgok általános jellemzőjét.

Már a királyregényeket megelőző Habsburg-portrékkal-riportokkal kapcsolatban megjegyeztem, hogy Krúdy úgy kezelte ezt a dinasztíát, mely a magyar történelmet hosszú évszázadokon keresztül kísérte, mint egy élő szervezetet. Riportjaiban megírta az öregedés dokumentumait (megjegyzem, ezeknek a rövid írásoknak a létrejöttében valószínűleg nagy szerepe volt Hatvany Lajosnak, akinek lainzi kastélyában [mely egykor Ferenc Józsefé volt] 1925-ben és 1926-ban vendégeskedett néhány hétig Krúdy), melyekből egyértelműen kiolvasható véleménye: a birodalom és vele a régi Magyarország meghalt Ferenc Józseffel együtt.

A gyermek és az agg uralkodó egyaránt erőtlen Zápolyával vagy Tiszával szemben, még ha csak metaforikusan fogalmazunk is. De az mindenesetre tény: sem a lengyel Jagellók, sem az osztrák Habsburgok nem ismerték fel lehetséges szövetségeseiket a nyakas magyarok között, sem Tomorit, sem a XX. század elejének a Monarchiát összetartani akaró politikusait. A *Mohács* tulajdonképpeni befejezésekor vagyis „*A király menjen a másvilágra uralkodni...*” című fejezet zárlatában a történelmi sorsszerűség szól meg II. Lajos szavaival. Jóslat, jó tanács, melyet az utolsó előtti nem Habsburg magyar király mond egy Habsburgnak, de melyet talán soha, egyetlen Habsburg sem fogadott meg: „Az volt a baj, hogy csak gyűlölni tudtam ezt az országot, nem pedig szeretni. A magyarokat szeretni kell – ez a titka az uralkodásnak.”

Krúdy látja és láttatja a történeti, fizikai idő mögött rejtőző eszmeidőt, melynek percei egymásra másolják azokat az eseményeket, melyeket kerek négyszáz esztendő választ el egymástól. A király deákja hálás II. Ulászlónak, hogy ifjúként a podolini kolostorban nevelkedhetett, mint ahogy négy évszázaddal később Krúdyt is Podolinba küldi apja tanulni. Később ő is a történelem írődeákja lesz – újságíró. Semmi sem változik négyszáz év alatt – ennyi egy dinasztia vagy egy ember életideje? –, a szerelem szerelem marad, a gyűlölet és ostobaság gyűlölet és ostobaság, a pénz pedig pénz. Hatványhoz írt egyik levelében Krúdy arról ír, hogy ezen a hosszúra nyúlt emberéleten csak Ady Endre életköltészete ível át. „Mindnyájan meghaltunk, kedves Laci, Ferenc Józseffel együtt. Furcsa, de így van, hogy ez a magyarul se elég jól tudó öregember jelentette a magyar irodalom többé soha vissza nem térő fénykorát is. [...] Talán az egy Adyn kívül senki sem maradt meg a mi korszakunkból.” Ennek a korszaknak az esszenciáját tartalmazzák a négy királyregény sorai is. Szabó Ede is azok közé a művek közé sorolja őket, melyek pótolhatják azt a „nagy könyvet”, melynek tervéről a már beteg Krúdy tett egy alkalommal említést, s amely – Karinthy enciklopédiájához hasonlóan – soha nem készülhetett el, mert az író pénzt keresett, akárcsak ifjú hőse, Habsburg Mária.

A *Mohács* előtti magyar éveket áttekintő két regény – bár egészen eddig hasonlóságait vettük szemügyre – felütésében jellegzetes különbséget mutat.

A *Mohács* hosszú bevezető mondata történetírói pontossággal, szabatosan, mégis árnyaltan határozza meg azt a helyzetet, melyből az elbeszélés eseményei kiindulnak. Az *Arnyékkirály* ezzel szemben a következő mondattal nyit: „A király már megint egyedül bolyong a palota kertjében.” Semmiképp sem elbeszélői mondat, inkább lírai. Király, kert, bolyong, csupa olyan szó, amely egyenként megállja a helyét egy tárgyilagos kijelentés részeként, együtt azonban metaforikus töltetet kaphat. Mária, a későbbi királyné csodálkozik Magyarország édenkerti gazdagságán (no persze azért, mert ennek a földnek a királya szegény). A Jagellók – akárcsak később a Habsburgok – értetlenül állnak szemben a kapzsi, önző magyarokkal, bolyonganak köztük. Végül a király – mint később ez Ferenc József esetében is így lesz – népeinek-népének atyja. Ez a királyi atya bolyong értetlenül országa kertjében.

Falánkság és anarchia

Előfordul, hogy egyetlen pillanat végtelenül hosszú, mint az örökkévalóság, más-kor évek repülnek el, mint a napok. A különös az, hogy az idő múlásának ritmusát legtöbbször nem is az éppen lefolyó események minősége vagy mennyisége szabja meg. Talán azoknak a személyes időérzéke, akikkel az események történnek. Tovább bonyolódik a helyzet, ha a történeteket nem felejtik el, sőt be is számolnak róluk a későbbiekben. Aztán egyesek leírják az elhangzottakat (megeshet az is, hogy más-más szemszögből többen többféleképp teszik ezt), sőt: időről időre újrafogalmazzák a történetet. Nyilvánvaló, hogy az egymást követő narrációs eljárások folyamán változik az időszemlélet is. Krúdy Gyula 1929-ben még a Margitszigeten fejezte be *Királyregényei*-nek második kötetét, a Fesztett királyt, melynek Szapolyai János királlyá választása kellett volna, hogy a témája legyen, valamint ezzel párhuzamosan a trónviszály, Krúdy azonban – bár saját nyilatkozata szerint alapos történeti kutatásokkal készítette fel magát – a történeti szereplők lelkének meztelenre vetköztetésével foglalkozik, figurái át-meg átcsúsznak a realitás és a nevetségesség határán. A *Mohács*-ban, a trilógia első da-

rabjában több mint tíz év dicstelen eseményei peregnek. Az ifjú II. Lajos uralkodása (melynek időtartama többszöröse volt például a legtöbb jelentős Árpád-házi magyar uralkodóénak) nem tűnik fontosnak a margitszigeti „krónikaíró” szemszögéből. A második kötet történeti ideje ezzel szemben a legóvatosabb becslés szerint is alig két hónap, bár valószínűleg még ennél is kevesebb, ha belegondolunk abba, hogy a Szapolyai vajda által a tokaji várba összehívott csonka rendi gyűlés 1526. október 14-én ült össze. Így a regényidő egyetlen hónapnál kisebbre zsugorodik a november 10–11-i székesfehérvári királyválasztó rendi gyűlésig, illetve az azt követő koronázásig. A regény főszereplője azonban nem a címszereplő Zápolya, hanem Habsburg Mária, „Magyarország özvegyasszonya”. Valószínűleg igazsága vagyon Czére Béla azon kijelentésének, mely szerint az egész regénytrilógiának ez a törékeny, de határozott „szarvasünnő járású” fiatal hölgy a főhőse. Krúdy jó érzékkel választotta ki „hármaskönyvének” történeti korát. Nem pusztán arról van szó, hogy a magyarság életét egészen napjainkig meghatározó nemzeti tragédia ideje a XVI. század első fele-harmada. A Habsburg-hegemónia kialakulásának pillanata az a néhány év, melyet Krúdy krónikájának idejéül választott. Közvetve az a Status Quo is felidézhető a trónviszályok idejéből, mely az Osztrák-Magyar Monarchia létrehozását eredményezte, és gyökerei abban a politikai-hatalmi megosztottságban keresendők, mely a XVI. századi magyar uralkodó osztály állhatatlan és anarchikus politikai etikájának lett a következménye. Czére szemére hányja Krúdynak, hogy azzal, hogy Habsburg Máriát tette meg a *Királyregények* főszereplőjéül, Habsburg-párti művet alkotott egy olyan országban, ahol 1921-ben immár harmadszor, ezúttal azonban véglegesen detronizálták a Habsburg-házat. A nyíltan Szapolyaival szimpatizáló fejtegetés során azonban majdnem feledésbe merül a tény, hogy Krúdy *történelmi* könyvet írt és nem történelemkönyvet. Műve szépirodalom és nem szakkönyv. Másrészt szereplői sokkal inkább „civiliek”, magánszemélyek egy történelmi korban, mintsem ezt a történelmi kort alakító történelmi személyiségek. Érzelmek legalább annyira vezetnek tetteiket, mint a józan megfontolás. Szapolyai viszonzatlanul szerelmes, erőszakos és haragvó. Mária szerelmes hitvesétől megfosztott asszony, aki férjének gyilkosaként gyűlöli az őt szerelmével üldöző Zápolyát. Környezetük tobzódik a kicsinyes önzésben és a szinte akaratlagos történeti-politikai vakságban. Az országkormányzó elit hiénaként veti magát az interregnum és a súlyos vereség miatt hatalmi vákuumban támolygó nemzet kiváltságokkal és birtokokkal kecsegtető hivatásaira, címeire, nem éppen azért, hogy hivatali kötelezettségeiknek megfelelően szolgálják a hazát, sokkal inkább egy olyan féktelen, falánk éhség parancsára, melynek parabolisztikus ábrázolására vállalkozik Krúdy.

Czére véleményének ellentmondani látszik Szörényi László is, aki említett tanulmányában árnyaltabb viszonyt tételez Krúdy Habsburg-képével kapcsolatban. A nyírségi kismemesi család sarjára nagy hatással volt az a Szemere Miklós, aki nyíltan beszélt és írt többször is a magyar trónra való igényéről a Habsburg-házzal, konkrétan Ferenc Józseffel szemben, a nemzeti uralkodó szükségességét hangsúlyozva. Ugyanakkor megbocsátó szeretettel és atyai derűvel írt a magyar szabadságharcot leverettető uralkodóról Krúdy a komáromi honvédtiszt unokája. Azt hiszem, nem indokolatlan részemről az „atyai” jelző használata azzal az íróval kapcsolatban, aki ugyan lényegesen fiatalabb volt Ferenc Józsefnél, de életművével egy olyan nemzetet képviselt, mely magánál az „ostmarkti” dinasztiánál is sokkal idősebb.

Krúdy jó érzékkel látja és láttatja olvasóival, hogy a magyarság további történetének minden jelentős eseménye megelőlegeződik – ha csak jelzésszerűen is – ebben

a zavaros korban. A „nemzeti” király hatalomátvételének kiindulópontja földrajzilag a hegyalja, ahonnan majd a kuruc felkelés(ek) zászlai röppennek fel nem egészen két évszázaddal később. Mária és a lojalitást választó főúri csoport töredékes és groteszk gyűlésesei a pozsonyi Fischer-ház „tróntermében” a pozsonyi rendi országgyűléseket előlegzik. Az ország hatalmi megosztottsága azzal a földrajzi eloszlással párosul, mely aztán majd’ négyszáz esztendeig jellemezte Magyarországot: a Tiszántúl, Erdély és a Bodroghöz-Hegyalja „rebellis-nemzeti”, a Dunántúl és a Felvidék (bár éppen ott állnak Szapolyai várai!) royalista. Krúdy látja, hogy a magyarok és az őket nem értő idegen uralkodók ismeretlenül is megfelelően az örök visszatérés törvényszerűségének a századok hosszú során át újra és újra ugyanazokat a hibákat követik el. A meggyőződésüket, hűségüket ruhadarabjaiknál gyakrabban váltogató magyar urak nem látnak tovább és nem is akarnak tovább látni pillanatnyi hatalmi érdekeiken. A szent korona is úgy vándorol kézen-közön a kufárkodó nemesek kezében, mint ahogy az Arpád-ház véres testvérháborúinak idején, vagy a későbbi századok zűrzavarában.

Krúdy Gyula, az író szinte felmenőitől kapta örökségként a nemzeti elkötelezettség és a Habsburg-dinasztia iránti royalitás által megosztott személyiséget. Nagyapja, Krúdy Gyula, ’48–49-es komáromi honvédtisztból lett Szabolcs megyei főügyész előbb Nagykállóban, majd Nyíregyházán, az új megyei székhelyen, s a „legenda” szerint fontos szerepe volt Krúdy Kálmánnak, saját öccsének a kézrekerítésében, aki honvédtisztból lett gerillavezérként Világos után sem tette le a fegyvert. Szörényi László idézett tanulmányban így értékeli ezt a helyzetet: „Ezt a belső vitát akkor értjük meg igazán, ha Krúdy műveiben végigkísérjük annak a Kossuth-párti, függetlenségi, mintegy családirag örökölt világnézetnek a küzdelmét a dekadencia, sőt a nemzethalál gondolatával, mely sehogyan sem fért össze azzal az elképzeléssel, hogy a magyar függetlenség majdani teljes kivívása egy csapásra megoldja majd a nemzet bajait, tehát Bécs az ősellenség, és nem lehet olyan helyzet, amikor bármilyen politikai megfontolásból össze lehet fogni a Monarchia Lajtán túli felével.” A regényíró Krúdy tehát történetileg-politikailag pártatlan próbál maradni, és nem valószínű, hogy leplezetlen szimpátiája a női főszereplő, Mária iránt Habsburg-orientációjáról tenne tanúbizonyságot, mint ahogy az Czére bevallottan Szapolyai-nemzeti orientációjú elemzéséből kiderül. Ahogy Czére írja: „A Szapolyai szájába adott mondatok persze már előre vetítik azt az alaptalan gyanúsítást, amely a mohácsi csatától való szándékos távolmaradással vádolta meg őt később.”

Zápolya Szeged környéki tiszántúli táborozása a mohácsi csata idején, majd közvetlenül utána a gyors és határozott visszavonulás kétfelől is magyarázható (s mindkét magyarázat objektívnek és elfogulatlannak tűnik): Szapolyai nem akart még nagyobb vérvesztést okozni az ország haderejének, másrésztől 1526. augusztus 29-i táborában is éppen úgy várakozott csupán (a hatalomátvételre?), mint az 1505-ös rákosmezeji rendi gyűlés nemzeti király választását proklamáló törvénycikke óta egészen 1526. november 10-ig. Krúdy mindkét változatról tájékoztatja az olvasóját, arra bízva, hogy melyikkel azonosuljon, de semmiképpen sem azzal a szándékkal, hogy a szerző hazafias nézeteivel kapcsolatos preconcepciót építsen magának. Beszámol arról, hogy a vajda édestestvére, György is hősi halált halt Mohácsnál. Ugyanakkor arról is tudósít a *Festett király* szerzője, hogy nem csupán Szapolyai erénye volt a várakozás a mohácsi csata idején. Brandenburgi György örgróf (aki már a *Mohács* lapjain is feltűnt aulikus jó barátként, de egyúttal intrikusi minőségben is) a Habsburg Ferdinánd által küldött sereggel a Morva határszélen várakozott, míg „legkedvesebb” uralkodója Ludovicus és

annak nemzete élethalál harcát vívta. Krúdy nem éppen Habsburg-párti elfogultságról tesz tanúbizonyságot akkor, amikor ironikusan sejteti olvasójával: hol állomásoztak egészen pontosan a Brandenburgi vezette Habsburg seregek: „– A Habsburg-címer! – folytatta Brandenburgi [...] Amerre jöttünk a haddal a morva határon, majd a Duna völgyében, takaros kis falvakkal találkoztunk, amelyek olyan csendesek voltak, mintha itt senki sem tudná, hogy a szomszéd országban a török jár, mint valami keleti dög-vész. És a helyes kis fogadók, ahol barátaimmal megtelepedtem, egytől-egyig a Habsburg-címerről voltak elnevezve.” Krúdy később sem rejti véka alá a ténytet: a dicső őrgrof serege a határszéli kocsmák pinteskorsói mögé bújva várta a csata kimenetelét, éppúgy sorsára hagyva a Jagelló-házat, akár Zápolya, bár részükről még a nemzetféltés magyarázatát sem lehetne megemlíteni, mint a vajda esetében.

A szerző szemszögéből a *Festett király* mindkét pártja a törvényes királyi hatalom megsértője, nyíltan annak vesztére tör, s kicsinyes céljait a nemzet alapjainak lerombolása árán is keresztülviszi. Krúdy minden nemzetiségi, társadalmi vagy vallási réteg viselkedésében felfedi és felfedezi a korrupciót és végső soron magukat a Magyar Korona alattvalóit okolja az ország pusztulásával. A török inkább csak vak erőnek tűnik, mely végzettszerűen időről-időre megjelenik, hogy megadja a kegyelemdőfést a megosztott országnak. Ebből a szempontból példászerű, ahogy fel- és kihasználja a kortárs Szerémi György episztolaszerű visszaemlékezését, melyet az udvari káplán 1545–1547 között állított össze *Epistolae de periditioni regni Hungariae* címmel. Bár Szörényi utal rá, hogy Krúdy történeti kutatásai során Jászay Pál *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* című munkáját használta, nem zárható ki, hogy a Szapolyai párti és önmagát elv- és ízléstelenül az események középpontjába erőltető Szerémi „vallomását” is ismerte, azt azonban Jászay művének megfelelően formálta át. A történetileg-politikailag jelentéktelen Szerémi viselkedésének gúnyos kommentárú (nem véletlen, hogy éppen egy zsidó számol be az esetről Mária királynénak!) vázolója közvetve Szapolyai viselt dolgaira utal, groteszk megvilágításba helyezi az erdélyi vajda és a szepesi gróf honfoglaló Arpád vezért majmoló, „ősi gyökerekhez” kapcsolódó szertartásait. Elegendő legyen itt Kun Gotthárd hét buzogányos „magyar”-jára gondolni, akik a török által tönkretett és kiraboltt Budán „ősi szokás” szerint körülvették vezérüket és (török módra) térdet, fejet hajtottak előtte. Szörényi feltételezése szerint a szerző itt korának Horthysta törökös-magyar kardcsörgetését is rámásolja a groteszk jelenetre, és ez annál is inkább elgondolkodtató, hiszen a dolgozat elején említett örök visszatérés szempontjából földrajzilag illeszkedik Zápolya Szeged-környéki táborozása és a Szegeden keresztül Aradról érkező ellentengernagy hatalomátvétele, még pontosabban Horthy „szegedi gondolata”. A továbbiakban tehát közvetlenül hasonlítom össze a Szerémi-féle szöveg és Krúdy *Festett király* című regényének egy azonos mozzanatát, a Tokajból Budára induló Szapolyai útjának Szerencs és Buda közötti részletét. Székely György kísérőtanulmányából kiderül, hogy magát a teljes szöveget még nem tanulmányozhatta Krúdy, részleteit viszont igen, s talán ezzel magyarázhatók az író sajátos betoldásai (melyek a *Festett király* regényszerkezetébe illeszkednek) ellenére is tapasztalható egyezések.

A XX. századi író szinte pontról pontra cáfolja – gyakran csak sejtetve Szerémi bormérő helyekre való menekülési kísérleteit (vö. ezt Brandenburgi György őrgrof seregének viselkedésével!) – a kortárs „történelemcsináló” próbálkozásait. A szerémségi Kamonc mezővárosában született Szerémi korábban nyíltan szimpatizált Székely Dózsa György parasztfelkelőivel, akiket Szapolyai vajda „tanított úri tisztességre” a lázadás leverése után. Jobbágyi sorból származott maga is, mégsem átalott önként sietni

Tokajba a vajdához, kezét szorítani sorsársai hóhérával. Mindkét szövegből kiderül az is, hogy a Jagelló-ház utolsó képviselőjét is elérulta halálában, valamint annak özvegyét, Máriát. II. Lajos haláláról szóló pletykaízű beszámolóját pedig elegendő egy másik kortárs, sőt szemtanú, a mohácsi csatában résztvett Brodarics István Igaz leírásával összevetni, hogy meggyőződünk a káplán történetírói hitelességéről. Krúdy gunyoros zsidó narrátorát olvasva szinte nyíltan kitetszik: Szerémi (a Krúdynál neve mögé biggyesztett „y” valószínűleg szintén az irónia eszköze) fut a vajda „szekere”, majd lova után, illetve amellett. A szó szoros értelmében. S hogy miért foglalkoztam ilyen behatóan ennek a mellékszereplőnek a sorsával, amikor az említett Brodarics püspök úr is a maga – szó szerint – meztelen, esendő emberi „valóságában” jelenik meg Krúdynál, csakúgy, mint szinte minden szereplő? Mert véleményem szerint ebben a korban Szerémi viselkedése példázatértékű, s ki tudja, talán Krúdy is így gondolkozott, mikor mondatról mondatra végigkövetve az episztola számára fontos részleteit új megvilágításba helyezte azokat.

A *Királyregények* kíméletlenül éles tükröt tartanak a Trianon utáni magyarság elé. Egyrészt percig nem hagynak kétséget afelől, hogy a nyugati nemzetek közönye (sőt talán rosszindulata) igen nagy szerepet játszott a bukásban, másrészt azonban arra a sokkal fájóbb tényre is rámutat – ugyanolyan világosan –, hogy a magyarok egymás közti gyűlölsége és korlátolt becsvágya korlátlan önzéssel és hataloméhséggel párosulva vezetett a megosztottságon, török-habsburg elnyomáson keresztül a gyűlölt-szeretett, később visszavágyott Osztrák-Magyar Monarchiához, majd annak felbomlásához is, Magyarország szétszaggatásához és kiszolgáltatásához.

A hataloméhség fogalma Krúdynál közvetlenül párosul a testi falánkság fogalmával. A *Festett királyban* már nyoma sincs a Jagellók nyenc vacsoráinak, a vadászatokat követő reneszánsz mértékű lakomáknak. Mindenki ott, úgy és annyit zabál, amennyit, ahol és ahogy tud. Szapolyai a számára készült ízletes bográcsgulyás elfogyasztása után még arra a hitvány – és valószínűleg beteg – disznóhúsrá is ráveti magát, melyet a szőlőszüretelőknak készítettek. Az országban nincs többé életrend, tehát ételrend sincs. Vecsernye idején ebédelnek. Az árulók – vagyis az ország nagyobbik fele vak mámorban rohan az italmérő helyek felé, hogy eszét veszítve a végső pusztulás előtt kitombolja magát. A lélek békéjét és a test alázatát őrizni hivatott egyház képviselői mint hízzott ökrök cipelik gyakran mázsás hájtömegeiket.

A szerencsi apát után hat nagy fatuskót hordoznak állandóan, mert másfél mázsáját nem bírja huzamosabb ideig cipelni, útközben le kell ülnie. Ilyenkor combjaira teregeti hájas hasát. Krúdy néhol már a naturalisták legvadabb elképzeléseit is túlszárnyalja. Báthori nádorispán, aki Mária mellett marad a pozsonyi „emigrációban”, sem mire sem használható, ha nincs a szerveztében alkohol. Az ország első emberei szinte kivétel nélkül a falánkság, a túlzásba vitt evés és ivás okozta elváltozások miatt szenvednek. A nádorispán álltában is térdére támasztva próbálja tartani lassan kőkeménnyé váló máját. Harmónia és rend helyébe az anarchia lép és az állati indulatok. Szapolyai gúnyneve, a *Festett király* onnan ered, hogy harcosai előtt vadszőlő levével bekent, vadállati benyomást keltő ábrázattal szokott megjelenni.

Krúdy, aki értett ahhoz, hogy történelmi, fél- vagy áltörténelmi személyek életét miképpen sodorja egybe a nemzet sorsával, középső *Királyregényében* saját családjá egyik fiktív ősének állít emléket. A családi legendárium szerint a reneszánsz Beatrice királynővel Olaszországból érkező Crudyk, akik szakácművészetükért nemesi rangot kaptak Mátyás királytól, a Krúdy család ősei. Czére Béla rámutat arra, hogy a család –

melynek ősi fészke Zólyomban volt – csak a XVII. században kapott nemesi oklevelet. Krúdyt mindez nem zavarja, s durva csuhája alatt olaszos (reneszánsz?) ruházatot viselő Crudy „őse” tanúsága szerint Nagy Lajos király uralkodásának idejére teszi a Krúdy-dinasztia születésének pillanatát. Crudy a királyné testőre. Ellentmondásos lovag egy ellentmondásos korban. Kiváló törvívó, de utcai verekedő. Habsburg Máriához hű, de bevallottan lutheránus, azaz Luther „doctor” híve, személyes ismerőse; az új hit „püspöke”, s hogy a helyzet még tovább bonyolódjék: halála előtt megtér a katolikus hithez, mivel szerelmes a királynéba, szerelmét azonban mélyen szívébe zárva rejti el, mint a kerekasztal lovagjai a legendákban. Ő vezeti Máriát titokban Székesfehérvárra, halott férjével való utolsó találkozására (a *Festett király* lapjain még utolsó-nak tűnik ez a találkozó), hogy ott életét áldozza királynőjéért és a koronáért (mely akkor még nem Habsburg főn ült!). Ez a vadromantikus, kalandokban bővelkedő betoldás egyrészt az író nemzeti önismerésének része, bizonyos értelemben kolofón, mellyel a krónikaíró Krúdy (a *Királyregények* előzményében az *Árnyékkirály*ban nyíltan felvállalja a narrátor ezt a szerepet, mint íródeák) a korabeli (XVI. századi) szokásoknak megfelelően magát a történet lejegyzőjét is beleírja a szövegbe, ezúttal azonban úgy, hogy nem távolítja el magától, a *Festett király* című regény XX. századi lejegyzőjétől a négyszáz esztendővel azelőtti eseményeket. Az idősíkok egymásra csavarodnak a térben. Krúdy nem egy sosemvolt ősenek állít emléket, hanem egy fiktív és éppen fikcionalitása által az egész családot, annak több száz éves létét általános egészében képviselni tudó archetípust állít elő, aki egyszemélyben testesíti meg az összes Krúdy őst, labancokat, kurucokat, betyárt és főügyészt.

Ki volt Mária?

„Ha kedved telik benne, világnak úrnője, hogy örökséged szőlejét ellenség pusztítsa, s a kereszténység zsenge ültetvényét irtsa, kérve kérlek, ne róják fel az én renyhességemnek, hanem inkább akaratom rendelésének.”
(*Nagyobbik Szent István legenda*)

„E szavak után kezét és szemét a csillagokra emelve így kiáltott fel: »Ég királynője, e világ jeles újjászervezője, végső könyörgéseimben a szent-egyházat a püspökökkel-papokkal, az országot a néppel s az urakkal a te oltalmadra bízom; nékik utolsó istenhozzádót mondva lelkemet a te kezébe ajánlom.«”
(*Hartvik püspök legendaszerkesztménye*)

Krúdy Gyula *Királyregények* című trilógiájának utolsó darabját, az 1930-ban, immár a Templom utca 15-ben írott Az első Habsburg című történelmi regényt egyetlen motívumon keresztül elemzem, mégpedig úgy, hogy az elemzés többször kapcsolódik, visszautal a *Festett király* és a *Mohács* című előző regényekre is. (Krúdy címválasztásának pontatlanságáról már korábban volt szó.) Ezúttal a Mohácsi tragédia koránál is távolabbi idők történéseire irányul a figyelem. A hagyomány szerint I. (Szent) István királyunk fiának, Szent Imre hercegnek a halála után a zavaros örökösödési-uralkodási viszonyok miatt (?) felajánlotta országát Szűz Mária kegyelmébe: védje a magyarokat és a magyar földet, bölcs belátással uralkodjon felette. Kettős mottónk első része 1077. körül keletkezett, ilyenformán a három legenda közül a legrégebbi, második részét az 1116. előtti években szerkesztette Hartvik püspök Kálmán király utasítására. A Na-

gyobbik legenda idézett része az a passzus, melyet többek között Gerics József idéz az ország felajánlásának bizonyítékául. Azonban látnunk kell, hogy bár a szövegbe beleolvasható ez a gesztus, a forrás maga ezt nem igazolja egyértelműen. Annál kétségtelenebb bizonyíték a majd' másfélszáz évvel később keletkezett *Hartvik legenda* szövege. De elfogadható-e egy jóval később keletkezett írás bizonyító ereje, főleg ha tudjuk, hogy több korabeli és a kompilátor korára hagyományozódott szöveg hatott rá (például a csonkított ujjú János diakónus által írt *Constitutum Constantini*, a Nagy Constantinnak tulajdonított hamis adománylevel, sőt még annak nyugati gót változata is!)? További problémát okoz az is, hogy egyes kutatók szerint Szent István ha fel is ajánlotta az országot valakinek, akkor az nem Szűz Mária volt, hanem Szent Péter. Ez azt jelentené, hogy első királyunk a pápai állam hűbéreibe adta volna hazánkat. Ezt az értelmezést, illetve magát a felajánlás mozzanatát a Gergely-féle reformot követően többször is hangsúlyozta a Vatikán, bejelentve ezzel (investitúra) igényét Magyarországra. Királyaink szinte kivétel nélkül dacoltak ezzel a pápai akarattal, így megmagyarázható lenne a későbbi árpád-házi királyok (elsősorban I. Szent László) hagyományhamisítási törekvése, miszerint közvetlenül az istenszülő Szűz Mária birtoka az ország, s nincs szükség sem földi, sem egyéb transzcendens közbenjárókra vagy „pásztorokra”. Váczy Péter és Gerics József azonban (külön kiindulópontokból ugyan) egyaránt a felajánlás Mária-féle verzióját tartja bizonyíthatónak – egymással is vitatkozva – politikatörténeti és az uralom hieratikussá mozzanatait is figyelembe vevő alaposítással járják körül a jelzett témakört.

Váczy Péter írja *Merseburgi Thietmar A magyar királykoronázásról* című tanulmányában, hogy István már mint magyar nagyfejedelem hozzákezdett egyházépítő munkájához, Bartoniék Emma pedig megjegyzi, hogy István korában még nem volt szükség pápai engedélyre-jóváhagyásra keresztény egyházak létesítése esetén. Váczy ezenkívül a *Nagyobbik legenda* egy Gerics által nem idézett részletére is felhívja a figyelmet, mely így hangzik: „10. Ez a férfiú (ti. I. István, K. Z.) hívő volt, minden cselekedetét teljesen Istennek szentelte, fogadalom, s felajánlás útján szüntelen imáiban magát és királyságát az örökszűz istenanyára, Mária gyámsága alá helyezte, kinek tisztelete s dicsősége a magyarok közt oly nevezetes, hogy nyelvünkön a szűz mennybemenetelének ünnepét is tulajdonnevek hozzátétele nélkül, csak Királyné napjának emlegetik.” Ez a passzus súlyosabb bizonyítéka lehet a Máriának történt felajánlásnak, mint a két mottó szövege együtt.

A *Nagyobbik legenda* megemlékezik még arról is, hogy Szent István Szűz Máriának szentelt bazilikát kezdett építtetni Fehérváron, a koronázóvárosban. A továbbiakban Váczy a Mária-kultusz keleti, bizánci eredetét fejtegeti (ezt Gerics cáfolja, valamint úgy véli: István már magát a koronát Szűz Máriától (rajta keresztül Istentől) kapta. Gerics ebben az esetben egyrészt egy a bizáncitól független nyugat-európai Mária-kultusz meglétét tételezi, másrészt sejteti, hogy Mária-kultuszunknak sajátosan magyar gyökei is lehetnek.

Az, hogy a pogány magyar hitvilágban istennők is találhatók valószínűleg ismertes, de az talán már kevésbé ismert, hogy miképpen másolódott a keresztény vallás szentjeinek alakjára a pogány magyarság „pantheon”-ja. Kálmány Lajos a szegedi és szeged-környéki folklór ismerője két ősi istennő keresztény áthagyományozódását mutatja ki. Véleménye szerint ez a két istennő a kezdetekben még különváltan épült be a az „új hagyományba”, a keresztény mitológiába, később azonban az egyetlen istenszülő szűz alakjában kapcsolódott össze.

A Nagyasszony hatalmasabb a Kisasszonynál, ő az istenszüelő, a Kisasszony, mint neve is mutatja (itt ugyanis a „kisasszony” mint leány, vagyis mint szűz értendő): szűz, nem szül és nem is szülhet. Kálmány szerint a magyarok eredetileg Máriát csak mint Kisasszonyt tisztelték, anyját, Szent Annát tartották a Nagyasszony keresztény másának. Valószínűleg az istenszüelés aktusa, valamint a keresztény térítő hatás kanonizációs törekvései miatt halványult el Szent Anna szerepe a magyar népi hiedelemvilágban, átadva tulajdonságait és hatalmát lányának, Máriának, aki egyesíti magában a pogány istenasszonyok két legfontosabb és egymást a pogány mitológiában kizáró tulajdonságát: az istenszüélést és a töretlen szüzességet. Kálmány leírja, hogy Nagyasszonyunk életadó, lakóhelye az égben van. Őrző, óvó, védő istennő, istenanya, a szó mindkét értelmében: istenszüelő istennő és az anyaság istene egyszerre. Az istenség bizonyítéka az áldozás hagyománya is, melyet Kálmány a Boldogasszony poharában, a csökken (keresztelő utáni ünnepség) és a lakodalomban vél fölfedezni. Fejtegetéseit néprajzi gyűjtéseivel, kutatásaival támasztja alá, melyeket Szegeden és környékén folytatott. Nyilvánvaló regionalitása mellett is felismerhetőek általános kijelentéseinek tanulságai, melyek valószínűleg más magyarok lakta területre is érvényesek, annál is inkább, mert kutatásait kiterjesztette a vizsgált terület idegen nemzetiségeire (németekre, szerbekre) is, ezáltal sikerült kimutatnia, hogy az istenanyával kapcsolatos hagyomány jellegzetesen magyar. Az eddigi bevezető alapján elmondható, hogy körülbelül I. Szent István óta (a felajánlás természetesen nem bizonyítható, de valószínűsíthető) Szűz Mária a magyarok számára olyan kultikus jelentőségű szent, közbenjáró, sőt uralkodó, akinek fontosságát nem szabad szem elől téveszteni a további vizsgálódások során. Egyházai, ünnepei, relikviái vannak ebben a hazában, és ami jelen dolgozat szempontjából igen fontos: sajátosan magyar hagyományai, melyekben szakralitás és történetiség, politika és művészetek kapcsolódnak össze metaforikusan.

Utaltam rá, hogy a néhol bevallottan Szapolyai-párti Czére Béla miképp értelmezi Krúdy regényhármasát, Habsburg-párti művet látva benne, illetve Krúdy royalista magatartását sugalmazva. Véleményem szerint ez az értelmezés nem fejt fel a trilógia jelentését. Probléma, hogy sem Zápolya, sem Ferdinánd nem központi figura a regényben, ennél fontosabb azonban, hogy a három regénynek egyetlen főhőse van, és ez nem II. Lajos, nem Szapolyai, de csak nem is Ferdinánd, hanem Habsburg Mária. Mégis igaz volna Czére vélekedése? A mű hőse-hősnője Habsburg, tehát a mű nyíltan Habsburg-párti. Kétségtelenül helytálló lenne ez a vélekedés abban az esetben, ha Krúdy számára Mária Habsburg királylány volna, illetve Jagelló királyné. Mária azonban sem az egyik, sem a másik a szerző akarata szerint. Krúdy Gyula a magyarok Nagyasszonyát, Királynéját, Szűz Máriát mintázza meg Mária alakjában. Szűz Mária egy értékvesztett korban, mint ahogy értéktévesztő és értékvesztő az a kor is, melyben a szerző él. Mária királyné Mária Nagyboldogasszonnyá, a nemzet szimbólumává válik. Nem hagyhatja el az országot, választott magyarjait, ez magyarítja megalázó pozsonyi tartózkodását, mely helyett bátyjának Bécsét is választhatta volna talán. Ez a Nagyboldogasszony azonban szakralizálódik. Éppen két legfontosabb „tulajdonságával” nem bír Krúdynál. Nem szűz, világi szerelem és házasság köti egy földi emberhez. Nemhogy istent nem szül, de egyáltalán nem válik termékennyé a regények lapjain, férjétől tragikusan hamar elragadja annak végzete. Ezzel magyarázhatóan hatalma, potenciája is csökkent értékű. Mintha belefáradt volna abba, hogy félezer éven át dajkálja és védje a gőgös magyarokat.

Amikor a *Mohács* lapjain Máriával együtt az olvasó megpillantja Dévénynél a magyar hazát, a narrátor ezt a következőképpen jelzi: „Ó, Magyarország, Szűz Mária országa! Szép voltál te minden időkben azoknak a szíveknek, akid benned hittek.” – vagyis az országban és Máriában egyszerre, mert az ország Máriáé és Mária az ország metaforája. A szűz aki megmenti-megmentheti a szegény hazát. Mária bevonulása Budára elárulja, hogy a magyarok féltékenyen féltik-vigyázzák királynéjukat, az első magyar asszonyt. Krúdy itt egybemossa a történeti királyné tiszteletét a regény Mária-metaforájának transzcendens, félpogány tiszteletével.

A továbbiakban sem egyszerű csöndes hitvesként viselkedik Mária, inkább, mint II. Lajos egyenrangú társa, sőt néha mintha kézen fogva vezetné urát a királyság labirintusában. A bukás sem töri meg, a menekülés sem. Mikor Zápolya az éj leple alatt behatol a pozsonyi házba, hol Mária szállást kapott, az asszony nem gyenge nőként beszél a trónkövetelővel, hanem úgy, mint akinek hatalma van felette. A király halálával ő testesíti meg az országot, a korona eszméjét, akárcsak Szűz Mária Szent István halála után.

A trilógia második része egy Shakespeare-idézetet kapott mottóul. Krúdy, aki az angol drámaíró nagy tisztelője és lelkes olvasója volt, nem tartotta szükségesnek, hogy alkotója vezetéknevén kívül más jelzéssel is ellássa az idézetet arra vonatkozólag, hogy melyik műből származik. Tudtommal eddig egyetlen magyar elemzésben sem fejtették fel ennek a mottónak sem az értelmét, sem a közvetlen származási helyét nem adták meg. Pedig ez a hat Shakespeare-sor és a trilógia (főként a második rész) kölcsönösen értelmezi egymást és nemcsak a polgárháborúra, illetve a testvérharca tette közvetlen utalás szintjén, mely – úgy tűnik – az idézett műben is szerepet játszik, akárcsak a két királyt választó magyarság történetében. Az idézet a *VI. Henrik I. része* harmadik felvonásának harmadik színében hangzik el Pucelle, azaz Johanna, a szűz szájából. Lőrinczi-Lehr Zsigmond fordítását használja mottóként Krúdy, melyet 1870-ben adott ki a Kisfaludy Társaság. Lőrinczi viszonylag szabad(os)nak tekinthető, ám szépnek mondható fordítása megfelelt Krúdy céljainak amennyiben országot, hazát meg nem nevezve általános felszólítás marad, bármely hasonló történelmi korban, helyzetben és helyen alkalmazhatóan, ha az eredeti szöveggörnyezetből kiragadják.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy létezett a drámatrilógiának – pontosabban egy estére összevont változatának – korábbi fordítása is, Tóth József tollából (1855-ben mutatta be ezt a változatot a Nemzeti Színház azonban ennek a szövegnek aligha lehetett hatása Krúdy művére). A Shakespeare és a Krúdy szöveg közti összefüggés első szinten nyilvánvaló. Az olvasó ezúttal nem a Rózsák háborúja dúlta Anglia felé fordítja résztvevő tekintetét, hanem az ellenséges Franciaország helyzete köti le figyelmét. Francia hon megosztott. Burgundia hercege az angol területkövetelő oldalán harcol kontinentális „testvérei” ellen. Őt próbálja a honvédő háborúhoz való csatlakozásra bírni a libapásztorlánykából lett mitikus alak: Jeanne D’Arc, Szent Johanna vagy az Orleansi Szűz. Johanna retorikája sikeres, mert a herceg átáll a franciák oldalára. Elbűvöli, megbabonázza őt a szűz érvelése.

A háborút megnyerik a honvédők, Johannát viszont a franciák átadják az angoloknak, akik Rouenban máglyán égetik el. Tragikus nemzetmentő sors tehát a Johanné. Minden bizonnyal ez a gondolat vezette Krúdyt, amikor a *Festett király* mottójául éppen ezeket a – százéves háború kimenetelét tekintve sorsdöntő – szavakat választotta. Johanna nem egyszerűen történeti, sokkal inkább szakrális-nemzeti személyiség. Mint ilyen természetesen nem bírhat Szűz Mária fontosságával, de szerepével párhuzamba

állítható: szűz „asszony”, aki országot, hazát, nemzetet ment. (A keresztény magyar harcosok évszázadokon át Máriának és istenfiának nevével ajkukon szálltak harcba.) Mindkét nőalak transzcendens segítő, ha kell: a harcban is, az országvezetésben és -építésben egyaránt. Krúdy mottója azonban fájdalmas aktualitást mondhatott magáénak egy olyan – a Monarchiából és saját történelmi kereteiből kiszakadt – országban élő olvasók számára, akik Mohács után másodszor (vagy ki tudja hányadszor?) élték meg a nemzetcsönkítés tragédiáját. Ráadásul Mária nem mentette meg Magyarországot. Éppen ezért felmerül a kérdés: ki volt Mária? Valóban Szűz Mária, a Nagyboldogasszony földi megtestesülése? Akkor miért hagyja veszni a hazát, melyet neki adott ajándékul-pogány áldozatul a szent király, I. István? Nem volt több, mint a magyarságot századokon át elnyomó korlátolt habichtsburgi grófi család egyik sarja? Krúdy számára a XVI. századi magyarság történetében a letragikusabb éppen az, hogy Habsburg Mária valóban a boldogságos Szűz, a Nagyboldogasszony megtestesülése volt, aki valóban meg akarta váltani ezt az országot. Csak éppen a nyakas és elvakultan gögös magyarok nem akarták, hogy megváltsák őket. Állati mámorban rohantak a végpusztulásba. Ebből a szempontból jelkép értékű, ahogy a *Mohács* kezdetén kidobják az ejtőzni vágyó urak a török elleni háborúra toborzó szerzetes-katonát a nagyszarvasi vacsora után, úgy hajítják le *Az első Habsburg* lapjain az ebédlőterem ablakából Pozsonyban Podvinyait, aki talán a legtöbbet tette az özvegy királynéért és az országért. Aki nem akarja, hogy megváltsák, azt nem lehet megváltani. Erről szól talán az egész Krúdy-trilógia, de *Az első Habsburg* minden bizonnyal.

Ha Mária nem is szűz, de özvegyességében szűzi életet él, választott hűtlen hazájának szenteli életét, a magyarok első asszonyává válik. Talán ezzel magyarázható mindaz a vonzalom, melyet a *Királyregények* bizonyos férfitagjai éreznek iránta. Báthori nádor féltő-féltékeny szeretete, Crúdy hitetlenül hívó, halálában mégis a szentséges Szűz fiának katolikus anyaszentegyházát választó rajongása, Podvinyainak, a kalóznak semmivel nem magyarázható feltétlen odaadása: mindez nem földi, sokkal inkább égi, azaz transzcendens szerelem, melyet a haza, az anyaföld iránt érez a férfiember. Szörényi László hívta fel figyelmemet a tényre: Krúdy apai nagyanyját Radics Máriának hívták. Ez a Mária önálló, rátermett asszony, volt és azon kevés nők közé tartozott, akiknek komoly hatásuk volt az íróra. Lehet, hogy II. Lajos is ezt a mitikus alakot szerette és tisztelte Máriában, nem pedig a nála egy évvel idősebb nőt. Az mindenestre bizonyos, hogy ebből a nézőpontból megokolható Szapolyai mániákus „leány”-kérési akciósorozata: a legősibb szakralitás, az istenszülő istenasszony (jelképének a) beleegyezésével is legitimálnia kell a ravaszul szerzett királyságot. Krúdy Habsburg-ellenességét példázza az a kép, amely a fenti elméletnek az alkalmazásával rajzolódik ki a regény lapjain Habsburg Ferdinándról. Ferdinánd a nyegle, ajakbiggyesztő, álmatag ifjú eme értelmezés szerint impotens. Természetesen nem szexuális (hiszen a tömérdek trónörökösről maga Krúdy is megemlékezik *Az első Habsburg* bécsi jelenetében), hanem szakrális értelemben. Nem omnipotens, sőt egyáltalán nem potens, inkább buta és bamba. Azzal, hogy ravaszul és álmatag kéjenc módjára várakozik a magyar szent koronára, valamint azzal, ahogy Szapolyai vad medve módjára csörtet a trón felé, az író talán annak az elképzelésének ad hangot, miszerint kufároké és tétovázóké lesz Szent István országa, pontosabban: a kufárok eladják a tétovázóknak, ráadásul úgy, hogy mindketten ráfizetnek a vásárra. Ez a vásár azonban nem marhára vagy gabonára történik. Krúdy Magyarországnak allegóriája nem egyszerűen nőalak, egy nemtő, ahogy a képzőművészetben már számtalanszor ábrázoltatott, hanem maga a boldogságos Szűz.

A gondosan építgetett Habsburg-mítosz dekonstruálódik a regény lapjain. Ráadásul nem is Krúdy dekonstruálja. Önmagát, s magán keresztül a gőgös, törökös, sírva-vigadó nemesi magyar-mítoszt dekonstruálja, amikor Szapolyai János magyar követei Bécsben Ferdinánd az új cseh király elé járulnak. Ferdinánd nem veszi magának a fáradságot, hogy megértse a nyakas magyarokat. Akik pedig büszkék és elvakultak annyira, hogy ne akarják megértetni magukat, amikor az ostoba magyar végzetnek engedelmességgel magyarul szólalnak meg a jövő magyar király előtt a kor nemzetközi nyelvét, a latint egyébként értő és művelő követek, holott jövő uruk a magyar szóra és a magyar hagyományra süket, szakrálisan impotens Habsburg.

Az egyenrangú fél büszke tiszteletét jelző kézfogásra nyújtott kezük is a (kényes) nemzetközi jogokat sérti, s nem vesz tudomást arról az alakuló erőviszonyról, amely aztán a magyar államiság megszűntéhez vezet.

Bár az impotencia a jelen dolgozatban nem szexuális értelemben vett fogalom, mégis érdemes elgondolkodni azon, hogyha *Az első Habsburg* (akár csak a trilógia előző két tagja) nem történelmi, hanem szerelmes regény – pontosabban egy nemzet szerelmének mitikus regénye –, akkor az utódokban egyébként bővelkedő Ferdinánd épp úgy impotens, mint a majd' posztumusz utódjával magvaszakadó Szapolyai. Az erotika iránti érzéketlenség és a föld(anya) vadállati szeretete-szerelme egyaránt képtelenné tesz-tehet a nemzettel való egyesülés harmonikus társas kapcsolatára, amely alapvető követelmény az uralkodóval szemben. Talán Lajos, a „gyengekezű” halniszületett király(fi), a reneszánsz ember lett volna képes szeretni ezt a gyönyörű asszonyt: Magyarországot? Mindenesetre regénybeli utolsó szavai azt igazolják, hogy ő felismerte ezt a lehetőséget, bár meglehetősen későn.

Nem menekülhet Krúdy tragikus iróniájától a magyarok egyik legkedveltebb szokása sem: a temetés, illetve az újratemetés. Többszörösen központi szerepet kap, hogy gyarlósa és frivolsága annál szembeszökőbb legyen. Nem szabad elfelejtkeznünk arról a finom cinizmusról és iróniáról, ahogy Krúdy a Habsburg dinasztia (és a Magyarország történelmi) végnapjairól tudósít a XX. század elején miközben az I. világháború rombolja az Osztrák-Magyar birodalom falait. A magyar és az osztrák uralkodó körök ezzel mit sem törődve játszanak kisdud játékokat: parádés temetést, kisszerű koronázást. Sem egyiknek, sem másiknak nincs már jelentősége, az ország sorsának irányítói mégis azt hiszik: valami változhat még az állóképpé merevedett historikum felmutatásával. Krúdy megmutatja, hogy ennek éppen az ellenkezője igaz. II. Lajos második újratemetése ugyanígy csupán cirkuszi mutatvány, szükséges rossz, mely a Habsburg-dinasztia magyarországi uralmának véglegesítéséhez vezet. Szó sincs többé országmentésről, hazaszeretetről vagy -féltésről. A magyarok elárulták Nagyasszonyukat, amikor a korlátolt és a nemzet sorsa iránt közönyös Habsburg Ferdinándot választották, akár csak akkor, amikor a szakrálisról érintetlen, a trónra éretlen „Festett királyt” emelték pajzsra. Máriának – a Nagyboldogasszonynak és habsburgi metaforájának egyaránt – egy tennivalója maradt még, s Krúdy ezzel zárja regénytrilógiáját:

„– Elmegyek végleg ebből az országból. Isten veletek – rebegette megcsókolván a templom kövezetét.

Ez volt Mária búcsúja Magyarországtól.”

A szerző ezúton mond köszönetet Farkasdi Andrásnak, Fried Istvánnak, Juhász Antalnak, Kelemen Agnesnek, Piti Ferencnek és Szörényi Lászlónak a dolgozat elkészítéséhez nyújtott felbecsülhetetlen segítségükért.